

ՅՈՒՆԱՐՁԱՆ

ԱԳՐԻԼ ՏԱՍՆԸՐԱԷԿԻ

(47.925)

2-96

9(47.925)
Պ-45

SEP 2011
31 APR 2007

ՅՈՒՆԱՐՁԱՆ

ԱՊՐԻԼ ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ

Պ Ա Տ Ր Ա Ս Տ Ո Ւ Ա Մ

« Ա Պ Ր Ի Լ Տ Ա Ս Ն Ը Մ Է Կ Ի Ս Գ Ա Հ Ա Ն Գ Է Ս Ի Յ Ա Ն Ջ Ն Ա Խ Ո Ւ Մ Բ » Ի Ն Կ Ո Ղ Մ Է

Կ . Պ Ո Լ Ի Ս

ՏՊԱԿՐՈՒԹՅՈՒՆ Օ. ԱՐՁՈՒՄԱՆ

1919

20830

17 8 APR 2013

314780 [initials]
2-96

7005 513 10

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

2 1402-83

Գ Ե Դ Ե Փ Ե Ր Ի Ն Յ Ե Ղ Թ Ե Ն Ե Կ Ը

Հայ ժողովուրդի մարտիրոսագրութիւնը լեցուն է հոգեվարքի ու մահուան նիւթով :

Բայց հայ մտածումը, սերունդէ սերունդ, կանգ պիտի առնէ, առանձին խոսովրով մը, թւականի մը առջեւ, որ կը գերազանցէ բոլորը իր անյուր եղբրականութեամբ. 1915 Ապրիլ տասներմէկի զիշմբը :

Այդ զիշերն է, որ բռնակալութիւնը, բռնակալութիւններուն է՛ն վայրագն ու է՛ն արիւնկզակը, դաւադրեց հայ ժողովուրդի մտածող ու գործող ուժերուն դէմ :

Այդ զիշերն է, որ հաւարեցան մէկիկ մէկիկ հայ մտաւորականները, ա՛յ անզամ մըն ալ չվերադառնալու համար, ա՛յ անզամ մըն ալ չբաղխելու համար այն դուռը, որ գոցուած էր իրենց ետեւէն ցաւի ու յուսահատութեան անհուն հառաչանքներու մէջէն :

բռնակալութիւնը կարծեց սպաննել հայ ժողովուրդը, սպաննելով անոր ընտրուած զաւակները :

Բայց հայ ժողովուրդը ողջ՝ ու իր հետապնդած խաչալը կենդանի է այսօր, աւելի քան երբեք, որովհետեւ անմտութիւն է յաւակնել մտոցնել Մարմնին մէջէն Գազափարը :

բռնակալներու անարգ փորձը՝ րնկնել Գազափարը Բանի Աւժով, ոչ նոր է. աւա՛ղ, եւ ոչ ալ բացատրիկ :

Յիշեցէ՛ք ճորտանձօ Գրունները. էթիէն Տօլէները. Միջնադարիան խաւարին դէմ ընդվրդ այդ ազատ միտքերը : Հաւատարմութիւնը յաւակնեցաւ, իր խարոյկներով խորտակել անոնց մտքին ու հոգիին ազատ թռիչքը :

Բայց դուք գիտէ՛ք այսօր թէ որո՞ւն մնաց յաղթանակը :

Յիշեցէ՛ք նաեւ ամբողջ փառանգը այն հերոսներուն, որ ծառացան նոյն բռնակալութեան դէմ, փշրելու համար իրենց ժողովուրդին ստրկութեան շղթաները :

Ո՞ւր են անոնք, որ հաւատացած էին թէ կրնան սպաննել Գազափարը խարոյկներու կամ կախաղաններու վրայ, հրով ու սրով :

Պատմութիւնը ծածկած է անոնց անունները մոռացութեան անարգ բօշո՛ւ :

ու մինչդեռ կը լռեն ամօթի մէջ, անարգանքի տակ, դանիճները, զօճերը կը խօսին փառքի մէջ, անմահներու լեզուով :

Մեր Յանձնաժողովը մատուցանելով յարգանքի այս պարզ, բայց սրտագին հարկը մեր նահատակուած զրական ու քաղաքական այն գործիչներուն, սրտնց մէջ բռնակալութիւնը յաւակնեցաւ սպաննել հայ ազատագրութեան խաչալը, առաջնորդեցաւ միակ մտածումով մը. տօնել Գազափարին յաղթանակը Բիրտ Աւժին վրայ :

Տ . ԶԱՒԷՆ

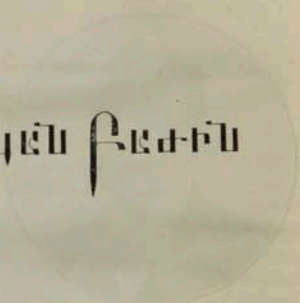
ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԱՆԻՍՏԱՆԻ ԿՈՆԿԼԱՎ

ԿՈՄՍՏԱՆԻՍՏԱՆԻ ԿՈՆԿԼԱՎ

ԿՈՄՍՏԱՆԻՍՏԱՆԻ ԿՈՆԿԼԱՎ

ԿՈՄՍՏԱՆԻՍՏԱՆԻ ԿՈՆԿԼԱՎ

ԿՈՄՍՏԱՆԻՍՏԱՆԻ ԿՈՆԿԼԱՎ

ԿՈՄՍՏԱՆԻՍՏԱՆԻ ԿՈՆԿԼԱՎ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՍՏԱՆԻՍՏԱՆԻ ԿՈՆԿԼԱՎ

ԹԵՐԻՐԿ

Ա. ՄԱՍ

ՊՕԼՍԷՆ ՏԱՐԱԳԻՐ

Ա. — ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆՆԵՐ

1. ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՂՐԱԳ. — Ծնած է Պոլս 1860ին, Հասքէօյի Շահնա-
զարեան վարժարանի սան, իր ուսումը շարունակած է Կալաթա Սէրայի Լի-

սէն, իբրև փաստաբան՝ վայելած է մի-
ջազգային համբաւ, ստանձնած գրէթէ
բոլոր դատերէն յաղթական ելլելով
դուրս: Ունի նաև ճարտարագէտ-երկ-
րայտփի վկայական: Օժտուած թափան-
ցանց ու պայծառ ինքնակամութեամբ
մը, չյողնիր քակելու համար ամէնէն
կնճռոտը հանդուցներուն, և իր եզր-
ակացութիւնները — ըլլան դատարանը,
հանրային բեմէն՝ բերնուց, կամ լրա-
գրութեան մէջ՝ իր ստորագրութեանը
տակ — կը պահեն դրոշմը անստերիւր
տրամաբանութեան, թրքահայ գրական-
ութեան մէջ կարկառուն դէմք մը:
Իր գրիչը խոր հակում ունի իրապաշ-

տութեան, և իր նորակիները վիպագրութեան այդ ճիւղին հոյակապ վար-
պետը կը շեշտեն իր մէջ, իբրև հրապարակագիր, ստորուած է նկարագիրով
մը որ չգիտեր ընկրկիլ և որ ծառանալով պայմանագրականութեան և ծթուած
խորհուրդներու դէմ՝ նշգրակի անողոք հարուածներ կուտայ ընկերութեան
փտակոտին, եւ, նոր ու ինքնատիպ գաղափարներու քառագով՝ ամենուրեք կը
պատգամէ իր հզոր ձայնը որ պատկառազուտ է միշտ: — Երիտասարդ հաս-
կէն աշխատակցած է պոլսահայ թերթերու, և Ն. Ասատուրի հետ 1892էն 93
խմբագրած է Մասիսը, — ծերունի սյգ թերթին ամենափայլուն շրջանը:
1887ին լոյս ընծայած է իր անդրանիկ վիպակը՝ Անհետացած սերունդ մը, իսկ իր
նորավէպերէն մեծ մասն ամփոփած է 3 հատորներու մէջ. Խղճմանսի ձայնէր,
Կեանքը ինչպէս որ է, Լուռ ցուրտ: Ուշագրաւ է Ծանօթ դիմելու իր շարքն ալ
ուր կը պատկերացուին արեւմտահայ յայտնի գրագէտներ (Արփիար, Եղիա,
Քէչեան, Մրմրեան, Պերպերեան, Զ. Ասատուր, Վահան Վրդապետ և ըն.) Շահ-
նազարի «Հայրենիք»ը թերթօնած է նարդիկ անուն իր մէկ վէպը որ թերա-
ւարտ մնաց սակայն: Ազգային երեսփոխան ընտրուած է Սամաթիայէն, Պոլսէն
ալ մկպուս Օսմ. Բարլամէնթին՝ ուր Վարդգէսի պէս գոռաց շարունակ եւ ընդ-
դիմախօսներ կարկեցուց, — Հեզիմակ թուրքերէն եւ ֆրանսերէն պատրաստուած
կարգ մը օրէնսդատական գործերու: — Համիտեան Ռէֆիսի վերջերը հալածանքը
սկսած էր իր դէմ. արգիլուեցաւ նոյն իսկ որ եւ է գատ ստանձնելէ: Ճարահատ
Ֆրանսա անցաւ եւ Սահմանագրութեան հոչակումին — ինչ խաբեպատիր եւ

տղէտալի հռչակում— վերադարձաւ ծննդավայր և աւարկայ եղաւ խանդա-
վառ ցոյցերու: Անմտանալի պիտի մտայ իր զգոյացունց տանաբանութիւնը՝
Քաղսիմի պարտէզին մէջ, թուրք և հայ նահատակներու սգահանդէսին (1908
Օգոստ.): — Բանաստեղծ ալ էր:

CABINET
 OF
 Mr KIRCOR ZOHRAV   Constantinople, le   190

Laguerd Han
 GALATA

Քաղսիմի պարտէզին մէջ
 թուրք և հայ նահատակներու
 սգահանդէսին (1908 Օգոստ.):

Բանաստեղծ ալ էր:

Եւրոպայի քաղաքացիական
 պատերազմի ընթացքին
 ժամանակահատվածին
 Քաղսիմի քաղաքին մէջ
 տեղի ունեցող զանազան
 դէպքերու մասին
 իմ անհիշուած ընկերակից
 Կարոյի քննարկները
 ինձ համար շատ ցիւցնաբեր
 էին: Եւրոպայի քաղաքացիական
 պատերազմի ընթացքին
 ժամանակահատվածին
 Քաղսիմի քաղաքին մէջ
 տեղի ունեցող զանազան
 դէպքերու մասին
 իմ անհիշուած ընկերակից
 Կարոյի քննարկները
 ինձ համար շատ ցիւցնաբեր
 էին:

Քաղսիմի քաղաքացիական
 պատերազմի ընթացքին
 ժամանակահատվածին
 Քաղսիմի քաղաքին մէջ
 տեղի ունեցող զանազան
 դէպքերու մասին
 իմ անհիշուած ընկերակից
 Կարոյի քննարկները
 ինձ համար շատ ցիւցնաբեր
 էին:

Քաղսիմի քաղաքացիական
 պատերազմի ընթացքին
 ժամանակահատվածին
 Քաղսիմի քաղաքին մէջ
 տեղի ունեցող զանազան
 դէպքերու մասին
 իմ անհիշուած ընկերակից
 Կարոյի քննարկները
 ինձ համար շատ ցիւցնաբեր
 էին:

Քաղսիմի քաղաքացիական
 պատերազմի ընթացքին
 ժամանակահատվածին
 Քաղսիմի քաղաքին մէջ
 տեղի ունեցող զանազան
 դէպքերու մասին
 իմ անհիշուած ընկերակից
 Կարոյի քննարկները
 ինձ համար շատ ցիւցնաբեր
 էին:

2. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ (ԱՏԱՐ)**. — Ինձած է Շ. Գա-
րահասը 1860ին: Նրան կրթութիւնը հոն ստանալով՝ Պօլս կուզայ և կը վկայ-

գելագիակ կեանքին միակ միտքարութիւնը կ'ըլլայ Այլ ևս նոյն զաղաքը մտալը վտանգաւոր նկատելով՝ 97ի վերջերը կը փախչի Պատմ, ապա Թիֆլիզ ուր ուսուցիչն կ'ուսանի, և քանի մը տարիէն լեզուին հմտանալով՝ քննութիւն կ'անց-
ցունէ և փաստաբանութեան վկայական կ'ստանայ, իր արուեստը բաւական ա-
տեն կերակրելէ վերջ՝ կը քաշուի աղ սասարէզէն, Մանթաշէֆի գործերուն
իրը վարիչ պաշտօնավարելով: — Դաշնակցութեան կարկառուն դէմքերէն մին,
անխոնջ աշխատանքով ձեռք բերած օրէնսգիտական իր հմտութեամբ և իր
երկաթէ տրամաբանութեամբ, կանուխէն նուիրուած է հանրային գործունէու-
թեան և ապրած է միշտ իր բն անհաշտ ազատական: Մասնաւորութեան հըռ-
չակուտին կուզայ Պօլս, և հակառակ իր յառաջացած տարիքին՝ կը ներկայա-
նայ կրկին պայքարի նոյն աննկուն մօրդը, թէ՛ ազգ. երեսփոխաններու ժողո-
վատեղին և թէ մամուլին մէջ, ամէնուն ակնածանքին առարկայ դառնալով:
— Հրատարակած է ուշագրաւ յօդուածներու շարք մը վերաբանարտքի մէջ, ու-
րուն անտորագիր խմբագրականներէն ունաք իր գրելէն ելած են: Դաշնակց-
բաղձաթիւ Թերթերու մէջ ունէր աշխատակցութեան իր բաժինը՝ Նիկի, վա-
ղիմակ և Ատմ ծածկանուններով (այս վերջինը՝ դաւկին անունը): — Ազգ. երես-
փոխան ընտրուած Սիւտարէն: — Անգամ մը՝ Իթթիհատէն հրաւիրուած է ան-
դամակցելու Պետական Խորհուրդի, բայց մերժած է: — Երկերը՝ Պետական նոր-
գուրիւնն ու հողային հարցը, Մեր Հաւաստիք, Ազգ. Սահմանադրութիւնը, Բարե-
նորոգումներու հարցը, Օսմ. Կայսրութեան անկման պատմութիւնը, Անուանական
խնդիրը: Ասոնցմէ զատ կայ Ապագայից հարցը գերքն ալ՝ խիղճն փոստուած, կը
թողու անտիպներ՝ Իերա, Յոյսի մը քով պահ դրուած: — Ա. Անտոնեանի
զիւսէ արձանները երգիական հատոր մըն է Շահրիկեանի վրայ:

Մ Ե Մ Դ Է Մ Բ Ե Բ

Մեծ ազգերու պատմութիւնը անոնց Մեծ Դէմքերուն պատ-
մութիւնն է: Զնգեցէ՛ք կեսարներու, Աղերսանդրներու, Արիստո-
տէլներու պատմութիւնը, եւ այլ եւս չմնար փայլը Հռոմէական,
Մակեդոնական, Յունական մեծութիւններէն ու փառքերէն:

Բայց այս՝ պայմանադրական ճշմարտութիւն մըն է: Այդ
մեծութիւնները չէին կրնար դարբնուիլ, եթէ միջավայրը եւ զա-

նոնք ծնող ժողովուրդները ընդունակ չլլային այդ մեծութիւնները ծնելու, սնուցանելու, մէկ խօսքով՝ դարբնելու :

Անհատին դերը մեծ եղած է. ու դեռ երկար դարեր պիտի ունենան անհատները իրենց մեծ կշիւը. զուցէ այդ ծանրութիւնները պիտի կշռեն ցորչափ մարդկութիւնը կ'ապրի, բայց երբեք անհատները չեն կրցեր ժողովուրդները բաշկի իրենց ետեւէն, չէ ստեղծուած ո՛չ մէկ քաղաքակրթութիւն, չէ կատարուած ո՛չ մէկ յեղաշրջում եթէ անոնց պատկանած ժողովուրդներու ձգտումներէն, հոգեբանութենէն չեն արտադրուած, հետեւորդներ չեն ունեցած, բանակն'իր չեն կազմուած :

Այդ պատճառով է որ կ'ապրին այն ժողովուրդները որոնք անցեալի հպարտութիւնն ունին, ներկային պինդ փարած են իրենց ստեղծագործութիւններով ու իտէպիներով, եւ որոնք իրաւամբ վստահաբար կը նային ազգային :

Յ. ՇԱՀՐԻԿԵԱՆ

3. Գ. ԽԱՃԱՆ (ԳԱՐԵԳԻՆ, ՉԱԳԱՆՆԱՆ) ԻՅԿՆԱԿԵԱՆՊՐՈՐԻՆ.

Ծնած էր Ալեքսանդրապոլ 1867ին. Նին. ուսումը Տոն ասուելէ վերջ, մտած էր Էջմիածնի Գեորգեան ձեռնարանը 1883-6. այնուհետև 7 տարի շարունակաբար ուսուցչական պաշտօն վարած էր Բագուի, Գանձակի և Աղուլիսի ծխական դպրոցներուն մէջ. Ընտանիքս կը կոչուէր Չախալ Օղլի որ ապա վերածուած է Խաճակի, և գաղութեզբայրը՝ Ստեփան Եպսկ.ն ալ նոյն մականունը կը կրէր: 1893ին անցած էր ժընէվ և աւարտած տեղւոյն համալսարանին հասարակագիտական (Sciences sociales) բաժինը, Իրբև դործիչ՝ մեկնած էր իսկոյն Ալեքսանդրիա ուր տարի մը մտալով գացած էր Իլմիր (6 միս) և

Պօլիս (2 տարի), ութամեայ բանտարկութենէ վերջ քաղաքուելով հայրենիք, կրկին նետուելու ուսուցչական ասպարէզ: Շուշիի թեմական դպրոցը վարեցի 2 տարի. ամուսնացայ և 1903ին թիֆլիզ տեղաւարուելով կարգուեցայ խ'բազիր «Մշակի և յաջորդ տարի նաև ուսուցիչ ներսիսեան դպրոցի (պատմութիւն, ֆրանսերէն և քղք. տնտեսութիւն), 1906ին երբ հնարաւոր դարձաւ ընկերվարական ոգիով թերթիք հրատարակել, Ա. Ահարոնեան, Թօփեան և ես հիմնեցինք «Յառաջ», «Ալիք» և ըն. թերթերը. 1908ին ձերբակալուեցայ և վեց ամիս բանտը մտալով երաշխաւորութեամբ ազատ արձակուեցայ, Ինչ ամիս ետք վերստին ձերբակալուեցայ և տարիի մը չափ բանտային կեանք մը բոլորեցի թիֆլիզ (Մետեխ), Բագու, Ռոստով և Նովօչերքասք: 1912ի ամիսն էր որ Ահարոնեանի և Խահակեանի հետ եկայ Պօլիս և 1913ին Սամաթիայ ազգ. վարժարանի տնօրէնութիւնը ստանձնեցի, — Իօսելու ընդունակութիւնս ժառանգած էր մօրէնս, Տիկին Սուլթանէն որ սիրուած դէմք մըն էր և շատերէ կը փնտուէր՝ իր համոզկեր խօսքերով ընտանեկան խնդիրներ կարգադրելու. — 1887 Մա-

յիսին էր որ առաջին անգամ երեւցայ «Մշակ»ի մէջ Գաւառացի երիտասարդու-
րիւն յօդուածովս, յետոյ աշխատակցեցայ «Մուրճ»ի և «Տարազ»ի, 1896ին հրա-
տարակեցի Մի բարոյական այլանդակութիւն յեղափոխական մասնը գործում և
Ժողովրդի բանաստեղծը Գաւառ Գարիպա, 1901ին Հարկերը Տանկասանում, Հայ-
րենիք և ազգ. շարժումներ, Հայկական շարժման պատմությունը, 1905ին Ռուսական
Ձեռնարկներ և Կովկասի պահանջները, 1907ին Դեպի Ֆեֆերեցիա, 1912ին Իճէ և
ազգութիւնը, Տառապանի գիշերը, 1913ին Իճէ և դասակարգը, Հին Արեւելք, Հայոց
պատմութիւն: Թարգմանած եւս Վիճակագրողի 3 հատոր Ընդհ. Ազգաց պատմու-
թիւնը, նաև ՔՂՔ. և ազգ. խնդիրներու մասին ինչ մը գրքովներ՝ Շնիցլէրէ,
Տոստոյէ-վաքիէ, Օսթրովաքիէ և ըն. և Թատերական երկեր:

* * * Գաշնակցութեան այս պատկանելի անդամը որ ճանչցուած է մեր
մէջ յայտնի բեմքատաց ու գրագէտ՝ հը մոռնայ յիշել գրական իր միւս ծածկա-
նունն ալ — «Գապա Գասպար»:

* * *

Խաժակ Ընտանիքին մտերիմ Օր. Յ. Սարգիսեան խմբագրութեանս
փութացուցած է հետեւեալ նամակը — գրեթէ *fac-simile* մը: Ահա՛
անմոռանալի ախորականիս ամենավերջին տղերքը, Աղէտալի ձամ-
բուն վրայ մասիտով հեւ ի հեւ գրուած:

Միրելի ,

Տանում են ինձ հեռո՞ւ , հեռո՞ւ ք'զանից , դէպի Տիգրանա-
կերտ : Ինձ հետ են Այաշի բանտարկեալներից հետեւեալները . —
Ակնուհի , Չարդար , Սարգիս Մինասեան , Տօրթ . Տաղաւարեան ,
Ճիհանկիւլ :

Էրէյլի կայարանում հանդիպել ենք մի Հայու , որ խոստա-
ցել է քեզ բերել իմ այս նամակը : Լաւ խնամի՛ր քեզ և աղջիկ-
ներիս , նունուսին և Ալոսին :

Չենք իմանում թէ ինչի՞ մեզ տանում են . բայց մեծ յոյս ու-
նիմ որ նորից հը տեսնենք միմեանց :

Դէ՛հ , ցտեսութիւն , համբուրում եմ քեզ և կօտաններիս(*) :

Մայիս 1915 Գո
Գ. ԽԱԺԱԿ

(*) Տեր և Տիկին Խաժակի կողմէ տրուած փառասխական մակցիտ իրենց երկու
աղջիկներուն, Նուարդին և Արսախին: Այս անուններն ալ այլափոխելով՝ հը կոչուին
Նունուս և Ալոսա:

ՕՐԻՈՐԴԻ ՄԸ ԱԼՊՕՄԷՆ

Մէքը Աստուծոյ բնարին մէկ արծազանգն է՝ մեր սրտին մէջ
կրկնուած :

Անտիպ Գ. ՎԱՐՈՒԺԱՆ

4. Ի. ԱԿՆՈՒՆԻ (ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՄԱՍԻՍՅԱՆ). — Ինձ է Մեզի (Չոկիստան). մտաւարապէս 50 տարու. Արծրունիի կենդանութեանը, սնած անոր գաղափարներով, կ'սկսի գրել «Մշակ»ի մէջ, (Հիմնադրին մասէն եւս թերթը փոխանցուած է Հ. Առաքելեանի, Քալանթարի ու Իրեն): Երկար ժամանակ Բեթերսպուրկ մտալով՝ կ'աշխատակցի «Դրօշակ»ի է. Ակնունի ծածկանուամբ, գլխաւոր նիւթ ունենալով ուս կառավարութեան վերաբերուող դէպի կովկաս և կովկասահայերը՝ կովկասեան խաղրիկներ խորագրին տակ, Հայ-թեր. ընդհարումներէն վերջ կ'սկսի գրել կովկասեան վիտերը (այս առանձին հատոր կաղաւթ եւ ֆրանսերէնի ալ վերածուած ուշագրաւ երկ): Անժխտելի են հրատարակագրի և բեմադրացի երարձանիքները: — Բարեգ 1904ին մասնակցած է ժէօն Թիւրքերու և Հայոց «Քօնֆէրանս»ին, 1907ի Հ. Յ. Դ. Ընդհ. ժողովը պատուիրակ կ'որոշէ զինք հայեւթուրք դաշնակցութեան խորհուրդին, և Ակնունի յաջորդ տարին յաջողութեամբ գլուխ կը հանէ այդ գործը, որուն իր արդիւնք Օսմ. Սահմանադրութիւնը կը վերահրատարակուի: Յետոյ, իր պատասխանատու անդամ իր պատկանած կուսակցութեան՝ կուգայ Պօլս և իր ատենախօսութեանց ատեն՝ յաճախ առարկայ կը դառնայ խանդավառ ցոյցերու: 1912ին կը մեկնի Ամերիկա, և հայ դաղութներու մէջ շրջան մը ընելով կը դառնայ Պօլս: — Հրատարակած է ուսումնասիրութիւն մը Գր. Արծրունիի վրայ, նաև Դեպի կոխ, Դեպի երկիր և Մեծ Եղեռնիսը: Ինք կազմած է Յատգանքի Պատկը (Փորթուգալեանի Յօ, ելեանին և Սգապսակը (Քիշեանի մահուան ատթիւ): — Ազատամարտի անտորագիր խմբագրականներէն մէկ մասն իր գրէն ելած է:

Հ Ա Յ Բ Ե Ն Ի Ք

Ազատագրական արիւնը չէ, — նոյն իսկ այնքան սուկալի, ինչքան «հայկական կոտորածները» — որ սպանում է մի ազգ, այլ թափառական կեանքը, մուրացկանի պայուսակը, անվերջ տարագրութիւնը: Մի՛ մոռացիր, որ բնան տարուց աւելի է ինչ օսմաննան բունպետութիւնը ե՛ւ հրդեհածգութեամբ, ե՛ւ սովով, ե՛ւ կոտորածով, ինչպէս ամբողջ Հայաստանում, մի նպատակ միայն ունի. վերացնել, նւագեցնել Հայերին, դարձնել Հայաստանը անհայաբնակ, որպէս զի այդպիսով վերջապէս մի ծանր գերեզմանաբար դուրս այն մեծ, ոգեւորիչ հարցի վրայ, որ զբաղեցնում է ամբողջ Եւրոպան՝ «Հայոց հարց» անունով և որը 600 տարւայ ստորուկ ժողովրդի սրտում ծնել է ե՛ւ յոյս, ե՛ւ հերոսութեան ձգտում, ե՛ւ մարդկային մեծ իղէպններ...: Այո՛, իղէպններ ուրոնց իրագործման համար Հայութիւնը միայն մի վայր ունի, — Հայաստան: Մայր-հայրենիքից դուրս՝ հայ ժողովուրդը ազգ չէ,

այլ փշրանիք. քափքփոփ, անպէտ եւ անկարեւոր: Երկիրն է նրա պատմական դերի բնւր, նրա կուլտուրական բաղձանքների հնոցը: Թախառական, շրջիկ կեանքը. տարագրութիւնը՝ սպանեց հրէական տաղանդաւոր ազգը. նա մեզ էլ կը սպանի՝ հասցնելով ազգը հայկական ջիւղուրեան:

. . . Մեզանից աւելի հայաժական եւ տգէտ նախնիքը՝ տանջանքների բովից անցնելով՝ մեզ թողին մի մեծ ժառանգութիւն — Հայրենիք: Ի՞նչ, միթէ մենք պէտք է մեր սպազայ սերունդին Հայրենիքի փոխարէն թողնենք լոկ հայկական գաղութներ, ցիրուցան ովկէանի այս եւ այն կողմը, չշաղկապուած ո՛չ մի զգացմունքով, ժողովրդական ոչ մի գաղափարով . . . :

է. ԱԿՆՈՒՆԻ

5. ՏԵՐԱՆ ԲԵՂԻՆԿԱՆ (ԻՆՏԵՆՏԱՆՏԱՐԱՏՐԱՆ) . — Ծնած եմ կեսարիա 20 Սեպտ. 1862ին և ընտանեօք Պօլիս փոխադրուած՝ երբ 6 ամառ էի դեռ. . . Նին. կրթութիւնս ստացած եմ Հասքէօյի Ներսէսեան վարժարանը, յետոյ Մեզպուրեան եւ Սուրէնեան. 1880ին զրկուելով Մարտիկա, յաճախած եմ վաճառականական դպրոց, Հետեւած Գիտութեանց կաճառի. Ուսանողի այդ տարիներուս՝ յօդուածներ դրիւած եմ «Մանզումէի էֆֆեար»ի, որուն խմբագիր եղայ վերագարձիս, և թերթին անկման միջոցներուն՝ 3-4 տարի ես վարեցի զայն. յետոյ հրատարակեցի «Ճիւհան» հայատառ-թրքաբարբառ շարասթաթերթը մէկ տարի. Նոյն ատեններուն էր որ Համիտ Վէհպի անուն ծանօթ գրագէտը սկսաւ հրատարակել «Սաստէթ» թերթը որուն՝ թարգմանիչն ու

խմբագրականները գերող եղայ, վերջէն ալ խմբագրապետը: Գ՛ի դէպքերուն ստիպուեցայ մեկնել Զուռնաստան և Մարտիկա. կուրծքի հիւանդութենէ ալ կը տառապէի. Հինգ ամիս վերջ Պօլիս դարձիս՝ աշխատակցեցայ «Ճէրիտէի Ծարգիէ»ի, «Սաստէթ»ի և «Թարգ»ի՝ որուն խմբագրապետութիւնը ստանձնեցի. Իզմիրեան Պատրի որով կարգուեցայ Ա. Թարգման Ազգ. Պատրիարքարանի, Զարդերէն յետոյ անցայ Եւրոպա եւ աշխատակցեցայ «Նայնթիսթ» Սէնչըրի»ի (ուր երեւցած է Թուրիս և իր Վեհապետը յօդուածս) եւ «Քօնթէմբըրըրի Ուղիու»ի (ուր գրած եմ կեանքի երջանկի մեջ): Այս 2 յօդուածներս վերատառուած են շատ մը եւրոպ. թերթերէ: Աշխատակից եղայ «Տէլիկ Մէլի»ի (որուն արեւելեան լուրերու բաժնին օժանդակեցի 7 ամսոյ չափ) նաեւ «Տէլիկ կուէֆիք»ի և այլ թերթերում. 1898ին, Եւրոպա դառնող օտմ. հայատակներու մասին հրատարակուած ներումէ մը օգտուելով դարձայ Պօլիս և աշխատակցեցայ «Սաստէթ»ի, Այդ միջոցներուն էր որ կառավարութիւնը որոշեց թուրք թերթերու խմբագիրներ. ես ալ «Թարգ»ի իսասա»ի քարտուղար կարգուեցայ: Քիչ քարագաններու ստիպման տակ՝ Պօլիսը կրկին ձգելով Եգիպտոս անցայ և խըմ-

բազիր եղայ «Ժուռնալ տիւ Գէո»ի, ապա խմբագրապետ «Պուռս էժիբսիէն»ի, միտամանակ թղթակից Վիէննայի «Քոնէսքոնտէնց Պիւսօ»ի և Բարիզու «Բոնէս Ասօսիէ»ի: Հրատարակեցի նախ «Էճիբշըն Կոէֆիք» անդ: Թերթը մէկ տարի, յետոյ «Եէնի Ֆիքիթ» թուրք ազատական երկշաբաթաթերթը 2 տարի: Սամ Սահմանադրութեան հոշակումէն վերջ Պօլիս եկայ և խմբագրապետ կարգուեցայ «Սապահ»ի, 31 Մասի վարդապետին: Իբր «ամսթէօն» աշխատակցած եմ Զօհրապի «Մասիս»ին, Նամտանէկանի «Նաղիկ»ին ու «Մասիս»ին, «Ժամանակ»ի ու «Տարեցոց»իդ: Գր. ծածկանունս՝ Գլանիկ զօր եւրոպա ալ գործածեցի «Վիքօնթ տը Գլանիկ» ձեւին տակ, — բաց ի վեցեակ մը ծածկանուններէ՝ նոյնպէս եւրոպա: «Սուրհանդակ» օրաթերթին կանտաւորաբար աշխատակցած եմ Սիրայր ծածկանունով, և նուրնալի մը հետեւանօք պահ մը դադարած գրելէ: յետոյ վերատին՝ Տիոնիկ ծածկանունով: — 1879ին երբ պատանի էի դէռ, լոյս ընծաւած եմ Անցեալն եւ Ապագայն կամ Ազգ. Վերակազմութիւն վերնագրով տետրակ մը, նաեւ հեղինակած՝ Ծրնու. Թրք. Բաղադի մը:

* * * Տաղանդաւոր հրատարակագիրը կը պատկանէր Սահմանագր. Բաժնակար կուսակցութեան:

Խ Ր Ա Տ Ն Ե Ր

Անձնական պայքարները հանրային կարծիքին զրգուումին ատեններուն՝ կրնան մեծ շահեկանութիւն ընծայել, բայց գրէթէ միշտ նողկանք կը յաջորդէ այդ հիւանդոտ հետաքրքրութեան: Գաղափարի պայքարն ընդհակառակն երբ հանրութեան շահը կը շօշափէ եւ այն համոզումը կը ներշնչէ թէ անձնական նկատումներէ գերիվեր է, մնայուն ազդեցութիւն մը կը գործէ:

Զգացումը մեծ ազդակ մըն է. սակայն պէտք չէ անոր դիմել, եթէ գործունէութեան հետեւանը պիտի չլաւերացուի միտքին կողմէ:

Ճշմարիտէն մի՛ գատուիր, սակայն ճշմարտութիւնը ժողովրդեան զլխուն մի՛ նետեր: Երբ ճշմարտութիւն մը անհասցոյ է ընթերցողին, զայն ներկայացո՛ւր այնպէս՝ ինչպէս բարեկիրթ մարդ մը սրահին մէջ կը ներկայացնէ իր համակրելի ընծայել ուզած մէկ անձանօթը:

ՏԻՐԱՆ ՔԷԼԷԿԵԱՆ

6. ՄԻԱՄԱՆԹՈ (ԱՏՈՄ ԵՆԵՐՃԱՆՆԱՆ). Ծնած է Ակն 1 Յնվր. 1878ին, 13 տարեկանին Պոլս գալով՝ կ'աշակերտի Միքիճաննան եւ Պէրպէր-

եան վարժարանները: Պանքայի դէպ-
քին կը փախչի ժընէվու կը խառնուի ազ-
գային ու գրական գործունէութեան: —
Դաշնակցական: — Սրտասահմանի թեր-
թեր եւ հանդէսներ (Վաղուան Զայնը,
Աւախա, Բանբեր, Շիրակ, Դրօշակ,
Ռազմիկ, ժողովուրդին համար, եւն.)
իբե ց էլերը կը անան Իւցազնը-
զո թեան այս վարպետին, որ, արնա-
մարհելով յանգ ու չափարեութիւն՝ իր
ցեղին մարտիրոս ցումները կ'եղերբ-
գէր, հերոսներու կեանքը կը պանծա-
ցընէր ու վրէժ կը կայծկլտ: ր այնքան
հուժկու եւ սիրալի սճով մը, 1908ի
վերջերը Պոլս գալով աշխատակցած է

«Ազատամարտ»: — Երկերը. Դիցազնօրէն, Հայորդիներըի շարքը, Հնգեվարքի
եւ յոյսի լաներ, Կարմիր լուրեր բարեկամեա (Կիլիկիոյ կոտորածին առթիւ), Հայ-
րենի երաւեր, Սուրբ Մեսրոպ (Մեծ Յոսելեանին), որոնցմէ մեծագոյն մասն
ամփոփուեցաւ Ամբողջական գործին մէջ՝ տպ. Ամբոբկա, Իր քերթուածներէն
մին թարգմանուած է անգլիերէնի: — Միամանթօ պիտի տպրի հայ գրականու-
թեան մէջ իբր լաւագոյն ներկայացուցիչը խորհրդապաշտ բանաստեղծութեան,
և գրական այդ սեռին մէջ ս'չ ոք ունեցած է իրեն հաւասարող: Եթէ իր եւ
Վարուժանի զուգակիւն ընել հարկ ըլլայ, կրնանք սապէս ըսել. «Միամանթօ
գաղափարէն զգացումին կ'երթայ, իսկ Վարուժանի զգացումէն ու պատկերէն՝
գաղափարին»: — Իր երգերէն գուրագործօրը կարելի է նկատել «Հայորդի-
ները»ին մէջ Սովամահները ցորենի դաշտեր):

Ծ Ա Ր Ա Ի

Հոգիս վերջալոյսին մահը մտիկ կ'ընէ .
Չարչարանքի հետաւոր հողին վրայ ծնրադիր ,
Հոգիս վերջալոյսին ու հողի վէրքերը կը խմէ . . .
Եւ իր մէջ , դեռ իր արցունքին անձրևուամբ կ'զգայ . . .

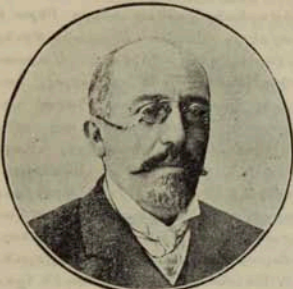
Ու ջարդուած կեանքերուն աստղերը համակ'
Աւրուած աչուրներու անհշախ նման ,
Սրտիս աւազաններուն մէջ այս իրիկուն'
Յուսանառութենէ , սպասումէ կ'ոգեվարին . . .

Ու բոլոր մեռածներուն ուրուականներն այս գիշեր
Աչքերուս եւ հոգիիս հետ Արշալոյսը պիտի սպասեն . . .
Որպէս զի , կեանքերնուն ծարաւը յագեցնելու համար'
Թերեւս վերէն իրենց վրայ՝ կաթիլ մը լոյս իյնայ :

ՄԻԱՄԱՆԹՈ

7. ՀՐԱՆԳ (ՄԵԼԻՔՈՆ ԿԵՐՔԵԱՆ) . — Ծնած է 1859 Սեպտ.ին
 Հաւաւ. (Բալու), 1870ին Պօլիս պանդխտելով՝ կը յաճօիէ Սկիւտարի ձեմա-

րանը մինչև 1875, դասընկեր ունե-
 նալով Միհրան Գուրեանը (յետոյ եղի-
 շէ Եպսկ.), ապա Ս. Խաչ — Խ. Մի-
 սաքեանի դասերուն: 1878էն մինչև
 96, առիտը կերպով սուանդած է գրա-
 ռ. ու լեզուն ու հայկական դպրութիւնը
 զանազան դպրոցներու մէջ (Ռոտտա-
 թօ, Ղալաթիոյ Կեդրոնական, Սամա-
 թիոյ Նուենեան-Վարչուհեան, Մեղպուր-
 եան ևն.): 96ի գէտքին Վառնա կը
 փախչի ու ր Օր. Արմ. Մինասեանի հետ
 կը բանայ Արժուներան վարժարանն ի
 յիշատակ Գր. Արժուների՝ որուն հիա-
 ցող մըն էր: 98ի աշան Պօլիս դար-
 ձին բանտ կը նետուի և 6 ամիս վերջ

կ'աքորուի Գասթէմունի, ուր ապրած է 10 տարի, ուսուցչութեամբ պարապե-
 լով:—1883էն սկսեալ անընդհատ աշխատակցած է պօլսահայ թերթերու (Մա-
 սիս, Արեւելք, Հաւրենք), լեզուակոն և ազգ. հարցերու շուրջ յօդուածնե-
 րով որոնցմէ անմտանալի պիտի մնայ շարքը Պանդուխի կեանքին խորագրով
 իր պատերներուն, կեանքով ու տառապանքով թրթաուն: Վտարանդի կեան-
 քին մէջ — երբ արգիւտած էր իրեն գիրք ու գրիչ — գողնեցող արտադրած է
 ձախճախուսքին մէջ՝ երկու առանցի վրայ տոհմակին կեանքէ ստուար վէպը, զոր
 անստորագիր սկսաւ թերթօնել «Սուրհանդակ» եւ զոր 18 թիւ վերջ ակամայ
 ընդհատեց... գրաքննութեան հոտառութեան հետեւանօք:—Հրանդ գրաբանի
 ինդիւրներու մէջ երկիցս չափուած է հեղինակաւոր անձերու հետ (Չէրպէրեան
 ու Գուրեան) եւ ցոյց տուած խոր հմտութիւն: Վառնա գաղթին, Շառասպ
 ծածկանունով աշխատակցած է «Նարթուս»ի. իսկ Օսմ. Սահմանադրութիւնէն
 ետք Պօլիս դարձին՝ եռանդեամբ նետուած ուսուցչական ասպարէզ, առանց
 լքելու գրի իր պարապումները: Ազգ. երեսփոխան: Դաշնակցական: — Ունի
 Գրաբար լեզու դասագիրքը, Մեարոյ եւ Սահակ անուն հայ նշանագրերու պատ-
 մութիւնը, նաև Թե ինչ կը խորհին կիները իրենց ամուսիններու մասին թարգ-
 մանութիւնը:

Գ Ի Բ Ո Ւ Գ Ի Բ Ք

... Մենք չենք գտներ բան մը որ այնքան մերը ըլլայ՝ որ-
 բան զիր ու զիրք. նոյն իսկ թարգմանութեան մէջ որ հայ գրիչ-
 ներու առաջին գրական աշխատանքը եղաւ, այնքան փառալից եւ
 հոյակապ է այդ դրոշմը: Աստուածաշունչի մէջ ետայի, Երևմտա,
 Իանիէլ, Յոր, Իսիթ միշտ տուած են մեզի անուշ պատրանք
 մը ազգայնացած մտածումներու: Նոյն հմայքին ներքեւ կը կար-
 դանք Ոսկեբերանը՝ վճիտ կանոնաւորութեամբ, իշխանապերն
 հայերէնով մը, այնպէս որ ան իբրեւ թէ մերը ըլլար: Սկզբնա-
 գրին մէջ սովորական ռոճով ըսուածը՝ հայ թարգմանութեան մէջ
 վայելուչ եւ ձեւաւոր խօսք մը կը դառնայ:

... Գիր ու զիրք միայն շօշափելի ու զգալի ձեւեր եւ երե-
 ւոյթներ չեն. այլ անոնց մէջ խօսուն է ամբողջ ցեղը, իր մտքի
 եւ ընդունակութեանց պատիւը:

ՀՐԱՆԳ

8. ԳԱՆՆԻՂ ՎԱՐՈՒԺԱՆ (ԶԻՊՈՒԳԵՅԱՐԵԱՆ). — Ինձ է հայ հուով. ծնողքէ, Սվազի Բրզնիք գիւղը 1884ին, 12 տարեկանին պաշտօնըստած է Պօլիս և յաճախած Վենետիկի Միսիթարեանց վարժարանները Բերա և Դատըքէոյ, 1902ին Միաբանութիւնը կ'ուզարկէ զինք Վենետիկ, Մուրատ-Ռաֆայէլեանի շրջանը բոլորելով, Դանիէլ կը դրկուի Պելճիքա՝ կանտի համալսարանը, Ուսողութեան այդ օրերուն է որ կ'սկսի աշխատակցել «Բազմալէպ»ի, «Դեղունի»ի, «Անահիտ»ի, «Շիրակ»ի, «Թագմիկ»ի եւ «Հայրենիք»ի հրաշալի քերթուածներով սրտնցմով Վարուժան յայտնութիւն մը կը դառնայ, Համալսարանէն ուսումնաւարտ ելլելուն, Օսր. Սահմանադրութիւնն արդէն հրաշակուած, կուգայ մայրաքաղաքս եւ Պօլս

սահայը բախտը կ'ունենայ բանաստեղծը ճանչնալու իր տաղանդին բարձրութեանը մէջ, Դիւանագիտական ասպարէզին համար պատրաստուած սյս երիտասարդը սակայն շեղում մը կ'ընէ եւ ինքզինքը կը նուիրէ ուսուցչութեան, 1909ին 1912 իբր տնօրէն պաշտօնավարելով Սվազի եւ Թօզաթի աղգ. վարժարանները, Կը դառնայ Պօլիս եւ տեսուչ կը կարգուի Բերայի Հոտ. Հայոց Լուսաւորչեան դպրոցին, հասցնելով բազմաթիւ սաներ, — երկերը. Սարաուներ (Վենետիկ), Զարդը (Բարիդ), Տրտուլի Ե. Տեմիրճիպաշեանի (Սվազ), Յեղին Սիւր, Հերամոս Երգեր (Պօլիս), կը թողու բանաստեղծութեանց անտիպ հատոր մը՝ Հացին Երգը վերնագրով, զոր Տիկին Վարուժան հազի կրցաւ փրկել թուրք բանապետութեան ձեռքէն, — Սիրոյ, թշուառութեան եւ հայրենիք անզուգական երգիչն ու հոյակապ քերթողը որ օժտուած էր վառ երեւակայութեամբ և արտադրելու աննախնթաց կարողութեամբ մը, 1914ին Յ. ձ. Սիրունիի հետ լու ընծայեց Նաւասարդ անուն շքեղ տարեգիրքը գր. եւ գեղարուեստական, — Ս. Դ. Լ. Ուսումնարանի «Տարեկան տեղեկագիր»ին մէջ երեւցած է իր յուզիչ Հուսկ Բանբը, — Դաշնակցական:

Ո Ր Բ Ո Ւ Հ Ի Ն

Աշնան ծաղիկ մըն եմ, ծաղիկ արցունքի՝
 Որ շողերու ըսպասումով կաթոզին՝
 Մուխ անդունդի մը եզերքին կը ցամբի .
 Յամբում մը լուռ, անզգալի եւ հեշտին:
 Արբոխ՝ որի կրակիծն ունիմ հիւժող զիս .
 Գեղս նախկին ճանկընթեցին զբրկանքներ .
 Եւ անհրաժեշտ զբզուանքներ իմ տարիքիս
 Չը ճանչցայ ես եւ չը զրոտայ սիրոյս՝ սէր:
 Ծուխ ու մուրի եւ սարսուռի խըշտեկին,
 Զիս թողուցին անօգնական, մինաւոր .
 Ո՛հ, անարգանքը սեմիս վրայ գրբեցին,
 Եւ մոռացօնքն՝ որ կը ստուարի օր է օր:

... Ո՛հ, խեղճ ծընողք, ըսէ՛ք, արդեօք ձեր աչքեր
 Ո՞ր ամպիկէն, եւ կամ երկրի ո՞ր խորշէն
 Ձերին բոկո՛ւտըն ճըռգածին են յառեր՝
 Ձոր անօթի թափառումներ կը մաշեն:

Է՞ր դու եզերքն հեղեղատի մ'արիւնի
 Տընկեցիր քու թոյլ եղեգնիկըդ վախկոտ.
 Դու, ո՛վ մըշակ, ո՛վ դու մըշակ եղեռնի,
 Դու, ո՛վ մայրիկ յիշատակի մը աղօտ...

... Ո՛վ մարդեր, դուք որ ինձ գութով կը նայիք,
 Մի՛ տաք ինձի ձերին պատառը՝ զոր է
 Թըրած օտար աշխատութեան մը քրտինք,
 Եթէ նոյն իսկ զանի սէրն ալ խըմօրէ:

Մի՛ տաք, մի՛ տաք ինձի ձեր ծածքը ջերմին՝
 Ուր եւ սակայն բընիկ ոգին չի շընչեր.
 Մի՛ տաք ինձի մախրերը ձեր կըրակին,
 Կամ հանգըրւան մը ոտքերուս կարեւէր:

Մի՛ կըտրատէք ձեր խնդութիւնն ինձ համար.
 Թողէ՛ք որ իր մացառուտին մէջ խեղդի
 Կեանքիս ծաղիկը վայրահակ, դալկահար.
 Հոգ չէ՛ թ'ըլլամ թօշնած, լալկան, կամ նօթի:

Այլ — սա բոյր դաշտերուն մէջ խանձոտած՝
 Ուր շուշանին ցամբած է սերմն իսկ վերջին,
 Սա վերիվար բըլուրներուն սրգազգեսց՝
 Ուր սոսկ եղիճը ու բաղըջո՛ւկը կ'աճին,

Արաքսի սա սեւ փրփուրներն արցունքոտ՝
 Ուր անընդհատ կը ծըրփան ցուրտ դիակներ,
 Եւ յօշոտուած քրդամիդի մահահոտ
 Պատուըւածքները խութերու են կառչեր.

Սա լեռներուն արիւն հագած, վարդագոյն,
 Կամ բերնին քով քարայրներու՝ որք եղան
 Մարդ զիշատոյ անգըղ-մարդու մը սեւ բոյն,
 Եւ թաքըստոյ հափափումի մը դաժան.

Փըլուզին մէջ հիւղակներու, տուներու՝
 Ուր տեղ թաղուած զանկեր երկա՛ր կը նընջեն,
 Եւ կը մաշին կուրծքեր, թեւեր ահարկու,
 Ուր կ'իջնայ սոսկ լուսնին արցունքն ուղխօրէն.

Վերջապէս սեւ ու սուգ ամէն այն տեղիք

Ուր վանդալի մ'կը տեսնուի երթեւեկ,

Ո՛վ մարդեր, դուք որ ինձ գութով կը նայիք,

Մօրըս միայն գերեզմանն ինձ ցոյց տըւէք...

9. ՌՈՒՐԷՆ ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ. — Ծնած է Խարբերդ 1874ին: Նին. կրթութիւնը ստացած հոն, յետոյ ուսուցչութեամբ պարապած եւ յեղափո-

խականի իր հակուսներուն պատճառաւ ձերբակալուած, 1904ին կ'անցնի Իդմիր, Մանիսայի մէջ կը մայ ուսուցչ. պաշտօնով, և երբ հալածանքը կ'սկսի նորէն՝ յաջորդ տարին կը փախչի Ֆիլիպէ եւ կ'սկսի հրատարակել Ռազմիկ թերթը, մինչեւ Սահմանադրութեան հռչակուիլը: Ծածկանունները՝ «Հրաշեայ» եւ «Իփտէհար»: Թունդ Գաշնակցական, Ունի գրական ջըղուտ, յղուած եւ պատկերակց ոճ մը, եւ իր նիւթերը քողած է գաւառիկ տեսարաններէ, հէքեաթներէ եւ մարտաշունչ ըմբատ կեանքներէ, որոնցմով շինած է վարպետ արձակագիրի աչքառու անուն մը: Զա-

նազան լրագիրներու եւ պարբերականներու մէջ հրատարակած իր արձակ էջերը 1910ին խմբած է Յայդարյա հատորին լէջ, իր գրուած քննքէն ուշագրաւ են «Սարբուտ տղան» (Մասիս 1902), «Վախ ես մեռնելէ» (Ա. Մամուլ), «Սեւ հաւը կանչեց» (Բանքեր գրականութեան եւ արուեստի), «Պահակները արթուն են» ևլն.: Պոլիս գալուէն, պահ մը «Փամանակի» աշխատակցեւ վերջ 10 Յնս. 1909ին հիմեց Ազատամարտ օրթերթը, զոր մինչեւ իր տարագրուիլը շարունակեց ձեռնհասօրէն, իր շուրջ խմբելով յայտնի գրագէտներ ու հրատարակող գիրներ եւ օրը օրին հրատարակելով օրուան հարցերու մասին կուռ խմբագրականներ՝ անտորագիր, Ատենախօսած է Լ. Յ. Գաշնակցութեան կազմակերպած զանազան միթիկներուն, եւ ազգ. երեսփոխան ընտրուած, — Հրատարակած է Միդրագններու շարքը, — գր. հաւաքածոներ՝ դասագիրք 1911-4ին, — նաեւ «Յաւելուած Ազատամարտի» եւ «Բագին» շարքաթերթերը, — «Նայ աքտորականը» ծածկանունով Ֆիլիպէ տպուած Առիւծի ժանիֆին իր գրքոյկը բանտի իր յուշերը կը բովանդակէ:

Ա Ր Ի Ի Ն Ե Ի Ա Ր Յ Ո Ւ Ն Ք

Ժողովուրդներու արիւնը այնքան առատ ու աննաշիւ հոսած է՝ որքան անօրինակ, աննախընթաց ու հագուադէպ եղած է խրդնահարութիւնը Բոնաւորին մութ հողիին մէջ: Բայց Բոնաւորին Արցունքը չէ կաթած կրեք պատմութեան մէջ:

... Անա թէ ինչո՞ւ համար վշտակիր մարդկութեան Տառապանքն ու Արիւնը՝ իբրև նախատինք ու վրէժխելոյթիւն պիտի շարունակեն պղպղալ ու վեր ժայթքել միշտ բոնաւորներու պալատներուն սեմին վրայ եւ բազմատեսակ բռնութեանց ընդդէմ, մինչեւ որ ընկերական արդարութեան ու ազատութեան մեծ Գաղափարը գայ վերջ դնելու մարդկային ստրկութեան եւ շահագործութեան, խնայելով Բոնաւորներուն պղնձէ աչքերը՝ կարեկցութեան արցունքներէ, եւ մարդկութիւնը՝ իր ծով արիւնէն:

Ռ. ԶԱՐԳԱՐԵԱՆ

10. ՈՒՍԵՒԱԿ (ՏՕՔԹ. ՌՈՒՐՈՒՆ ԶՈՒՆԿԻՐԵԱՆ). — Ծնած է Սիլիվեր 15 փետր. 1885ին, Հոն իր նախնական կրթութիւնը ստանալով կ'անցնի Պարտիզակ, յետոյ Պէրպէրեան՝ ուրկէ ընթացաւարտ 1905ին. Գր. կարողութիւնն զատ ունենալով խոր հակում գիտութեանց, ուսուցչականին խորհուրդով և օժանդակութեամբ կը մեկնի Լոզան՝ որուն բժշկանոցէն հազիւ վկայուած, կը ծառայէ հիւանդանոցներ եւ դարմանատուններ, հմտանալով արուեստին թագնութեանց, — Երազողն ու գիտունը կ'ապրէին իր մէջ, Զկրցաւ լքել Բնարը՝ Հիրօքրատի արուեստին սիրոյն, եւ երգեց Մաքդուսթիւնը, Հայրենիքն ու Սէրը, — 1910ին լոյս կ'ընծայէր Կարմիր Գիրքը՝ կիսկեոյ կատորածէն ազդուած, վերջին Հայերը

ընդարձակ իր քերթուածը մարգարէութիւն մըն է կարծես՝ Հայկ. վերջին մարտիրոսագրութեան, իսկ իր գլուխ-գործոցն է — իբր բանաստեղծութիւն — Լեւանի լիճը: — 1914ին գերան կնոջը հետ կուգայ հաստատուի բերա՝ իր արուեստը կիրարկելով. «Ազատամարտի մէջ սկսած է Բժիշկին զիտէն յիշուած հչեր յօգուածաշարքը զոր լափելով կարգ-ոց ամէն ոք, Պատերազմի վաղորդայնին՝ երբ Պօլսոյ մէջ հիւանդագահութեան դասընթացք մը կ'սկսէր հայ բժշկ. դասուն կողմէ, Սեւակ ծափեր խլեց՝ իր յանկուցիչ եւ օգտաշատ բանաստեղծութիւններով. իբր բժիշկ Մաքթիքէզի բանակին՝ ղին. ծառայութիւնը կատարած միջոցին էր որ առանձին տարագրուեցաւ Չանղըրի:

Բ Ա Ս Թ Է Լ

Դաշտանըկար մըն է հոգիս Բասթէլի,
Ուր ոչինչ կայ աչքի խօսող, ոչինչ վառ,
Ուր ամէն ինչ մըշուշի մէջ կը հալի:

Կապոյտ սարի մը կատարին ամայի՝
Բազդեղապատ խարխուլ զմըէթն Հաւատքին
Տարակոյսին անդունդն ՚ի վար կը նայի:

Բըլուրն ՚ի վեր, բըլուրն ՚ի վար, իմ կեանքիս
Խոպան ճամբան է որ կ'երթայ մինաւոր . . . :
Բասթէլի մութ դաշտանըկար մ'է հոգիս:

Խոպան ճամբուն եզերքն ՚ի վար իմ մոլոր
Բազիններուս ու մնդրերուս, վէրքերուս
Կըրանիթէ մահարձաններն են բոլոր:

Պուրակ, առու իր դաշտերուն մէջ չի կան,
Իր ձորերուն մէջ ո'չ լելակ, ո'չ նարկիս,
Որ քաղէի իմ սիրտիս քոյր ազըրկան:

Մոռցուած ա՛րի մը ջուրի վրայ հեռաւոր,
Աչքէ հեռու, սէգերու մէջ կը սահի
Անուրջներուս վայրի կարապը ազւոր . . . :

Ու այս բոլորը կը դողայ, կը հալի
Մըշուշի մը տարտամութեանը մէջ ուր
Լացող դէմքի մ'ստուերը կայ պաշտելի . . . :

Հողիս նիհար նրկար մըն է Բասթէլի :

Անտիպ

Ռ. ՍԵՒԱԿ

11. ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ. — Ծնած է 25նոյեմբ (հալօվա) 1873ին, Պարտիզակի բարձրագոյն վարժարանէն անցնելով Կեդրոնական՝ Կալաթայէ անոր

ըրջանը, Յոյց տուած իր արտակարգ կարողութեան շնորհիւ և Հրանդի քաջակցութեամբ կը մեկնի ժընէվ, 1894էն մինչեւ 1903 հոն մտալով եւ հետեւելով քաջ. եւ ընկերային գիտութեանց, երկար ատեն Կալաթայէի «Իրօշակ» եւ կը գրէ Թուրքիոյ շուրջ շահեկան յօդուածներ, Այնուհետեւ Կալաթայէի Ամերիկա՝ վարելու համար Պօթընի «Հայրենիք» թերթի խմբագրութիւնը, 1905ին կը վերադառնայ ժընէվ ուր կը մտայ մինչեւ 1909, Յետոյ Պօլիս գալով՝ կը դառնի ուսուցչութեամբ եւ դրականութեամբ: — Ազգ. երեսփոխան Բերա՝ Գասըմ փաշայէն: — Ընդհ. Պատերազմին սկիզբները երբ անողջապահական բա-

նախօսութիւններ տեղի ունեցան Բերա՝ հայ բժիշկներու կողմէ, «Ազատամարտ»ի մէջ սրամիտ ու կծու ըննադատականներու շարք մը կ'սկսի ատենց մասին: Ունի նաեւ բարացուցական զմայլելի գրոնիկներ միեւնոյն թերթին մէջ՝ լեզուի ինքնատալութեամբ եւ նկարէն օճով մը: Քանիցս բանախօսած է Բերա, Էստան վարժարանի սրահը, նիւթ ունենալով մեր ժողովրդական լեզուին գանձերը, ուրիշ անգամ ալ ընելով լուրջ տեսութիւն մը հին փիլիսոփայական դպրոցներու մասին, Քաջ հմուտ ֆրանս. լեզուի, Պօլիս դարձէն ի վեր անընդհատ կ'աշխատէր՝ աւարտելու համար Ֆրանս.հ հայ. քառասուն մը, ընթացիկ յատկաբանութիւններու, նորաբանութեանց եւ գաւառիկ բառերու հարուստ ընդելուզումով մը: Այս գործը՝ գրէթէ ամբողջացած՝ ձեռագիր կը մտայ տարաբախտ իր մօրը քով, ժընէվ անանուն հրատարակած է կենսագրութիւնն Ադրիտ Սեւոքի: — Գրական ծածկանունն էր «Արամ Առտ»:

Ի Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ե Ի Ի Տ Է Ա Լ

Իրականութիւն եւ իսկալ. առանց այդ երկւորեակ ըմբռնումներուն՝ ազգ մը միշտ ենթակայ է անկումներու եւ դառն յուսախաբութեանց: Մէկով միշտ կեանքին շփումը կ'ունենանք, միւսով՝ մեր աչքերը հեռանշող աստղին կը յառենք:

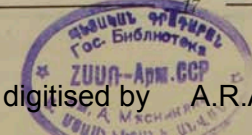
ՍԱՐԳԻՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ

12. ՏԻՔԹ. ՆԱԶԱՐԱԿԻՔ՝ ՏԱՂԱՒԱՐԵԱՆ (Իր ընդարձակ անտիպ իրենակիցնագրութիւն համառօտութեամբ). — Ենած եւ՛ Սվազ 25 Դեկտ.

1862ին, 7 տարու Պօլխ գալով՝ աշակերտած Ամենափրկչեան վարժարանի, ուրկէ շրջանաւարտ 1878ին եւ մեկնած Ֆրանսա: Տարի մը ազարակներու մէջ գործն. երկրագործութեան ընտելանալէ վերջ՝ յաճախեցի Մտօրի երկր. վարժարանը, ուրկէ ուսումնաւարտ՝ 81ին մրցմամբ Բարիզի երկր. վարժարանը մտայ եւ 2 տարիէն ելայ երկրագործական ճարտարագէտի աստիճանով. այդ միջոցին էր որ աշակերտ էի նաև Եւսուարուճական եւ Այգեքանական վարժարաններու: Դառնալով Պօլխ 1883ին, քանի մը ամիս երկր. նախարարութեան Վեջ ծառայելէ վերջ՝ ծննդավայրիս դպրոցին անօրէն կարգուեցայ, հաստատելով հոն լատրան, չափահասներու կերակնորեայ կրթարան, եւ պոլսահայ թերթերու գրիկելով յօդուածներ: 1885-6, անօրէն Դատարարի Արաւման վարժարանի, 87ի սկիզբները կրկին Բարիզ անցնելով՝ հետեւեցայ Սօսպօնի եւ Բժշկանոցի դասերուն, շարունակելով 85ին Պօլխ հաստատած Գիտ. Եւրօպայի հրատարակութիւնը, Վիպականներս ստացած՝ եկայ Բերա ընտիր: 97ին՝ Ֆրնս. Հիւանդանոցի օժանդակ բժիշկ եւ 99ին բժշկապետ Ազգ. Հիւանդանոցի.—Համիտեան խոսովայոյ շրջանն էր. քանիցս ընակարանս խուզարկեցին և հարցաքննեցին զիս, 96ին բանտ մտայ եւ 4 ամիս վերջ ազատ արձակուեցայ ընդհ. ներումին: 1900ին կրկին բանտարկուեցայ, բայց ֆրանս. դեսպանատունն ազատեց զիս: Հիւանդանոցը բժշկ. բանախօսութիւններ ըրի ամենազգի ուսանողներու՝ գործնականին մէջ զանոնք մարդելու նպատակով. այս պարագան ոտականութիւնը չար մեկնելով՝ արգիլեց հիւանդանոց այցելելու: Հսկողութիւնը չէր դադարած. որոշեցի երկրէն դուրս ելլել, եւ մինչ կը պատրաստուէի մեկնիլ՝ իմացայ որ կը փնտուռէի... Իբր հեւանդ՝ ապաստանեցայ ֆրնս. հիւանդանոց, որ պաշարման տակ առնուեցաւ եւ ուրկէ 4 ամիս վերջ միայն կարելի եղաւ ինձ Մարսիլիս փախչիլ: 1905ի վերջերը հաստատուեցայ Գահրէէ՝ Մզուճ տուի կրթ. գործին, եւ քանի մը ընկերներով Պօղոս Փաշայի հովանաւորութեամբ հիմնուեցաւ «Հայկ. Բարեգործ. Ընդհ. Միութիւնը», որուն ատենադպիրն ու վարիչը եղայ՝ մինչեւ եգիպտոսէ մեկնուիս: —Սահմանագրութեան հռչակումին՝ ընտանեօք Պօլխ դարձայ եւ ընտրուեցայ ազգ. անբախտան, ապա մկարու Սվազէն, երբ կաթող. ընտրութեան իբր պատուիրակ՝ Կովկաս կը գտնուէի: Թուրք ազգայնական, Բառլամէնթի մէջ վիճեցայ մանաւանդ հողային հարցի եւ ազգ. իրաւանց պահպանումին ի նպաստ: Յիջեջ հակառակեցայ եւ ազգակից ընկերներէս նս եղայ Իթիլաֆի հիմնադիր.—Վարած պաշտօններս. Բնիչի ազգ. հիւանդանոցի (1895), անդամ Ուսուցչ. Բնիչի Յանձնատնոյի (1895-7), Բերայի դպրոցներուն հռչակարարած (1894-6), անդամ Բռք. ժողովի (1910-2) եւ Իլմիրեանցի (1912-5), Ոգնական (1912), ապա Ընդհ. Բնիչի Քաղաքապետութեան 1913).—Երկերս. Բնական Պատմութիւն, Ուսումնասիրութիւն միզային խտերու եւն. (Ֆրնս.) Եւրոպայի հայ ստից, Մանրեարանութիւն (նաեւ Քրք.), Տիկեղոս եւ իր կազմութիւնը (նաեւ Քրք.), Գրիգոր Աղարոն, Առեկին ստոյղապանութիւն, Ինկիլական գործարան, Մարդկային ստոյղապանութիւն, Բառացուցակ անասնաբան, Տարեկանակնութիւն, Հայոց Տիկեղոսները, Մարդկ. կազմապետութիւն, Առողջապահութիւն, Ուրուագիծ Պատմ. Հայոց, Մանրեկ, Բիւս. Բողոքականութիւն եւ

88-7041

կարգ մը գրքոյկներ, Անտիպնեքէս յիշեմ միայն՝ 86ին սկսուած եւ 18 տարիէն աւարտած 10 հատոր կենդանարոժութիւն ՚ը, զոր Իրիմեանի թելագրութեամբ պատրաստած եմ:—Մածկանուններս. Աբարչահիւթ, Բորակածին, Տիուն, *** , Սկանակ Բանասէր, Ս. Բ. .

* * * Բաղմարդիւն Բանասէր-ըժիշկը համեստօրէն զանց կ'ընէ յիշատակել որ Ֆրնս. Կոստալարութեան ունէր 1902էն ի վեր Officier d'Académie, իսկ 1910ին արժանացած էր Mérite agricole պատուանշանին:

Հ Ա Յ Ա Ձ Գ Ը

Արեւմտեան Ասիան իր աշխարհագրական դիրքով եղած է մանապարհ անցողարձից աշխարհակալաց, ու իր սիրելի բերրութեան աղազաւ՝ պատճառ նախանծու դրացի մեծագոր տէրութեանց . . . որով եւ անդ անող բազմաթիւ փորր շագմութիւններն այս շարունակական հարուածներուն հետեւանօր տկարանալով ժամանակաւոր գոյութիւն եւ փայլ մը միայն կրցած են ունենալ:

. . . Անոնցմէ Հայը կայ ու կը մնայ, կառչած իր Մայր Հայրենիքին, խօսելով իր նախահարց բարբառը, պահելով իր տոհմային պատմութիւնն ու աւանդութիւնները. եւ այս ամէնը՝ շնորհիւ իր բարոյական յատկութեանց ուժին, այսինքն հայրենասիրութեան, քաջութեան, չարքաշութեան, խնայողութեան եւ ընտանեկան յարկի սրբութեան նախանծականորութեան, որով եւ տկուսն ազգ կոչուած է պատմագիրներէ:

Քրիստոնէական տեսակէտով Հայը մեծ դեր մը կատարած է. ո՛չ միայն Յիսուսի կրօնը պաշտօնապէս ընդունող ազգը եղած է, այլ եւ Նազովրեցոյն վարդապետութիւնն անդ այնչափ զօրացած է որ այդ երկիրը եղած է զօրաւոր թումբ մը Արեւելքի Մաղղէականութեան եւ Հարաւի Իսլամութեան դէմ:

Ասիոյ այս միակ կարելոր Քրիստոնեայ ազգը պաշտպան կանգնած է դրացի փորր եկեղեցիներու, եւ միջին դարուն՝ իբր առաջնորդ ու օժանդակ՝ ծառայած է Արեւմուտքի Խաչակրաց, Ս. Երկիրն ազատագրելու գործին մէջ, եւ որու հետեւանօր՝ վրայ տուած է իր կիլիկեան թագաւորութիւնը: Իբր Քրիստոնեայ իր այս դերն արժանի ըրած է զայն՝ բազմաց կողմանէ նահասակ ազգ անուանումին:

ՏԲԹ. Ն. ՏԱՂԱՒԱՐԵԱՆ,

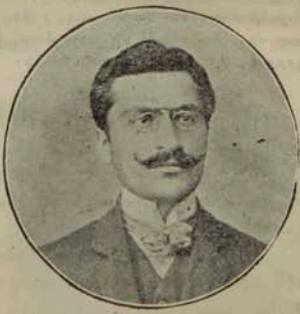
13. **ՏԻՔ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՓԱՆՍԵՅԱՆ ԽԱՆ.** — Ծնած է Կէտիկ փաշա 1864ին, 1888ին Պոլսոյ բժշկանոցէն վկայուելով՝ կը պաշտօնավարէ Բաղու եւ Մալաթիա, իբր թղպար բժիշկ, 1889ին կը հաստատուի Տիվրիկ եւ իր արուեստով կը պարագի, մասնակցելով ազգ. դործերու, Յաջորդ տարին Բագատիճի մէջ (Կամախ) կը ձերբակալուի իբր յեղ. խումբեր կազմակերպող, հուսկ ուրիմ կը նետուի Սվազի բանտը՝ մահուան դատապարտութեամբ եւ 1891 Մարտին անպարտ կ'արձակուի՝ դատաւորին աչքը դարմանելուն ի վարձ. Այնուհետեւ Ե. Գարահիսար կը մայ եւ բժշկութիւնը կը շարունակէ, մինչեւ իր վերջին ձերբակալուիը 1892 Սեպտ.ին, եւ բանտէ բանտ թափառելով 3 տարուան դատաւարութեան մը արդ.ունքը կ'ըլլայ

մահապարտութեան վճիռ. Պոլսէն իր նշանածին՝ Օր. Թորգոմեանի ողբգումներէն ազդուած՝ անգլ. դեպանուհի Ֆ. Բըրրի կ'յաջողի իր ներուան ապահովել, Անցնելով Պարակաստան, 7 տարի կը մայ Գուբէփ. կը կարգուի Շահին Պալատան բժիշկ եւ չդ.ազրիբ դարկ տալէ բարեկործ. ու կրթ. դործերու, 1903-6, զինքը կը տեսնենք Աղեքսանդրիա, ուր Ղ. Յ. Գաշնակցութեան լսարանը, նաեւ «Կամուկէթ» անուն տղարան մը կը բանայ ուրկէ լոյս կ'ընծայէ Հոբիզուն թերթը, Առողջապահական եւ սոյլ պաշտօններով կը հրաւիրուի Պարակաստան եւ 6 տարի Պէնտր կէզ քաղաքը կը հաստատուի, արժանանալով տիտղոսի եւ պատուանշաններու. — Սահմ. հոչակումէն վերջ Պոլսո գալուն միկտուս կ'ընտրուի Սվազէն, եւ ազգ. երեսփոխան իարքերգէն 1912ին. — Երկուտանեակ մը իր երկերէն յիշենք ժողովրդի բարեկամները, Աղջիկս մը յիշատակարարը, Վիպ. հաւաքածոյ, Գպրոցական առողջապահութիւն, Երեխաների սնունդը եւն. Աշխատակցած է թրքահայ եւ արտասահմանեան թերթերու, Եւրոպ. հանդէսներու եւ դիտական երկարաշունչ գիրքերու՝ Ֆրանսերէն:

14. **ԼԵՒՈՆ ԼԱՐՆՅՑ (ԳԵՐԻՇՃԱՆԱՆ).** — Ծնած է Սամաթիա

1875ին, Երջանաւարտ Ռօպէրթ Գօլէճէ, Պահ մը «Բիւզանդիոն» խմբագրատունը պաշտօն վարելէ վերջ՝ քաջ. պատճառներով կը մեկնի Ամերիկա եւ Վեր. Հընչակեան իր ընկերներուն հետ Պոսթըն կ'սկսի հրատարակել Զայն Հայրենեաց թերթը, կ'անցնի Եգիպտոս եւ Օրօզտի Պաքի մէջ գրագրութիւն կ'ընէ, Արփիարի սպանութեանէն ետք՝ կ'ուղեւորի Աթէնք, ուրկէ Պօլսո՝ Սահմանադրութեան հոչակումին, — Հեղինակ Գրայիսի երգեր բանաստեղծական հատրին, 23 Հոկտ. 1908ին կը վարէ խմբագրութիւնն «Չան Հայրենեաց» ի Ա. տարին, իսկ 1912ի սկիզբէն՝ «Մուրճ» օրաթերթի, Անգլ.է հայերէնի կը վերածէ Գուրամն ու Լիւնի երկհատոր պատկ. Հայաստանը, Ծրնս, Յեղափոխութեան Պատմութեան թարգմանիչն ալ եղած է՝ Բ. հատորէն սկսեալ:

15 ՄԱՐԱՆ ԲԻՐԱՏ (ՏԷՐԱԶԱՐՔՆԵՑ) . — Երևան է Ձեյթուն
 8 Մարտ 1862ին, 1871-80ին աշակերտ

Երուսաղէմի ժամանակաւորաց վրժարնի. 1880-2ին Մարաշ՝ իբր ուսուցիչ ու տնօրէն, 1882-4ին Ձեյթուն՝ Միացեալի ուսուցիչ, Այդ առին է որ պաշտօնակից ի. Տատրքեանի հետ կը պատրաստէ Ուլիխ կամ Զեքուն տեղագրականը, որուն ձեռագիրը Յ. Ալլահմէթեան շրթելով իբր իրը մամուլի յանձնած է վերջէն, 1885ին Սիւ դպրոց մը կը բանայ, Նոյն տարին Պօլիս գալով կը ծանօթանայ գրչի մարդոց եւ կ'ամուսնանայ Գալֆայեան Որբանոցէն վարժուհի մը հետ, 1885-7, տնօրէն կիմուլիքինէն եւ Ձեյթունի դպրոցներուն, 1887-90ին ալ Սամսոն՝ ուր կրթարան մը կը հիմնէ, իբր հնչ. գործիչ՝ կը ճամբորդէ

գաւառներ, բրտալահանի գործով, բայց ձերբակալուելով 5 տարի Մարաշի եւ Հալէպի բանտերը կը մնայ կնոջը հետ, Աղատ արձակուելուն՝ Պօլիս կուգայ եւ 1 տարի կը պաշտօնավարէ Գատրքէօյի Արամեան դպրոցը, 96ին եգիպտոս կը փախչի եւ դադարելով յեզ. կուսակցութեան մը պատկանելի՝ կը նուիրուի կրթ., գր. եւ հասարակական գործունէութեան, Գահիրէ հիմնած դպրոցը կ'աջողի 4 տարի շարունակելու եւ հրատարակել Փիւնիկ եւ Նոր օր թերթերը, 1904ին Աղեքսանդրիոյ ազգ. դպրոցին տնօրէնութիւն կը կոչուի զոր 2 տարի կը շարունակէ, 1907ին կը տեսնենք զինք Ռուսանիա, ուր արտօսան մը չափ մնալէ վերջ՝ կ'ստիպուի եգիպտոս դառնալ, լրտեսութեան մը զոհուելով, Սահմանադրութեան հռչակումին՝ շունչը Պօլիս կ'առնէ, նետուելու յոր գրական եւ ուսուցչական ասպարէզները, Պահ մը շարունակած էր Փիւնիկը, նաեւ Գաղափար թերթը (42 թիւ), Ազգ. երեսփոխան ընտր. իր ծննդավայրէն. — Երկերը՝ մեծ մասամբ ազգավէպ, յեգափոսական կեանքէ. Բանէք քան, Երջրդէ Սասուն, Զեքունի վրէժը, Իկալի Երջրդ, Իննսուն-վեց, Զեքունցի վրդպ.ը, Որդեպան ծնողը, Սասունէն ետք, Վերջին յերջը, Տեմիր Մուլու, Վեղարատը շերտը, Թիակապոսները, Աւարայի արծիւր, Ազատութեան համար, Արիւնի ճամբուն վրայ, Անտարան Զեթունցերէն, Բուրգեղէն, Պատմութիւն Հայոց (Ա. Հատոր), Արիւնի մոր (Յետ Մահու սու. : Ձեռագիր կը թողու Բանաստեղծութեանց հատոր մը, Լեռնակահի մը յուշակետը, Լեռին կոյսը, Հեմիլար (Վլօթէրի), — Հմուտ գրբ. ի, Քրնս. ի եւ պատմութեան :

Ն Ա Մ Ա Կ Ն Ե Ր Ա Յ Ա Շ Ի Բ Ա Ն Տ Է Ն

28 Ապրիլ 1915 . — Ինձի համար մտահոգ մի՛ ըլլար. ողջ եմ եւ հանգիստ. առանձին ալ չեմ, 84 հոգի ենք: Մօտ առեւելէն կ'ազատինք Աստուծով :

16 Մայիս. — Թէօտօս Մենձիկեան, հակառակ Ալի Էրպէր Խանէն եկած հեռագրին — որով տեղեկութիւն կը տրուէր թէ իր Պօլիս դառնալուն հրամանն առնուած է — տակաւին հոս կը մնայ: Ութը հոգիէ աւելի ենք Պարսկահպատակներս. խնդրազիր տուինք, պատասխանի կ'սպասենք: Պատրիարքարան ալ հեռա-

զրած էինք, լուր մը չստացանք: Աստուածաշունչ մը դրկեցէ՛ք որ տրտմութիւնս փարատի:

26 Մայիս. — Յոյսս մեծ է՝ Արդարութիւնը հուսկ ուրեմն երեւան գալուն մասին: Ասիկա փոթորիկ մըն է որ պիտի անցնի, հոգ մի՛ ընէք:

30 Մայիս. — Անցեալ շաբթու մեր մէջէն Ակնունի, Խաժակ, Ջարդարեան, Ճանկիւլեան, Տաղաւարեան եւ Սարգիս Մինասեան էնքարէէն կանչուած ըլլալով մեկնեցան. չենք գիտեր թէ հիմա ո՞ւր են: Կը ցաւիմ որ, հակառակ Բռնապետութեան տակ շատ մը զոհողութեանց ենթարկուելով՝ այս Ազատութեան ու Սահմանադրութեան շրջանին հասած ըլլալուս, նորէն անիրաւ տեղը գրկանքի ենթարկուեցանք: Աս պիտի ըլլար արդեօք բախտն անոնց որ Հայրենիքի սիրոյն, տարիներով այնքան տառապանք ու նեղութիւն կրեցին: Եթէ Թաւաթ պէյ գիտնայ թէ ընտանեօք ի՞նչ աղէտի ու գրկանքի ենթարկուած եմ, վերջ պիտի տայ ներկայ վիճակիս՝ որ կը նսեմացնէ իր վեհանձնութիւնը (մէրտիք): Խեղճ կինս. դուն որ Բռնապետութեան տակ այնքան թշուառութեանց մատնուելուդ հետեւանօք Վաչիկ լոյսէն եւ աշխարհի տեսութենէն գրկուեցար, ո՞ր ոստիկանութեան տնօրէնը պիտի չգլխայ բու վրադ, վիճակիդ հասու ըլլալէ վերջ: Անշուշտ պիտի գայ օր մը — եւ այն օրը շատ մօտ է — որ Արդարութիւնը պիտի յայտնուի. ի՞նչ օգուտ սակայն, բաշածնիս մեզի պիտի մնայ:

6 Յունիս. — Պատրիարքարան երթայիք եւ Սրբազան Հօր յարգանքներս հաղորդելէ վերջ՝ ըսէիք թէ միայն Խօծասարեանի ազատ արծակումը ձեռք բերել բաւ չհամարէք, միւս բանտարկեալներուն ալ ազատութիւնն ապահովէք: Այս տողերս կարդացէ՛ք իրենն:

ՍՄԲԱՏ ԲԻԻՐԱՏ

16. ՀԱՄԱՐ. ՀԱՄԱՐՔՉՈՒՄԵԱՆ. — Ծնած է Պօլիս 1890ին. էս-

եանէն և կեդրոնականէն ընթացաւ արտ. Սահմանադրութեան վաղորդայնին լրագրողի իր ձեպին ըրած է «Սուրճանդակի խմբագրատունը. յետոյ անցած է «Ազատամարտ»ի, մինչեւ ա՛մ որ իսպանումը՝ յօդուածներ դրելով տնտեսական և պետական-օրէնագրական խնդիրներու մասին: Աշխատակից «Լա Թիւրքի»ի, «Լ. Հէրալտ»ի և Թղթակից «Պ. Թակէպլաթ»ի, «Ք. Չայթուն»ի և «Իւմանիթէ»ի. Սղազրութեան արուեստ սորվելով՝ դրաւ օր ըննութեամբ եւրոպայէն ստացած է վկայական ու պատուանշան. — Դաշնակցական:

18. ԱՐՏԱՆԷԼՍ ԵՄԻՆՔԻՆԵԱՆ (ԻՃԲՆԱԿԻՆՏԱՊՐՈՒՄԻՆ) —

Ծնած եմ 3 Հոկտ. 1873ին Մալկարա, — մենաւոր, աղքատ, աղտոտ ու մե-

տոր, Լիւում Քնար (1902) և Երկունք (1906). տեսակ մը վարանումով կուտամ անոնց անունները. Պատրաստ ունիմ հատոր մը, նոր Քնար՝ որուն վրայ երկաթ-բորէն աշխատած եմ, կարելի է ըսել՝ տարիներով. քիչ մը կը յուսամ թէ լաւագոյն գործս պիտի ըլլայ ան. Լնգարձակ առումով, գրականութեան շահը կը նկատեմ գերադոյնը բոլոր կարելի շահերուն. Աշխարհի տեսարանն՝ ըստ գեղեցկութեան զգալու պայմանով միտյն՝ ապրելուն մէջ շահեկանութիւն կը գըտնեմ. թեքեւս՝ բոլոր պարագութիւններուն լաւագոյնը Գեղեցիկին պարագութիւնն է. անտարակոյս ճաշակի խնդիր. այս՝ իմ ճշմարտութիւնս է:

* * * Տաղանդաւոր գրագէտը կանուխէն աշխատակցած է թրքահայ մասուլիսն՝ քերթուածներով, գեղեցիկ արձակներով և քննադատականներով, որոնք յայտնի անուն մը ազատոված են իրեն. Գրականութեան մէջ իր մտաքը բանաստեղծութեամբ ըրաւ՝ կարօ ծածկանունով, և քերթողը ցվերջ ապրեցաւ իր մէջ. իսկ իր արձակագիր և գեղագէտ-քննադատ՝ անժխտելի կարողութիւն մը ցոյց տուաւ իր գրական վերլուծութեանով. — Երէջ եղբայր՝ գրագէտ Վահան Յարութիւնեանի:

Ն Կ Ա Ր Ա Գ Ի Բ Ե Ի Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

Այսօրուան իմացական դաստիարակութիւնը չի յաւակնիր իմացականութիւն մը տալ անոնց՝ որ չունին զայն: Անոր ձրգտումն է կատարել յայտադեղի (révélateur) ճիշդ դեր մը:

Լուսանկարչական զգայուն տախտակին անբիծ երեսին վրայ hydroquinoneի լուծոյթ մը կը լեցնեն, ու երեւան կուգայ յանկարծ պատկերը՝ որ կար հոն անտեսանելիօրէն միայն: Բազմաթիւ տեսակի յայտադեղեր կան. անոնցմէ մէկը միւսէն աւելի լաւ կրնայ ըլլալ:

Արդի դաստիարակութիւնը յայտադեղեր կ'առաջարկէ մարդկային իմացականութեան զարգացման համար: Ու այս անգամ իր դերին մէջն է, — համեստ՝ բայց յարգելի դեր մը:

Միւսնոյն է նաև նկարագրի կրթութեան համար: Մար-

դուն մէջ երբեմն կան զաղտնի գանձեր: Կ'սպասեն այն ձեռքերուն՝ որ դուրս պիտի հանեն զիրենք ենթազիտակցութեան մթութիւններէն:

Բարոյականի զիրք մը բարոյական չի տար անո՛ր որ անընդունակ է կամ անզգայ՝ զայն ընդունելու. բայց շատ օգտակար կընայ ըլլալ անո՛ր համար որուն մէջ բարի սերմերը կան բարոյական յատկութիւններու:

(Անտիպ) 1912

ԱՐՏԱՇԷՍ ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

19. Ժ.Ա.Գ. ՍԱՅԱՊԱՆԵԱՆ (ՓԱՅԼԱՆ). ԻՃԳՆԱԿԵՏԱԳՐՈՒՐԻՆԸ.— Երնած եմ Գօնիա 1880 Յունիսին, և հօն ստացած նին. կրթութիւնս 1896ին յաճախած եմ Պէրպէրեան, յետոյ Իզմիրի Ամերիկեան վարժարանը՝ 2 տարի, և մտած առեւտր. ասպարէզ:

1904ին անցնելով ծննդավայրս՝ 5 տարի իբր թարգման մտացած եմ անգլ. հիւպատոսին մօտ, այդ ժամանակամիջոցին ալ 1½ տարի փոխանորդութիւնը վարած՝ նոյնին բացակայութեանը, 1909ին կրկին Պօլիս անցնելով, տնօրէն կարգուեցայ «Շէնպալ» հանդէսին: Առաջին գրութիւնս հրատարակուած է «Սուրհանդակ»ի մէջ, երգիծական կէս-երկ-վայրկեանական մը, Յետոյ աշխատակցած եմ պօլսահայ թերթերու, հանդէսներու և տարեցոյցներու: Տ. Ա. Ի «Մասիս»

ներուն մէջ երեւցած վ. ծածկանունով ոտանակողներս տեսակ մը թղթակցութիւններ էին՝ ուղղուած անո՛ր որ այսօր կինս է եղած:— Երկերս. Առաջին սերը (վիպակ դպրոցական կեանքէս), Ներաշխարհ, Բոցեր եւ Ընկ. (երգիծատետր) և Այրբախտամ-Որբախտամի ընդարձակ Տեղիկագիրը երբ կ'անդամակցէի նոյն Յանձնաժողովին (1911-2), Մտադիր եմ հրատարակել քերթուածներուս հաւաքածոս և «Հ. Հայնէի լաւագոյն էջերը», նաև անգլ. է թարգմանած Բօնընտօյի «Մեծ Ստուերը» վէպը (Նարօլէօն), Գաւառի զաւակ, մասնաւոր սէր մը անցած եմ որոտրութեան, — Նախասիրած հեղինակներս. Թօսթան, Լամարթին, Տը Ռէնիէ, Հայնէ, Բուխտօֆ, Սիլվէսթր ևն., որոնցմէ ունիմ խել մը թարգմանութիւններ:

* * * Փայլակ ազգ. երեսփոխան ընտրուած էր իր ծննդավայրէն:

Ա Չ Ք Ե Ր Ո Ւ Ի Ե Ր Գ Ը

Ես կը սիրեմ երկնագոյն բու ալբերըդ ոսկեծիր.
 Իրենց ծաւի, լուրթ ցլըրով,
 Խորն անուրջներ բընացող ջինջ ալբերը անյարիր,
 Ակիբներու պէս վրդով:

17. **ԱՍՐԱԲԳՆԱԿԱՆՔ.** — Ենած է Պոյաճըքէյ (Վոսիօր) 1883 Յունիսին, Ուտուճը կ'ստանայ Մայր Վարժարան, Կեդրոնական և Միթթարեանց (Գատըքէյ) ուրիշ ընթացակարգ կ'ուղարկուի Վենետիկ, Հոն 2 տարի մտալով կը վկայուի, և Աճարոնեանի մէկ այցելութեան առթիւ՝ Գաշնակցական կը մկրտուի, Պօլիս դարձին՝ Շամտանէեանի հետ կը հրատարակէ «Երազիկ» թերթը, 1903ին, Օրմանեան Ս.ի վրայ կատարուած մահափորձին հետեւանօք երբ կարգ տը հայ տղաք կը ձերբակալուէին՝ կը փախչի եգիպտոս, ուր 5 տարի կը մտայ առեւտր. ապարէզի մէջ, չմոռնալով իր կրակոտ մասնակցութիւնն ունենալ ազգ. խնդիրներու և բանաստեղծութեանց առեւ, նաև աշխատակցիլ արտասահմանի թերթերու:

Աղեքսանդրիա հրատարակած է կրակ թերթը (2 թիւ), Այլասիրուրիւն և Եասսիրուրիւն գրքոյլը, Մտակ կիսամետան և Հայիւններ թռուցիկը, Սահմանադրութեան վաղորդայնին Պօլիս կուզայ և կ'ուղեւորի ներքին գաւառներ, հասարակական գործիչի իր դերին հաւատարիմ, նոյն պաշտօնով կ'անցնի Պուլկարիա, եգիպտոս՝ ուր 1912ին ամուսնանալէ վերջ կը մեկնի Բարիզ իրաւաբանութիւն սորվելու: Մ. Վարանդեանի հետ կը շարունակէ Pro Armenia ու կ'աշխատակցի «Հայրենիք»ի և «Հորիզոն»ի, Քիչ մտցած էր փաստաբանի վկայականն ընդունելու, երբ ընդհ. Պատերազմի նախօրեակին Պօլիս դարձաւ Վիթթօս. Պէտառի կողմէ իրեն վստահուած պաշտօնով մը.— Օմտուած էր դիւրասահ գրելու և խանդավառօրէն հրապարակաստեղու կրկնակ կարողութիւններով:

Ք Ա Ղ Ա Ք Ա Կ Ա Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ը

Ինչ եղկելի «պայմանադրական սուտ» մըն է Քաղաքականութիւնը: Ինչ յիմար են մարդիկ: Ինչ է պատերազմը, ինչ է պետութիւնը, ինչ է յեղափոխութիւնը: Ինչո՞ւ բանի մը հոգիներ տառապիլն յեղափոխելով, ուրիշներ տառապիլն՝ զանոնք զսպելու համար. ինչո՞ւ այս ինչ ազգին պատկանող երիտասարդներ տանջուին՝ սպաննելու համար այն ինչ ազգէն ուրիշ տանջուող երիտասարդներ. ո՞վ է իրաւունք տուեր դասակարգ մը մարդոց՝ ըսելու թէ հոգի այս պատառը «իրենց»ն է և այն պատառը «ուրիշներուն»: Ո՞վ է տուեր սահմանները. ա՛ն, յիմար մարդիկ որոնք կեանքին բովէն կ'անցնիլն անտարբեր՝ առանց զայն ապրիլ զիտնայու, և փոխանակ պարզելու՝ կը խնդուն միտքերը, Երազը Երկուների կը վերածեն և կ'ուզեն անպատճառ որ Արցունքի ծովերը» «Արցունքի Լիճ»ի վերածուին:

Իր անտիպ մէկ նորակէպէն
արտադրուած

Բ. ՇԱՀՊԱԶ

Պատուհանները հոգւոյդ՝ որոնց նոյն իսկ է՛ն նրբին
Նայուածքին մէջ վիժանուտ,
— Ուր կրկնապէս կին ես դուն — կը ցոյայ թռիչքը յետին
Ու աննըշան խոհերուդ:

Փողոցին մէջ, երբ կ'անցնիս, ամէնքն ապշած կը մնան՝
Անոնց թովբին տակ կախարդ,
Ինչու որ բուն ծաղիկը աչքերրդ են, ս'չ թէ ան
Զոր չըփակիդ կընես զարդ:

Ո՛հ, այնքան թարմ են անոնք, յոնքերուդ տակը լայնշի,
Որ կը խորհի ամէն ոք՝
Թէ նշածն այդ երկար աչքերն իրաւ ալ նուշի
Պէս հեշտաբոյր չմ'ն արգեօք:

Օտարին բովը անոնք միշտ մտացիր, թախծոտ են,
Ու երբեմն ալ հեզնական.
Պղատոնական ակնարկներ միայն ինձի կը նետեն՝
Իբրեւ սիրոյ գրաւական:

Բայց, քողերու տակ դողոց, երբ իրենց հետ մինակ եմ,
Կուզեն որ շնորհ մուրամ ես.
Եւ՝ բանտուած սպիտակ թեւերուդ մէջ՝ կը շնչեմ
Ինչ որ կ'ըսեն զաղտնապէս:

Անտիպ

ՄՕՐԻՍ ՌՕԼԻՆԱ
Թրգմ. ՓԱՅԼԱԿ

20. ԳՐԻԳՈՐ ԹՈՐՈՍՅԱՆ.

— Ծնած է Ակն 1884ին, Մանուկ հասակէն Պօլիս գալով, նին. կրթութիւն

մը ստանալէ ետք՝ պահ մը պաշտօնեայ եղած է հրատարակի վրայ, Սկանակի իր գրուածքները (Լիւայի զաւեշտութեքներուն մէջ) լուրջ բաներ էին, Քասիմի և Յ. Տէր-Յակոբեանի թելադրութեամբ սկսած է մշակել երգիծական ճիւղը, շարթէ շարթ ծիծաղաշարժէջեր տալով «Մանգուսէ»ի որուն խումբագիրն ալ էր, Սահմանադրութեան վերջ՝ Կովնօշի, Օտեանի և Համբիկեանի հետ պահ մը «Մաղիկ»ը հաննց իբր ծաղրաթերթ, և գրաքննական կապանքէ գերծ՝ այնուհետեւ ազատօրէն ծեծեց միշտ ազգայնական ինչգիրներ, 1909 Ապր. 1էն սկսեալ իրարու ետեւէ լոյս ընծայած իր շառիվարիներուն մէջ

որոնք են Կիկօ, Կիւօ, Հիւկօ (երբեմն դադրեցուցուելուն համար անուն փոխած), Կուլուկ, Զուռնա, Հի-հի-հի (նոյնպէս), 5 տարի հրատարակած է Կիկոյի Տարեցոյցը:—Ծածկանունները՝ ԲԱՆԱԳՈՂ, ԼՌՈՒԹԻԻՆԵԱՆ և ԸՆԿԵՐ ԿԻԿՕ:

21. ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ. — Ծնած է Պօլիս 1883ին: Ուսումը

ստացած է կէտիկ փաշայի ազգ. դըպրոցը՝ Վարդգէսի և Լ. Շանթի շրջանին: Պատանի հասակէն լրագրական ասպարէզ իջնելով, «Մանգուժէ»ի խմբագրատունն ըրած է իր սկսիւն. իսկ Ազասախանի երեսուցէն մինչեւ խափանումը մայուն խմբագիրը եղած է նոյն թերթին: Մտերմին՝ Շ. Մխաբեանի հետ 16 Դեկտ. 1908ին կ'սկսի հրատարակել Ազգակ գր. հանդէսը (41 թիւ): Իսկ վերջերը Մեհեանը՝ Կ. Զարեան և Յ. Բիւֆէշեանի հետ: Խոստամակից տաղանդ մը: Ունի գրական գողտրիկ էջեր: — Դաշնակցական:

Խ Ո Ն Ա Ր Հ Հ Ե Ր Ո Ս Ն Ե Ր

... Կայծերը կը ցայտին մթութեան մէջ, ինչպէս երկաթեայ անապառ հրթիռէ մը, ինչպէս հուրքի հզօր շատրուանէ մը, բազմապատիկ ճանաչուելով և անծրելելով լուսեղինարար, մթութեան մէջ՝ խոր ու թանձրամած՝ գամ շինողներու հէք ու թըռուառ գործանոցին:

Եւ մուրճերը կ'իջնեն սային վրայ, ահաւոր ու դղրդագին բախումներով, զայրագին ու վրիժառու թափով, մոյեզնութեամբը բարբարոս կամքի մը, խրոխտագատ ու ժգնութեամբը զործաւորի բազուկին, կռելով ատրաշէկ երկաթը, մինչեւ որ նորաստեղծուի րևելոր սրածայր:

... Իրենց զրկանքին գիտակցութենէն դժնէցած՝ բայց անով իսկ հպարտ, գործաւորները անխոնջ են իրենց խոնջէնքին մէջ, և եթէ դժբախտ են իրենց Տառապանքին մէջ, իրենց Կամքին մընեայ ծայներուն տակ կը խեղդեն իրենց դժբախտութիւնն ու Տառապանքը որոնց ծոցէն արծանացող կամքին ոյժովը կը շինեն իրենց գամերը: Կայծերու շողը կ'երթայ լուսաւորել իրենց դէմքը, վասն զի լոյսը՝ մութին մէջ անոնց մոռցուած և անտեսանելի հերոսութիւնը սրբացնել կ'ուզէ. վասն զի տառապանքի, կամքի ու ստեղծագործ Աշխատանքի բովէն հերոսութիւնը կը յառնէ:

Կ'իջնեն, կը հարուածեն ու կը թնդան մուրճերը ահա՝ գամ շինողներուն, հրաշէկ երկաթէն կը ցայտեն կայծերը, և, անոնց ու հնոցին ստեղծած շողերուն ընդմէջէն՝ կը լուսաւորուին դէմքերը Աշխատանքի Խոնարհ Հերոսներուն:

ԳԵՂԱՄ ԲԱՐՍԵՂԵԱՆ

22. **ՏԻԳՐԱՆ ԶԷՕՆԻՐԵԱՆ.** — Ծնած է 1884ին Կիւմիշխանէ, թշուառ մանկութիւն մը անցուցած եմ — կը գրէ ինձ — որուն երախտապարտ իմ: 1897ին, բախտին մէկ դար մանակի խաղալը՝ Գաղտնիք կարմիր վանքի որբանոցը գտնուած է, իր վանքը վէպին մէջ պատկերացուցած է նոյն որբանոցին ներքին կեանքը, 1903ի ընթացաւարտ Պէրպէրեանէ՝ ո. ր որդեգրուած էր և ուր երկ ք ատեն դաստիարակուած է պտտութիւն, աշխարհագրութիւն և օտար ազգաց մատենագրութիւն որոնք իր մասնագիտութիւններն էին, Ուսուցչական իր պաշտօնավարութիւնը շարունակած է Նաև պոլսահայ վարժարաններու մէջ, միաժամանակ երեւալով թերթերու և հանդէսներու մէջ՝ յաջող վիպակներով,

Քերթուածներով ու ըննադատականներով, նորավէպերուն իր մէկ հաւաքածոն, Հայրենի Զայնէր, լոյս տեսած է Զարդարեան Գրատան կողմէ, Շրջագայած է Եւրոպա և Տաճկահայաստան ու իր հետաքրքրաշարժ տպագրութիւնները յանձնած Մամուլին, Խոստմալից այս տաղանդը որ հրապարակախօսութեան ալ մեծ ընդունակութիւն ցոյց տուած է, 1911-12ին Մ. Շամտանճեանի հետ լոյս ընծայած է Ոստան եռամսեայ մեծ պարբերագիրք:

Մ Ա Յ Ր Ի Կ Ի Ս

Հին օրերու քաղցր խօսք մը՝ բարեկամի մը պէս կ'անցնի քովէս ու կը յուզէ զիս այս գիշեր:

Հին օրերու ծայն մը խիղճիս կը հպի. մօրս ժպիտն է, մօրս ժպիտը որ կ'արթննայ իմ մէջս: Ա՛հ, մայրս հիւանդ, մայրս նիհար, լքուած կին:

Պատմութիւն մը կը շրջի ականջիս մօտը, անորոշ աղու շեշտերով: Մայրիկիս ծայնն է որ կը յիշեցնէ այնքան անուշ օրերդ մը թախտոտ:

Օ՛հ, հին բարի երգ, սո՛ւրբ առասպել, սո՛ւրկէ եկար այս գիշեր՝ մօրս ժպիտին հետ: Ո՛րբան ապրեցայ, Աստուած իմ, մոռցած եմ իր դէմքը տմոյն:

Երանի՛, ս'վ մայր, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ՝ տանէին հոգիս հովերուն հետ, ու մեղրամտի հիւսքերով պատէիր թաթիկս մանրիկ:

Հիմա մեղրամտի թեւեր կը խեղդեն զիս ամէն օր, ու հոգիս կը փռուի մութ խորշերու, խոնաւ լորձնոտ գետիներու վրայ, կատաղի վիրաւոր տղունի մը պէս:

Երանի՛, ս'վ մայր, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ, ձորին ոգիները

հովերուն հետ վազցնէին իմ հոգիս, ու բու արցունքներուդ մէջ ու բու արցունքներուդ տակ տանէին զիս:

Հիմա արցունքները մեղքի՝ բիւրեղ կ'ըլլան սուր ու այտերս կը խոցոտեն: Հիմա համբոյրները հրաշէկ երկաթներու պէս դէմքս կը մրկեն, ու սիրտս, տե՛ս, աւերակ:

Օ՛ մայր, համբոյրիդ տակ, արցունքիդ տակ, դեռ պզտիկ, դեռ անմեղ՝ պիտի ուզէի ննջել ու մնունի՛լ . . . :

Տ. ՉԷՌԳԻՒՐԵԱՆ

23. ՇԱՒԱՐՇ ԳՐԻՍԻԱՆ. — Ծնած է Պէշիքթաշ 9 Յուլիս 1886ին. Յաջորդաբար աշակերտած է Մաքրուհեանի, Պարտիզակի ամերիկեանի, Պէր-պէրեանի և Ռ. Գօլէճի. իսկ 1906ին

Բարիզ անցնելով՝ յաճախած մարմնամարզական վարժարան, իսկ Ժանսօն (Տէպօնէ), ապա Լօնտօն՝ 2¹/₂ տարի աշակերտելով Սանտօլի և վկայուելով: Պօլիս դարձին՝ մարմնամարզի ուսուցիչ կը կարգուի դանազան դպրոցներու, և մասնաւոր դասեր ստանձնելէ զատ՝ կը կազմէ մարմնամարզական ակումբներ սյուեւայլ արուարձաններու մէջ: 1911 փետր.էն սկսեալ հրատարակած է Մարմնակարգ պատկերազարդ ամսաթերթը (յետոյ կիսամետայ) որ 4 տարուան մտ կեանք մը ունեցաւ եւ որուն բովանդակութենէն շատեր օգտուեցան, իբր

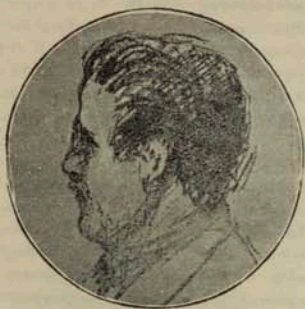
«աղգային ֆիզիքական կրթութեան օրկան» է մը. — Յ. Թ. Հինթլեանի հետ հրատարակած է նաև Պօյ-Սխաւրը եւ իր կեանքին նպաստը գրքով: — Եղբայր Տ. Զ. Ծանիկ Գրիսեանի. — Դաշնակցական:

24. ԳՐԻԳՈՐ ԵԱՍՅԵԱՆ. —

Ծնած է Վան 1883ին. Ընթացաւարտ եւթիգուլէի Որբանոցէն և Կալաթա Սէրայի Լիսէէն: Ազգ. դպրոցներու մէջ աւանդած Ֆրանսերէն և մաթեմատիք: Պաշտօնեայ Բաղըօյ Փաշայի էրէյլի անխահանքերուն. — Գրիգոր Նոր ծածկանունով բանաստեղծութիւններ հրատարակած է պօստայ հանդէսներու մէջ, և Ֆրանսերէնի Թարգմանած՝ Ռ. Զարգարեանի «Մայգալոյսան ու Լ. Նանթի» շին Աստածներ»ը, Յիշատակելի է իր քերթուածներէն Զրամոյշները (տե՛ս Աղդակ) — Դաշնակցական:

25. **Ա.ՐՄԷՆ ՏՈՐԵԱՆ (ՀՐԱԶԵԱՅ ՍՈՒՐԷՆՆԱՆ)**. — Ծնած է Իւսկիւպ 1892 Յունվարին, Հոն Հայուէթին չգտնուելուն՝ կը յաճախէ Յոյնի դպրոց, յետոյ Մանասթըրի Ֆրնս. վարժարանը զոր կ'ամբողջացնէ: Պօլիս գալով 1911ին ընթացաւարտ կ'ըլլէ Բանկալթիի Միթարեանց վարժարանէն ու կը մեկնի Բարիզ, Սուպօնէն վկայականը ստանալուն պէս կը դառնայ մայրաքաղաքս 1914ին, ուսուցչութեամբ ու գրականութեամբ: պարապելով, — Բարիզ արած միջոցին լոյս ընծաւած է *L'art et le science*, նաեւ *Հիւկոյի և ուրիշներու անունին ձօնուած գրքովիներ*, Բերթուածներէն մաս մը հրատարակուած կայ «Շանթ»ի մէջ, — Գիշերանց ձերբակալուած «Արդի վարժարան»էն:

26. **Մ. ԱՐԻՍ ԻՍՐԱԵՒԼՆԱՆ**. — Ծնած է Կիւմիւշհանէ 1885ին, Վերտիկի Մ. Յիւսիպէլեան վարժարանէն ընթացաւարտ, Ամերիկա անցնելով հոգատնտեսութիւն կը սորվի և կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ, Բրօքս-

26

27

կանտիսթ եւ աշխատակից «Հայրենիք» Թերթին (Պօսթըն) ուր լոյս կ'ընծայէ ուսումնասիրութիւն մը Ամերիկահայ զաղրականութեան վրայ, 1910ին կուգայ Պօլիս ու կը պարապի ուսուցչութեամբ, «Ազատամարտի յօգուածագրութեամբ և բրօքսականտի գործով, Ունի քանի մը գրքովի Թարգմանածոյ, Գրական ծածկանունը՝ «Իսրայէլ Տիւրունի»:

27. **ՄԻՀՐԱՆ Թ. Ա. ՊԵՂՆԱՆ**. — Ծնած է Ատաբազար 1878ին, Ուսումը հոն, ապա Արմաշ ստանալով կը մտնէ ուսուցչական ասպարէզ, մինչեւ Պօլսէն իր տարագրումը պաշտօնավարելով Դպրեվանոց, Օրթաքէզի, Պալատի ևն. վարժարանները, Աշխատակից պօլսահայ Թերթերու, — Երկերը. Հանդես հայ եւ ընդհ. գրականութեան, Գանձ Ոսկեղէն Դպրութեան, Ասանայի ծննդեան ծառը, Հայոց գրեւոր գիւտը (տրամախօսութիւն): — Դաշնակցական:

28. **ՅԱԿՈԲ ԹՂՂՅԱՆ (ՅԱԿՈԷՐ)**. — Ծնած է 22 Օգոստ. 1879ին
 Հաճըն, Նինս. կրթ.ը ստացած հոն, յետոյ Ատանայի ազգ. եւ Յիսուսեան

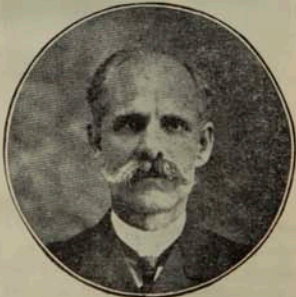
վարժարանները, 1897ին Պօլս գալով,
 1900ին ստացած է դեղագործութեան
 վկայական, Հաճընի եւ Ատանայի մէջ
 յաջորդաբար իր դեղարաններն ունե-
 ցած է, միաժամանակ թղթակցութիւն-
 ներով աշխատակցած է պօլսահայ թեր-
 թերու՝ Յակթեր, Հմայեակ, Տաւրոս,
 Յիթօ և թղթակից կեղծանուններով,
 Կիլիկեան աղէտէն մազապուր ազատած՝
 դարձած է Պօլս և «Ատանա» դեղա-
 րանը բացած Գուժաբու, — Հեղինակ
 Արուեստ Լուսանկարչութեան, Ասանայի
 կեանք և Կիրիկիոյ Աղէտը (5 հատոր)
 գիրքերուն, Այս վերջինն (ամբողջովին
 գրաւուած կառավարութեան կողմէ)

ներկայացուցած էր Իզմիրեանցի, Կը թողու Հաճընի գաւառաբարբառը գործը՝
 ձեռագիր.

Բ.—ԱԶԳ. ՈՒ ԿՐԹ. ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ ԵՒՆ.

29. **ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄ ՊՕՅԱՃՆԱՆ (ՄՈՒՐԱՏ)**. — Ծնած է Հաճըն

1867ին, Ուսումը տեղւոյն Միացեալի դպրոցը ստանալէ վերջ՝ կուգայ Պօլս և
 Իտատի վարժարանէն վկայուելով կը
 մտնէ Բժշկ. համալսարան, ուրկէ թե-
 րաւարտ՝ կ'ատկուի հեռանալ, 1888ի
 Հնչ. Կուսակցութեան առաջին կազմա-
 կերպիչը, Համիտեան Ռեփոմի դէմ՝ իբր
 թունդ բողոքարկու և գլխ. կազմակեր-
 պիչ Գումազարուի «անդէն ցոյցին» որուն
 հետեւանօք կը փախչի Աթէնք, Կեդրո-
 նին հրահանգով կովկասէն կ'անցնի Սա-
 սուն, ղեկավարելու 95ի յեղափոխու-
 թիւնը որ հուսկ ուրեմա առիթ տուաւ
 Եւրոպ. միջամտութեան եւ Մայիս 11ի
 Բարենորոգմանց նրագրին, Սասնոյ շըր-
 ջանի բնակչութիւնն իր փրկիչը նկա-
 տած է զինք, քանի որ կրցած է ապ-
 րի կեանքի, ինչքի ու պատիւի ապահովութեամբ, — գոնէ միջոց մը, Այդ-
 ապստամբութեան ընթացքին է որ Մուրատ ձերբակալուելով Բաղէշի բանտը
 կ'առաջնորդուի, ուր 2 տարի կը մնայ, Դատաւարութիւնը տեղի ունենալով՝
 կ'արձակուի մահուան մձիւն, որ ստար ազգեցութեամբ կը վերածուի ցկեանս
 բերդարգելութեան, 12 տարի Տրիպօլիս արգելափակ, 1904ին կ'աջողի իոյս
 տալ դէպի Ֆրանսա, Բարիդ պահ մը մնալով կը մեկնի Նոր Աշխարհ, Ամերի-
 կահայոց խանդավառ ցոյցերուն առաքիւյ, Սահմանադրութեան վաղորդակնին
 Պօլս գալուն՝ կ'ընտրուի ազգ. երեսփոխան Գումազարուէն, եւ մկպուս՝ Ատա-

նայէն: Բառլամէնթին մէջ կը հակառակի ոչ-իսլամներու զինուորագրութեան, նաեւ Սուլթանին իրաւասութեանց ընդլայնումի խնդիրներուն մէջ. իսկ Կիլիկիոյ աղէտին խտտօրէն կ'արտայայտուի, որով հակառակորդ կ'ունենայ թուրք պաշտօնակիցներ: Անդամ Քոչ. Ժողովի—Քեռաք Տթթ. ձէլալի—Հին բունակալութեան շքանին՝ յանուն Հոյ Աղատագրութեան կախազան բարձրացող Անվանի Ժիրարի եղբայրը, որ տարինե՛ր վերջ—24 Օգոստ. 1915ին—պիտի անմահանար նոյնպէս, զիզին անցուած չուանէ հոգեզոյն հետ՝ վերջնակէտը դնելով իր Յեզին Մարտիրոսագրութեան, ազատարար ճ ա՛յնքան Հարդիրներու նման:

30. ՎԱՐԳՅԻՆ (ՅՈՎ.Վ. ՍԷՐԷՆԿԻՆԵՅՆ).— Ծնած է Կարին 1871ին: Նին. կրթութիւնը հոն ստանալէ վերջ՝ ուսուցչութեամբ կը պարապի

ատեն մը, 90ի Կարնոյ Մայիսեան ցոյցին մասնակցելով կը ձերբակալուի, ապա ներման կ'արժանանայ: Նոյն տարուոյ վերջերը Պօլս գալուն՝ կը վարէ ուսուցչ. պաշտօններ, որոնցմէ յիշատակելի է Կէտիկ փաշայի ազգ. վարժարանի իր տեսչութիւնը, երբ «Յ. Զարմայր» ծածկանունը կը կրէր: 1892ին կը մտնէ Հ. Յ. Դաշնակցութեան մէջ և իր գործօճ մասնակցութեան հետեւանօք կը բանտարկուի վերջուպէս: Բարձրէն Միւնիի ղեկավարութեամբ Օսմ. Պանքայի Օգոստոսի ցոյցին մասնակցող 19 հոգիոց խումբէն (որ յետոյ «Ժիւնոն» պահականաւով Մարտիկա ղրկուեցաւ՝ նէլիտօֆի միջա-

մտութեամբ): Ժընէվ, Պուլիարիա և Կովկաս մատով, Վարդգէս 1899 Հոկտ.ին կ'անցնի Վան, ուր, ոստիկանական հսկողութենէ կարելի եղածին չսփ իտլա տալով՝ թաղնարար կը նուիրուի նորէն Սուրբ Գործին, մինչև 5 Յունիս 1903, և — մասնութեան մը զո՛ւ — սրունքէն վերաւոր ձերբակալուած մահուան կը դատապարտուի, բայց ֆրնս. բարեկամներու ազդեցութեամբ՝ տրուած զձիւրը կը վերածուի ցկեանս թիապարտութեան: 1907ին Արզընի Մատեն, յաջորդ տարին Տիարպէքի՛ր՝ բանտէ բանտ տաժանագին կեանք մը քաշու տելով, վրայ կը հասնի Սահմանադրութիւնը, Աղատութիւնը վերագտած՝ Պօլս կ'առնէ շունչը, կ'ընտրուի ազգ. երեսփոխան Սիւտարէն, իսկ մկրտս՝ իր ծննդավայրէն: Օսմ. Բառլամէնթին մէջ իր ձայնը գոռացած է միշտ, և ինք պատուհան մը դարձած՝ թուրք ազգայնամուլ ընկերներու աչքին, անկեղծ և անվերապահ իր խօսքի կը նուիրէին, իր յարուցած զգացցունց վէճերուն արձագանգն ըլլալով: — Ապրիլ 11ի Մեծ Կարաւանէն վերջն էր որ սու աննկուն հասարակական գործիչն ալ աքսորի ցուպը ձեռք կ'առնէ — Զօհրապի հետ ընկերովի, — եղբրականօրէն անփառունակ անհետելով միասին:

31. ՄԱՐԶՊԵՏ (ՎԱՋԱՐ ՎԱԶԱՐՅԱՆ). — Ծնած է Թամուրա 1878ին: Մանուկ հասակէն որբացած՝ կուգայ Պօլս և Պէզճեան վարժարանը նին. կրթութիւնը ստանալէ ետք, հօրեղբայրը կ'ուղարկէ զինքը Միւնիի, ուր կ'աւարտէ իր մասնագիտութիւնը (Մանկավարժութիւն): Հոնկէ մեկնելով Պուլիարիա՝ պահ մը ուսուցչութեամբ կ'զբաղի, յետոյ իր պատկանած

կուսակցութեան՝ Դաշնակցութեան կողմէ կ'անցնի Պարսկաստան, եւ Խոյի մէջ պատասխանատու ներկայացուցիչ կը կարգուի. սակայն յաջօ պրակ. կառավարութեան կը ներկայանայ իբր Վէրիլը Խալիֆէ (առաջնորդի փոխանորդ): Կը

մասնակցի հայ-թաթարական ընդհարումներուն, մանաւանդ գէնքի փոխադրութեանց գործը ստանձնելով: Սամ. Սահմ. նադրութեան հոշակութիւն կը մեկնի Թուրքիա և Բաղէշի մէջ գլխաւորաբար զարկ կը տայ կրթ. գործին, մտնելով ամէն խաւէ ներս: Կուգայ Պօլիս եւ կը վարէ Եէնի Դաբուի դպրոցին տեսչութիւնը քանի մը տարի, յետոյ Պուլկարիա կ'ուղևորի կազմակերպական գործերով: Բնդ.՝ պատերազմին սկիզբները մայրաքաղաքս կը վերադառնայ: Սարապիի օրերուն՝ պահուել տած կը մընար. բայց — անձնորայց եւ սլլատէր մարդ — նոր աքսորուած Թաւադեանը

դիմումներով փրկելու փութկոտութեամբ՝ դուրս կ'ելլէ Թաքստոցէն ու կամուրջին վրայ կը ձերբակալուի: Կէս տարի կեստարիա տարագիրի կեանք մը բոլորելէ ետք՝ կ'աջողի համոզել Վալին, զինքը Պօլիս վերադարձնելու համար, յայտարարելով թէ կարելոր յայտնութիւններ ունի ընելիք, մանաւանդ երբ Կովկաս երթար՝ Թուրքիոյ ի նպաստ բրօքականտ պիտի ընէր... Սակայն դալէն քանի մը օր վերջ կրկին կ'աքսորուի — Թուրքիկ ձեւով հրատարակած է «Զուլումթի» զինուոր Օհանէնի կենսագրութիւնը, իսկ Պօլիս՝ Մակկական Աշխարհը: — Կը կոչուէր նաեւ «Մարզպետունի»: — Հայկ Առաքելեան» իր աւտար. հպատակութեան կեղծանունն էր՝ զոր կը գործածէր Պարսկաստան: — Երկու անհատ, — մտաւորական» ու «հայրուկ» — կ'ապրէին իր մէջ:

32. ԱՐԵՍՏԱԿԷՍ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ. — Ծնած է Ատանա 1861ին.

1880-91, ազգային պետական եւ առեւտրական զանազան պաշտօններ վարելէ վերջ՝ իրաւաբանական ասպարէզն ընդգրկելով հաստատուած է Պօլիս, ուր մնաց մինչեւ իր տարագրումը: Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Ատանաէն և անդամակցած այլեւայլ յանձնաժողովներու. 1880էն մինչեւ 1910, լուրջ յողուածներ հրատարակած է «Մանգումէնի», «Մէճմ. Ախպարի», «Բիւզանդիոնի» եւ «Սուրհանդակի» ընկերային - քննդատ. հարցերու շուրջ: — Երկերը՝ բոլորն ալ օրէնսգիտական ու թրք. — Միհմալը յահրգայր գալստիյն, ձըզսանը գալստիյնի օսմանիկ (1894), Մասպաը յահրգայր գալստիյն (1895), Զէլի յահրգայր գալստիյն, Հուրուգ միւշալիի եւ Խլաւար քուրասը (1901), մեծ մասամբ երկիցս տպագրուած:

33. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ Կ. ՃԱՆԿԻՒԼԵԱՆ.** — Ծնած է Վան 1855ին, Հնչակեան վաղեմի գործիչ, 1881ին Պօլիս կուգայ և 1890ի Գումգափուի «անդէն ցոյց»ին գործնականապէս և ծայր աստիճան խիզախութեամբ մասնակցած ըլլալուն հետեւանօք՝ ձերբակալուելով կ'ենթարկուի ահաբեկ տանջանքներու և մահուան կը դատապարտուի: Կ'աջողի սակայն փախչիլ բանտէն և անցնիլ արտասահման, միշտ հաւատարիմ մնալով իր ուխտին, մինչև Սահմանադրութեան հռչակումը: Պօլիս գալուն, ազգ. երեսփոխան կ'ընտրուի Կէտիկ Փաշայէն, նաև Միացեալ Լնկերութեան հիմնադիր ժողովի անդամ: — Չորս հատորի մէջ ամփոփած է ազգային յեղափոխական կեանքէ՛ (անձեր ու անցքեր՝ Յիշատակներ Հայկական ձգնաժամին խորագրերին տակ), չբովանդակելով ուշագրաւ վաւերաթուղթեր՝ ժամանակակից մեր պատմութեան կերպ ատարած:

33

34

34. **ՅԱՐԳԻՍ ԿԱՐՍԵՂՅԱՆ (ՇԱՄԲԼ).** — Երկար ատեն լծածկանունն էր սյա՛ Գանձակեցի **ԼՍԻՈՆ ՕՏԱՊԱՆԵՅԱՆ** ի, Ծնած է 1875ին, Գաշնակցական: Վանի կուուղ և բրթականտ ընող անձնուէր գործիչներէն, ընկեր «Վանի իշխանը»ին պէս՝ Վանի Սարգիսը՝ կուուած, ու նոյն գործը կարին ալ շարունակած: Մէկը՝ Եըլազղի «գ.ժոհ»ային մեքենայի կազմակերպչներէն: — 1909ին Պօլիս գալուն՝ ամուսնացած է Ռոսթոմի աշակերտուհիներէն Պերճուհի Պարտիզեանի հետ, Վան մեկնած՝ դըպրոցներու իբր շրջուն տեսուչ. նոյն պաշտօնով Կիրասոն ալ անցած: Հիմնադիրներէն «Աշխատանք» թերթին: — 1913-5ին Պօլիս կը գտնուէր:

35. **ՊԵՏՐՈՍ ԳՍԼՅԱՆԵԱՆ.** — Ծնած է Իջմէ (Խարբերդ) 1868ին, 12 տարեկանին որբացած՝ կը պանդխտէ Պօլիս, որդեգրուելով Պալաթու Արիստ. ԲՏ. Գալֆսեանէն՝ որմէ կ'ստանայ իր մականունը: Ուսումը խորէնեան դպրոցը ստանալէ վերջ՝ կը մտնէ առևտր. ասպարէզ, Այդ հին օրերուն՝ իր քանքերով է որ կը բացուի թաղին մանկապարտէզը: Կանուիէն մտած Հնչ. կուսակցութեան մէջ՝ կը մասնակցի 90ի Գումգափուի ցոյցին, յետոյ կը մեկնի Ա.

Փաղար, բրորականտի գործով: Զին կը փախչի Աթէնք, ուրիչ Ռուսանիա և Պուլիերիա, Հնչ. մասնաճիւղերուն իբր ներկայացուցիչ: Քէօսթէնճէի օսմ. հիւպատոսը տեղւոյն կառավարութեան միջոցաւ զինքն ու Մ. Տամատեանը ձերբակալել տալով Պոլիս կ'ուղարկէ, բայց նաւը մայրաքաղաք Տասնեկուն՝ անգլ. նաւապետին շնորհիւ երկուքնին մէկ գիշերանց խալ: Չօգնեաւ մը կը փոխադրուին և կ'անցնին Մարտիրոյ շամբով Եօնտոն: Պետրոս կը մեկնի յետոյ Ռուս՝ ձուք, ուր բացի առեւտր. դրաղուսէն՝ մէկ քանի ընկերներով կը հրատարակէ Վերածնորթիւն շարաքաթերթը (որ ապա Բարիկ շարունակուած է «Ալագաչ» անունին տակ), — 1910ին Պոլիս դարձին՝ կը հիմնէ յանձնակատարութեան գործ մը Հայկ. Պանքային մէջ, իբր ներկայացուցիչ Երեանց և Խաչատրեանց քարուղի Տան: — Աղգ. երեսփոխան ընտրուած Աթը Մէրմէրէն, և ատենապետ ելեւմտից հոգաբարձութեան: — Ա. կարաւանէն վերջ, 4 Մայիս 1915ին անհատուկի աքտորուած Այս, ուր 8½ բանտարկեալներէն մնացող վերջին 20 հոգինց խուճբէն: — Կուսակցական ծածկանունը «Որդոտուննի»:

36

38

36. 37. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱԼՅԱՆՍՆ.** — Ծնած է Թալաս 1870ին, 1886ին Պոլիս գալով, կը վկայուի իրաւաբանական վարժարանէ. Յալտնի Դաշնակցական: Դէպքերու բերմամբ, 1896ին կը մեկնի Պուլկարիա՝ ուրիչ կառավարութիւնը կը վտարէ զինք, կարգ մը յեղ. գործիչներու հետ: Երկար տարիներ Եգիպտոս ու ժընէվ ապրել վերջ, Սահմանադրութեան հռչակումին կ'անցնի Թուրքիա և պահ մը Իզմիրի շրջանը կը մտայ, իբր հասարակական գործիչ, Պոլիս դարձին քաղաքապետական քննիչ կը կարգուի, ապա Մազրեքէօլի թաղապետութեան նախագահ (Պէլէտիէ Բէյիսի), պաշտօն գոր կը վարէ մինչև իր աքտորման օրը: — Եղբայրը՝ փաստաբան **ԳԱԼՅԱՆՍՆ ԱՐՄԱՆ** (N 37), կեսարիա նահատակ:

38. **ՍԱՐԳԻՍ ՍՈՒՐՆ (ՍՈՒՆԿԻՃՅԱՆ).** — Ծնած է Պէշիքթաշ 15 Օգոստ. 1870ին, Միլլիէէ ընթացակարտ: Ծով. նախարարութեան թրգմ. սենեակին ու Հանր. Գարտուց վարչութեան մէջ պաշտօնավարած 1892-6, մինչև իր ձերբակալումը 1 Յունիսին, իբր Իզմիրեանի և օտար թղթակիցներու յարաբերութեան միջնորդ, Եօթնամետայ բանտարկութենէ մը վերջ՝ ընդհ. ներուստէն օգտուելով փախած է Եգիպտոս և հոնիչ Պուլկարիա, ուր ուսուցչութեամբ և առեւտրով պարսպած. 2 տարի յօղևածագիբ Իրաունիսի, Ս. Ս.

սկզբնատառերով. Օսմ. Սահմանադրութեան հռչակումին Պօլիս դառնալով՝ երեսփոխան ընտրուած Գուսպափուէն, և Ատանալի կոտորածին՝ պատուիրակ ղըրկուած: Անդամ Բղք. Ժողովի, Պատրիարքարանի Գննիչ Յանձնատոըլի, Որբախնամի ևն.: — Գանկաբան և դիմագէտ:

39

40

39. **ԷՏՈՒՍՈՒ ՊԵՆԱՋՅԱՆ.** — Ծնած է Ազիւտար 8 փետր. 1873ին: Պէրպէրեանի սան. Դեղագործութեան վկայական ստացած 1893ին: Յետոյ շերամաբուծութիւն սորվելով փոխ-տնօրէն կարգուած Պրուսայի Շերամաբուծական վարժարանի և շերամաբուծական ընդհ. քննիչ Հանր. Պարտոց Վարչութեան. Պաշտօնով քանիցս ուղեւորած Իզմիր, Ատանա, Խարշերք, Մալաթիա, Արարկիր և սյդ. առթիւ շերամաբուծական բանխօսութիւններ ըրած, նաեւ գործօն դեր մը կատարած իր պատկանած Գաշնակց. Կուսակցութեան մէջ: Գանձապետ «Աշխատանքի Տան»: Երբեմն կը գրէր «Ազատամարտի» մէջ: — Մօրաքեռորդի Տըթ. Վ. Թորգոմեանի:

40. **ՀՐԱԶ (ՀՍԵԱ ԹԻՐԵԱՐԵԱՆ).** — Ծնած է Տրապիզոն 1871ին: Նանսի հողագործութիւն ուսած և Կովկաս ու Պօլիս ուղեւորած: Գաշնակցութեան յայտնի գործիչ: 13/26 Օգոստոսի Պանքայի Յոյցին մասնակցողներէն մին, որ իր ընկերներով Մարտիլիա փոխադրուեցաւ մասնաւոր շոգեհանով: Յետոյ գաղտնի Իզմիր անցնելով կը ձերբակալուի եւ ցկեանս բերդարգելութեան կը դատապարտուի Պատուրում, ուրկէ Սահմանադրութեան հռչակումին ազատ արձակուելով Պօլիս կուգայ և Ատոմ Շահէնէ վերջ՝ տպագրիչը կ'ըլլայ «Ազատամարտի» և կարգ մը կարեւոր գիրքերու, նաեւ կերպասեղէնի հայթայթիչ Պարզմ. Նախարարութեան: [Անունի, մականունի և ընկալվայրի նշմութեան պատճառով՝ բերացի նպարտվաճառ մըն ալ աքսորուած, բայց կրցած է վերադառնալ, շնորհիւ Հրաչի վեհանձն պնդումին՝ թէ կառավարութեան փնտռած անձը բուն իսկ ինքն է]:

41. **ԱՏՈՒՐ ՇԱՀԷՆ (ԵՐԻՅԱՆՑ).** — Ծնած է Ակն 1875 Մարտին: Աշակերտ Ղալաթիոյ կեդրոնական վարժարանի. յետոյ Լայպցիկ, Եէնա և Բաբիզ՝ համալսարանական ուսանող: Սահմանադրութեան հռչակումին Պօլիս գալով՝ Բերա կը բանայ «Արաքս» անուն տպարան մը ուրկէ Ա. անգամ «Ազատամարտ» լրս կը տեսնէ: Սթամբուլ փոխադրուելուն՝ իր մամուլէն դուրս

կ'ելեն գրական ու դպրոցական գիրքեր ու հանդէսներ:—Դաշնակցական: Ազգ. երեսփոխան ընտրուած իր ծննդավայրէն:—Երկերը (Թրգմ.), Հարսանալու արուեստը (Օտա Ակնի ծածկանունով), Հայէի յանաստեղծութիւնները և ինչ.:

41

42

42. **ԵՆՈՎՔ ՇԱՀԷՆ.**—Երած է Պարտիզակ 1881ին: Եղբայր՝ Թուադէտ Գրեգոր Անգութի որ տարագրութեան ատեն ողջ մնաց: Դերասան: Իր գլխաւոր դերերն էին Գօշէի «Դարբիններուն գործադուլը», Հիւկոի «Թոսիպուլէն» (Արքայն դասու), Շէքսպիրի «Եակօն» (Օթէլլօ) և «Եայլօքը» (Վենետիկի վաճառականը): — Դաշնակցական:

43. **ՆՆՐՍԷԱ ՓԱՓԱՋԵԱՆ.** — Երած է Ազուլիս (Կովկաս) 1872ին: Որդի վանցի Տ. Մետրոպ շուշտակ վարդապետի, և եղբայր՝ յայտնի գրագէտ

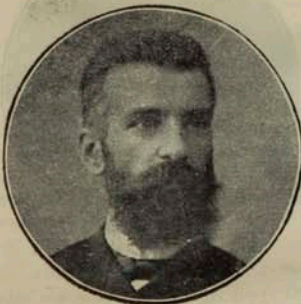
Վրթանէտի ու Վահանի (այժմ Բարիզ) Հօշի. Պատուիրակ), Վան փոխադրուելով, մանկութիւնը հոն անցունելէ ետք, կուզայ Պօլիս եւ Եէտիզուլէի որբանոցը կ'աշակերտի: Հոնկէ կ'անցնի Արմաշ, և Դպրեվանսուց շրջանը բոլորելով՝ վարդապետ կը ձեռնադրուի Տ. ՄԱՇԹՈՅ յորջորջմամբ և իր 6 ընկերներու խումբով որ Արմաշի առաջին հունձքն էր: Իբր հովիւ կը զրկուի Ամերիկա ուր կը գործակցի Սարաճեան Եպսկ.ի: Յետոյ Նիւ Եօրքի Բըլլմօլիս հասակաբարձը կը յաճախէ ուրկէ կը վկայուի եւ կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ: Իննամուսայ հովուութենէ մը վերջ, կ'անցնի Կովկաս՝ ուր կը մասնակցի հայ-թաթարական ընդհարումներուն: Եկեղեցապետական կալուածներու գրաւմանց առ թիւ խօսած մէկ ճառին համար՝ ոտն կառավարութիւնն էջմիածինէն իր հեռացումը կը պահանջէ: Մաշթոց վրդ. կը կարգուի առաջնորդ թէհրանի, ուր 2 տարի կը մնայ: Իբր հասարակական գործիչ կ'ստիպուի սքեմը թողուլ եւ մեկնիլ Ամերիկա, 1906ի վերջերը ստանձնելով շալոբնիքի խմբագրութիւնը՝ Վրամեանի տեղ: Սահմանադրութենէն

եւք Պօլիս կուգայ և մտակոյ գաւառները կ'ուղեւորի բրօքսկանտի պաշտօնով. իսկ Ազատամարտի Տրատարակուելուն՝ կը մտայ հայկ. բաժինին խմբագիր, մինչև 1915 Ապրիլ 11, Նոյն թերթին սճրապատումներն իր գրչէն կ'ելլէին: — Աշխատանքի Տան՝ հիմադիրներէն, եւ ուսուցիչ Արդի վարժարանի: Վերջերը ձեռնարկած էր ամուսնական դատերու փաստաբանութեան՝ Դատաստ. Խորհուրդի անջեւ, իբր հմուտ եկեղեցական օրէնքներու:

44. ՆՆՐՍԷԱ ԶՍԿԱՐԵԱՆ. — Ընած

է Իգմիթ 1883ին, Ընթացաւարտ Իտասի, Առեւար. եւ Ֆրէրներու վարժարաններէն: Թուրք լեզուի մասնագէտ՝ պաշտօնավարած է Պօլիս եւ այլուր կարգ մը դպրոցներ, Հնչակեան գործիչ, Ազգ. երեսփոխան ընտրուած կէտիկ փաշայէն: — Հրատարակութիւնները. Բերական օսմ. լեզուի, Ապագայ և Նոր Աշխարհ թերթերը:

45

47

45. 46. ՏՕՐԹ. ՍՏԵՓԱՆ ՄԻՍԿՃՅԱՆ. — Ըն. Պօլիս 1852ին, Կոյս. Բժշկանոցէն վկայուած վաղեմի բժիշկ, մանկաբարձ և վիրաբոյժ, որ ատենօք ելէտիգուլէի մեր հիւանդանոցը պաշտօն ալ վարած է և անդամակցած կաթողիկ եկեղեցիի թաղ. խորհուրդին Օրթագէտ՝ ուր կը բնակէր: — Եղբայրը ԳՐԻԳՈՐ (N 46) դեղագործ, 50 տարու, նոյնպէս աքտոր: (Իր աքտորեալ պաշտօնակիցներէն Տքթ. Գազազեան կ'ենթադրուի փրկուած ըլլալ):

47. ԱՐՆՐՈՒՆԻ ՅԱԿՈՐ ԱՆՏԻՍԵԱՆ. — Ըն. Վան 1873ին, — 17 տարու Պօլիս գալով՝ կը մշտնայ Հնչակեաններու. 95ի Պապը Ալիի ցոյցին կը փոխի Պուլկարիս և բացակայութեանը մահուան կը դատապարտուի: Աթէնք, Եգիպտոս և Կովկաս քանի մը տարի դեղեբրելէ վերջ կը նետուի Մետեխի բանաւոր, 98ի վերջերը կ'անցնի Վան, և 1903ին երբ վարդաբէ վերաւոր կը ձերականուի հոն՝ անոր գործակիցը ենթադրուելով՝ կրկին կը բանտարկուի: Յաջորդ տարին կ'անցնի Պարսկաստան և ուսուցչութեամբ կը պարագի: Սահմանադրութեան հռչակումին Պօլիս կուգայ՝ զբաղելու կուսակցական գործերով և կէտիկ փաշայէն կ'ընտրուի ազգ. երեսփոխան և անդամ՝ վանօրէից Խորհուրդին: — Աշխատակցած է Պօլսոյ և արտասահմանի խել մը թերթերու:

48. **ՍԱՔՕ.** — Կովկասահայ, Ս. Գ. Հնչակեան կուսակցութեան յայտնի դէմքերէն: Ուսած է գիւղատնտեսութիւն Բարիզ, եւ ուսանողութեան շրջանին՝ յարաբերութիւն հաստատած Նազար Բէկի և այլոց հետ: 95ի Սասնոյ ապստամբութեան ատեն՝ ինք էր որ նիւթական եւ բարոյական ամէն օժանդակութիւն կը փութացնէր հերոս Մուրատի (Հ. Պոյաշեան): Բազմիցս մասնակցած Կովկասի Հնչ. յանձնարումքին եւ անդամ «Իտղափար» թերթի խմբ. մարմինին: Հայաստաց Կալիցինի տէրօրը կազմակերպողներէն ըլլալով՝ ուսն կառավարութիւնը կ'աքսորէ զինք Սիպերիա, Օսմ. Սահմանագրութենէն ետք կուգայ Պօլիս ուր կը մնայ մինչեւ իր տարագրումը:

49. **ՏՐԹ. ԼՆԻՈՆ ՊԱՐՏԻՉՊԱՆՆԱՆ.** — Ին. Խարբերդ. 1887ին: Վկայուած Կայս. Բժշկանոցէն: Օսմ. Բանակին մէջ՝ հարիւրապետի աստիճանի իր համազգեստով ձերբակալուած և աքսորուած: - Դաշնակցական:

50

51

50. **ԱՐՏԱՇԷՍ ՍԷՄԷՐՃԵԱՆ (ԹՈՐՊՈՒՄ).** — Ին. Սամաթիա, 45 տարու: Պօլսոյ հին Դաշնակցականներէն և իր ծննդավայրին շրջանակին եւ անդուն կազմակերպիչներէն: Կը վարէ զանազան տէրօրներ մինչեւ 1895, Յետոյ կ'անցնի Պուլիարիա, և Պօլիս դարձին՝ կը մասնակցի Պապը Ալիի ցոյցին և Պանք Օթթոմանի դէպքին, փոխադրական գործով զբաղելով: Ենթադրի «ժողովային մեքենայ»ի պայթման իր դերակատարութենէն ալ վերջ՝ կը մեկնի արտասահման ուր կը մնայ մինչեւ Սահմանագրութեան հոչակում, և կուգայ մայրաքաղաքս, հոս մնալով մինչեւ իր տարագրումը:

51. **ՎՈՍՄՇԱՊՈՒՆ ԱՐԱՊԵԱՆ.** — Ըն. Մալիարա, 20 տարեկանին՝ Դաշնակցութեան մէջ մտնելով կ'անցնի Պուլիարիա, ուր կ'զբաղի զինագործութեամբ մինչեւ 1908, Թուրքիա դարձին՝ կը մտնէ Օսմ. Բանակին մէջ, իբր զինագործ-մեքենագէտ. կը զրկուի Սանաա՝ հոնկէ աշխատակցելով «Ազատամարտ»ի Վուսալ ստորագրութեամբ: 1915ի սկիզբները Պօլիս կը գտնուէր:

52. **ՆԵՐՍԱԷՍ ՇԱՀՆՈՒՐ.** — Կեսարացի: Ս. Կարապետի վանքէն ընթացաւարտ երիտասարդ ուսուցիչ որ պաշտօն կը վարէր Բերա՝ Ս. Գ. Լուսաւորչեան կաթուղիէ վարժարանը:

53. **ՍԵՐՈՎՈՂ ԿՈՐԱՏՈՒՆԿԵԱՆ.** — Ծնած է Սղերդ 1884ին և հոն ստացած նին. կրթութիւնը՝ երբ Միացեալը գոյութիւն ունէր դեռ. այնուհետև աւարտած Մանասարեանի դասընթացքը, 1903-15, թուրքերէնի ուսուցիչ, Հետեւած է Օսմ. Համալսարանի դասախօսութիւններուն, Աղգ. երեսփոխան ընտրուած իր ծննդավայրէն, — Դաշնակցական:

53

51

54. **ԳԱՐԵԳԻՆ ՀԻՒՍԵԱՆ.** — Ծն. Վան 1882ին, Ուսումը ստացած Երամեան վարժարանը, Պօլս գալով՝ կը պատճենավարէ Գուգափու, Հասքէյ և Կեդրոնական, Վերջին աստիճանները տնօրէն էր Պէշիքթաշի Մարքուհեան դըլլըրօղին, Ուսուցման ճիւղերը. Աղգ. պատմութիւն, աշխարհագրութիւն, գծագրութիւն և գեղագրութիւն, — Հնչակեան գործիչ, — [Եզրայրը Երուանդ՝ աքսորուած, բայց վերադարձած է]:

55/56. **ՄԵՐՏԻՐՈՍ Հ. ԳՈՒՆՏԱԳՆԱՆ.** — Ծն. 1888ին Կեսարիա՝ ուր ուսումը ստանալէ վերջ, 1909ին կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ և Մարտ 31ի դէպքին՝ զարկ կուտայ ինքնապաշտպանութեան գործին, Յետոյ Պօլս գալով՝ 1913ին կը վկայուի Իրաւաբանական վարժարանէն և կը սկսի իր արուեստը կիրարկել, Անդամ ՔԱպարէզ, քիւպի, հիմնադիր Կեսարիոյ Կրթ. Միութեան և աշխատակից «Ճ. Շարքիէ»ի՝ ծննդավայրէն ընտրուող մկպուսներու մասին քննադատութիւններով, — Պօլսէն Կեսարիա տարուելով կախաղան բարձրացած 13 Մեպտ. 1915ին, Գօնիպէն տարագիր իր փաստաբան ընկերոջ **ԿԱՐԱՊԵՏ ԹԱՇՃԱՆԻ** (№ 56) հետ, նոյնպէս Դաշնակցական:

55

57. **ԳՐԻԳՈՐ ԱՐՄՈՒՆԻ.**

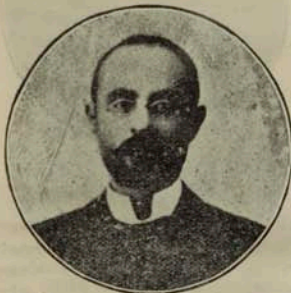
58. **ՊՕՂՈՍ ԳԱՆՈՒԼԵԱՆ.**

Մ. Գուլտագճեանի Եօզղատցի ընկերները, միասին փաստաբան վկայուած և ընկերովի գործել սկսած, 27ական տարու, — Դաշնակցական:

59. **ՄԵՐՏԻՉ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.** — Ծն. Սկիւտար՝ որուն Ս. Խաչ դպրոցը ստացած նին. կրթութիւնը, 11 տարի ընդհ. գաստիարակ Մայր Վար-

ժարանի, յետոյ տնօրէն Գումշափուի դրսի դպրոցին, Բառորդ դարու կրթական վաստակակոր:— [Իր անունն ու մականունը կորոջ հռոմէական հայ մը աքսորուելէ վերջ՝ վերադարձուեցաւ:]

60. **ԱՐԲԱՆՍՄ ՀԱՅՐԻՆԵԱՆ.** — Ին. Ռոտտօթօ 1870ին եւ հոն ստացած նին. կրթութիւնը, Բաղքին Ս. Խաչ թաղի դպրոցը, նաև Զօրութ. ուսուցչական պաշտօններ վարելէ վերջ՝ Պօլիս կուգայ, մէկ կողմէ դասախօսութիւն վճարող թաղերու դպրոցներուն մէջ, միւս կողմէ ուժովցնելով թուրքերէնն ու աշխարհագրութիւնը որոնք իր մասնագիտութիւններն էին: Սահմանադրութիւնէն տարի մը ետքը՝ Բերա՝ Նշան Թաշ կը հիմնէ Արդի վարժարանը զոր ապա Օրթաքէօյ կը փոխադրէ:

60

61

61. **ՐԱՆՈՆ ԱՂԱՊԱՊԵԱՆ.** — Ին. Բաղէշ 1887ին, Սանասարեանի ընթացակարտ, Բէօթանիս և Ալ-Նէ-Նիր՝ տնօրէն ազգ. վարժարաններու (1908-14), Բէօթանիս անհատական դպրոց մըն ալ ունեցաւ որ 3 տարի տեւեց, վերջին տարիները՝ խմբագիր «Ազատամարտի»:— Թուագէտ:

62. **ԳԷՈՐԳ ԹԷՐԱՅԻՄԱՆԵԱՆ.** — Ին. Կեսարիա 11 Մարտ 1886ին

և հոն ստացած նին. կրթութիւնը, Պատանի տարիքին՝ ընտանեօք Պօլիս գալով, կը յաճախէ Գատըքէօյի Արամեան և Պարտիզակի Ամերիկեան վարժարանները. յետոյ կը մտնէ ա.ս.է.տր. ասպարէզ, — Կուսակցութեան մը շէք պատկաներ, Սիրահար «սքօւ»ի կեանքին, վերջերը Գատըքէօյի մէջ հիմնած էր Մասիս մարմնամարզական միութիւնը՝ որ իր տարագրումին պատճառեցաւ, ասեմապետն ու արտօնատէրն ըլլալով այդ միութեան, — Բացի քանսօսիրութեան և լեզուագիտութեան մասին ունեցած հակումէն՝ կը սիրէր գրականութիւնը, իր ձեռագիրները — հետաքրքրական էլեր — մտադրած է հատորի մը մէջ ամփոփել եղբայրը՝ Սամուէլ:

սին ունեցած հակումէն՝ կը սիրէր գրականութիւնը, իր ձեռագիրները — հետաքրքրական էլեր — մտադրած է հատորի մը մէջ ամփոփել եղբայրը՝ Սամուէլ:

63. **ՏԻԳՐԱՆ ԱՇԵՆԱԲՈՒՆԻ** — Ին. 1873ին և Արմաշու դպրե-վանքը վարդապետ ձեռնադրուած 1901ին՝ Մեմֆիս Ան կոչուելով, Երբեմնի տեղապահ Արարիկի: 1909ին հոգեւորականութենէ հրժարելով կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ և միաժամանակ ուսուցչութեամբ կ'ըզբաղի (Մագրիքէջ՝ Պէդագոգան վարժարան):

64. **ԳԼՈՐԳ ԼԻՒՐՄԻՆՉ** — Ին. Օրթաքէջ (Պոլիս) 1868ին և ուսումը ստացած Վենետիկի Մ. Ռափայէլեան վարժարանը, Թղթակից եւրոպ. թերթե-րու, մասնաւորապէս «Թայմզ»ի, որ պատճառ եղած է իր տարագրումին: — Հայ հոռմէական, Բերայէն:

64

65

65. **ԳԼՈՐԳ ՏԻՐԱՅՈՒՆԵԱՆ**. — Ին. Իդմիր 1883ին և հոն ստացած իր ուսումը, Երկար ատեն ծառայած է թուրք մամուլին, դիւստորաբար «Բաս-Փիրը Էֆրես»ի խմբագրութեան: Տարագրուած՝ լրագրող և Իթիլաֆական մը ըլլալուն: — Հայ հոռմէական, Բերայէն: — Կը ճանչցուէր նաև «Իտուրգ Ֆե-րիտ» յորջորդումով:

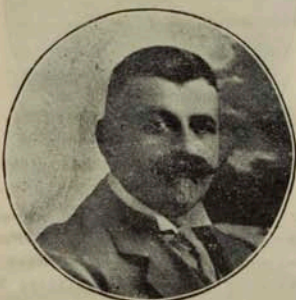
66. **ՄԻՀՐԳԱՑ ԼՍՅԱՋՆ.**

— Ին. Պէշիքթաշ 1864ին, Երջնաւարտ ծննդավայրին Մաքրուհեան դպրոցէն: 1883ին խառնուած է յեղ. կեանքի, որուն հետեւանօք Տրիպօլիս աքսոր-ուած, Ն. Մէլհամէի ձեռամբ, Սահմ. հռչակումին Պոլիս գալով՝ բեմադրել տուաւ իր քաշածներն ու ղինքը հալա-ծողին գործելակերպը: Իզմիրլեանի եւ յաջորդին կաթող. ընտրութեանց առ-թիւ երկիցս էջմիածին ուղևորած՝ իբր պատգամաւոր, վարած սրգ. բաղմա-թիւ պաշտօններ, հովանոցավաճառու-թիւնը բարձի թողի ընելու աստիճան: Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Ռոտտս-թոյէն: Նախագահութիւնը կը ղվարէր Պէշիքթաշի «Ահարոնեան» կուլուծքին:

Գ.— ԱՌԵՒՏՐԱԿԱՆՆԵՐ ԵՒՆ.

67. ԲՈՍՏՈՒՐ (ԲՈՒՍՅՈՒՄ, ԲՈՍՏՈՒՐԵԱՆՆՅ.— «Արիստակէս» ալ կը կոչուէր: Ծն. Աղեքսանդրապօլ 1861ին: 18 տարեկանին Պօլիս գալով՝ ներկայացուցիչ կը կարգուի «Իէորգօֆ» առեւտր. Տան մասնատնակին (որ մեծ գործառնութիւն ունէր կողկասեան մետաքսի և կապերտի, ջորճիւ իր ուշիմութեան և ուղղատեսութեան. պաշտօն զոր 20 տարի ձեռննասօրէն կը վարէ, պատիւ ու վարկ շահելով ամենազգի օտարականներէ: Այնուհետեւ հրապարակի վրայ անկախաբար կը գործէ և կ'ընդարձակէ գորգի գործառնութիւնը, մինչեւ իր Ապրիլ 11ի քմանած տարադրումը, վասն զի ո՛չ հուսակցութեան ՚ը կը պատկանէր, ոչ ալ ազգ. գործունէութիւն մը ունեցած էր: Յետ. յայտի գործիչ «Ռոստոմ»ի անուանակից ըլլալուն՝ իբր ա՛յն ձերբակալուած: — Լաւ ճանչցուած դէմք մը Ամերիկայի և Եւրոպայի մէջ, Բարութեան և սղնուութեան մարմնացումը: — Ռուսահայտակ:

67

68

68. ՎՈՒՄԲԵՆՊՈՒՆ Է ՍԱՄՈՒԷԼՅՈՅ.— Ծն. Սամաթիա 13 Մարտ 1880ին, Երկար տարիներ պաշտօնավարած 2, Սթամբուլեան վաճառատուն լէջ և հուսկ ուրեմ հաստատած սեփական սեղանաւորական տուն ՚ը: Ստեպս գացած է, իր զինուորական ծառայութիւնը կատարելու համար. Ծննդավայրին Սահակեան Սանուց Լ'նի.եան մէջ գործօն դեր մը ունեցած է, իսկ Սահմանադրութեան հռչակումին՝ նա իրուած ազգօգուտ ձեռնարկներու: 2 տարի հոգաբարձու Սամաթիոյ երկսեռ վարժարանին, Ատանայի եղեռնին հետեւանօք կազմուած Որշախնամ-Ալքրիսխնամին և «Աշխատանքի Տան» անդամ, «Հայ կարմիր Իսաչի» գանձապետ, Բարենպատակ ընկերութեանց հանդէսներու սարքումին՝ իր ներկայութիւնն անհրաժեշտ կը դառնար: — Ռուսահայտակ:

69. ԱՐՇԱԿ ԽԱՅԻՆՅԱՆՆՅ.— Կարնեցի վաճառական (բնիկ իընուսցի վերջերը Պօլիս հաստատուած, 40 տարու: Հայրենակից կարգ մը առեւտրականներու հետ իր տարադրումէն յետոյ՝ միջոցը դտնելով թէեւ կ'աջդի մայրաքաղաքս դառնալ, բայց մատուելով կրկին կ'աքորուի Զանդըրիէն հեռու՝ Մէճիտ-Լօզիւ, անվերադարձ:

70. **ՄԿՐՏԻՉ ՍՏԵՓԱՆԵԱՆ (ԹԱԽԱԳԵԱՆ)**. — Ծնած է Նուխի (Կովկաս) 8 փետր. 1864ին, Նիսն. կրթութիւնը հոն ստանալէ յետոյ կ'ընդգրկէ առեւտր. սապարէզը, Կանտիէն կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ և իբր կռուող կը գործէ «Թաւսդեան» ծածկանունին տակ: 1905ի հաւթութեան ժամանակ ընդհարումներուն՝ իբր յեղափոխական հալածուելով կ'անցնի Պարսկաստան և կը հաստատուի Էնզէլի, Պրսի. քաղաքականութիւնը կը փոխուի, Մէհմէտ Ալի Շահ գահընկէց կ'ըլլայ այդ գործին մէջ Հաերն իրենց մասնակցութիւնը ցոյց կուտան Եփրեմի ղեկավարութեամբ. Չարը կ'ուզէ Շահը վերահաստատել, և ահա կ'սկսի հայ կուսակցականներու հալածանքը: Ստեփանեան կ'ստիպուի Թուրքիա ապաստանիլ և 1911ին Պօլիս գալով՝ հիմադիրներէն մին կ'ըլլայ Շէշլի Նեպիլն ռուս. լիմոնատի գործարանին ուր աշխատութեան կը կոչուին կուսակցական անգործ բանւորներ:

70

71

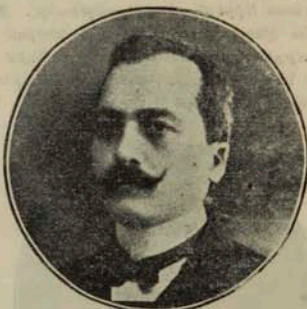
71/73. **ԼԵՎՈՆ ՇԱԽԱՆ**. — Ծնած է Պրուսա 29 Դեկտեմբեր 1890ին, Երասխութեանը Պօլիս փոխադրուելով ընտանեօք, ռուսմը կ'ստանայ Լուսաւորեան դպրոցը: Հայ կաթողիկէ Շախեան յայտնի գերդաստանէն վառվառն և անձնուէր երիտասարդ մը որ արկածախնդիր կեանք մը վարած է Պուլիպարիա և Եգիպտոս: Սահմանադրութենէն վերջ՝ Պօլիս յանձնակատարութեամբ կ'ըլլաւ զէր և յեղ. կուսակցութեանց գաւառ զէնքի առաքուածներու գործին մէջ կարեւոր դեր մը կը խաղար. — Կինը՝ Ֆրանսացի. — Առաջին բանտարկութիւն մը լրացնելէ ետք՝ ղին. տարիք ունեցող Հայերու արտասահման փախուստը գիւրացուցած ըլլալուն ահապատանութեամբ կրկին ձերբակալուելով 5 տարուան կը դատապարտուի Պատերազմ. Ատեանէն, Բանտակից ընկեր՝ այս սողերը գրողին, Պօլսոյ Հապահանէի Ուսումնական մէջ, Կայս. ներումէ մը օգտուելով ազատ արձակուելուն, 1915 Յունիսին՝ անխոհեմութիւնը կ'ունենայ քարափին վրայ խնդակցութիւնը յայտնելու Այաշէն աքորադարձ պուլիպարահայտակ Բրիտի, և նոյնհետայն ձերբակալուելով կը ըջուի Տէր Զօր՝ ուր ահազին հայութիւն մը լեցուած էր արդէն, Հոն, Պէլլետիէի Բրաթիանէն կը վերածէ պանդոկ-ճաշարանի և մեծ օգտակարութիւն ցոյց կուտայ չքաւոր տարագիրներու, կը փոխուի քաղքին կառավարիչը, կը յաջորդէ Զէրին որ 1916ի Յուլիսեան ահաւոր ջարդը կազմակերպեց, Բանտի տանջանքներէ վերջ՝ Լեւոն կը փոխադրուի Մուրատ գիւղը, Դաղատացի 8. ԿԳՆՄԷՍ ՎՐԴՊ. ԿՅԱՎԻՉՆԵԱՆ, (N° 72), Մարաշի 8. ԵՈՎՍԷՓԻ (N° 73) և քսնի մը Զէրի ունեցներու հետ, բոլորն ալ նահատակ: [Քաղաւած՝ Զօրէն դարձող Կիւրինցի Տի. Կատար Տա-

տուրեանէ, Քղեցի որը Գր. Մարկոսեանէ և Ախալքալաքցի Արզ. Մակարո՞
 սուսանայ ըստ ըստական գերիէն] :

74. ԲԱՐՈՒՆԱՆ ԶԵՐՈՒՆԱՆ — Ծն. Պօլիս 1884ին: Զարգացեալ
 երիտասարդ մը ք ղ ջութակա՛ր և ելեւմտ. նախարարութեան Մագրիքէօյի
 մասնաճիւղին պաշտօնեայ :

74

75

75. ՕՆՆԻԿ ՄԵՂԱԶՈՅԱՆ. — Ծն. Պօլիս 1878ին. Պապը Ալի
 ձատտէսի «Հայրենիք» (Վաթան) կազմատան տէր. Հրատարակած է Ասիական
 և եւրպ. Թուրքիոյ մեծածաւալ փառհաները, նաեւ Գրպանի աշխատք մը՝ Ա. Պի-
 պէն-ճեանի աշխատակցութեամբ, կը վարէր Գումրակուի «Յառաջդիմաւոր
 Ընկերութեան» ատենապետութիւնը՝ որուն պատճառաւ կ'ենթադրուի արտը-
 սած ըլլալ :

76. ԹԷՌՏՈՐ ՄԵՆՆԻՆԵԱՆ. — Նախապէս տոմարակալ Ա. և Գ.
 Տամատեան վաճառատան, վերջերը հիմնած էր անհատակի տուեւտրական տուն
 մը Գաթթըքը օղլու խանին տակ: Գաշնակցութեան համակիր :

77. ՎԱՐԳԵՐԵՍ ԱԹԱՆԱՍԵԱՆ. — 42 տարու. Բերա, Ֆէրի-
 քէօյի «մըլիթար»ը:—Վերակազմեալ Հնչակեան :

78. ԱՐԻԿ ՃԱՄՊԱԶ. — Հայ Հռոմէական՝ Բերայէն: Առեւտրական :

79. ՎԱՀՐԵՄ ԱԼԹՈՒՆԵԱՆ. — Աւարտած գերմ. վարժարանը:
 Անատոլուի երկաթուղիի պաշտօնեաներէն: — Գաշնակցական: Պէշիքթաշի «Ա-
 հարոնեան ակումբ»ի անդամ :

80. «ԵՐԶԱՆԻԿ» ԱՐԱՄ. — Սեփականատէր Պահճէ Գափու՝ համա-
 նուն ճաշարանին որ կեդրոնավար մը եղած էր մտաւորականներու և գործիչ-
 ներու. այդ իսկ պատճառաւ տարագրուած, 50 տարու, գաւառացի ձեռներէց
 և զուարթ մարդ :

81. ՆԵՐՍԷՍ Տ. ԳԷՈՐԳԵԱՆ. — Վաճառական :

82. **ՕՆՆԻԿ ԱՐԱՊԵԱՆ.** — Ծն. Երզնկա 1878ին և հոն ստացած նին. կրթութիւնը, Ատեն մը գրագրութիւն ընելէ վերջ՝ ընտանեօք կ'անցնի Ֆիլիպէ ու կը պաշտօնավարէ Գուլումբեան վաճառատունը, Դաշնակցական. Սահմանադրութենէն ետք Պօլիս գալով՝ Բարթող Զօրեանի հետ ընկերովի կը հիմնէ Լուսադրիւր հրատարակչականն «Օննիկ-ժիրայր» ֆիրմայով.

82

83

83. **ԱՐՏԻՐԱԳ ԶՕՐԵԱՆ (ՎԵՐԱՅԵ).** — Ծն. Թամգարա 1 Յունր. 1879ին եւ հոն ստացած նին. կրթութիւնը զօր շարունակած է Երզնկայի մէջ, 18 տարեկանին Ֆիլիպէ անցնելով հետեւած է Վասուր դասերու, Դաշնակցական, Երբ Ռ. Զարդարեան կ'սկսի «Ռազմիկ»ը հրատարակել հոն, Բարթող կը ստանձնէ Թերթին վարչական գործերը. Սահմ. հռչակումին Պօլիս գալով՝ Օննիկ Սրապեանի հետ կը հիմնէ Լուսադրիւր հրատարակչական տունը (Օննիկ-ժիրայր), լոյս ընծայելով «Մեղրագետներու շարքը», «Երկրագործին բարեկամը» եւլն.։—Ազգ. երեսփոխան ընտրուած է. Գարահասարէն.

84. **Ա.ԳՐԻԿ ԲԵՐԷՍՈՒՆՅԱՆ.** — Ծն. Գարթալ, 60 տարու, Գիւղին չջօրպածին և «Մէճիկը Իտարէ»ի անդամը, Ատ ողձավաճառ, Կուսակցութեան մը չէր պատկաներ.

85. **ՄՆԷՒՐՈՆ ՓԻՌՍԵԱՆ.** — Ծն. Գարթալ և հոն դեղարան մը հիմնած, 32 տարու, Դաշնակցական, Վարած Թաղականի և հոգաբարձուի պաշտօններ նոյն դիւղին մէջ.

86. **ՓԻԼԻՊՊՈՍ ՉԻԼԵՆԿԻՐԵԱՆ.** — Ծն. Ռոտտֆօ 1855ին և հոն գրադած Թաղային գործերով, Աներջոյ՛ր՝ գրագէտ Գէորգ Մեսրոպի, որուն տեղ աքտորուած է Այաշ, Գումգափուէն.

87. **ՅԱՐՈՆԻՔԻՆ ԳՕՆԻԱԼՅԱՆ.** — Ծն. Կեսարիա 1877ին, Կրեւտէ կղզին 7 տարի դերձակութիւն ընելէ վերջ՝ Սահմանագրութեան հռչակումին Պօլիս կուգայ և կը շարունակէ իր արհեստը, որուն մէջ ունէր եղական համբաւ. 1913ի Լօստօնի ցուցահանդէսին մրցանակ ստացած էր, ձերմակ ապրուստով կ'արած (և կարերն անտեսանելի) սմօլիկի մը համար. — Դաշնակցական.

88. **ՎԱՀԱՆ ԺԱՄԱՆՅԱՆ**. — Ին. Կեսարիա, 40 տարու, տեղւոյն կիւմիւշեան վարժարանէն ընթացաւարտ: Վաճառական:

89. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԳԱԼՅԱՅԵԱՆ**. — Սկիւտարցի երիտասարդ մը, Հնչակեան, ատենագետ (Արիանեան) լսարանի, [Զշխոթել զինք № 36ին հետ]:

89

90

90. **ՅՈՎՀ ԳՐԻԳՅԱՆ**. — Տիվրիկցի, 37 տարու, Գրավաճառ. Չաքմաքճըլար, Նշ. Հնչակեան գործիչ եւ նահատակ Հայկազն Պարոյրի (Գրիգոր) եղբայրը: Ինքն ալ կը պատկանէր նոյն կուսակցութեան: Հրատարակիչ կարեւոր դասագիրքերու շարքի մը:

91. **ՍՏԵՓԱՆ Ս. ԳԻՒՐԳԻՅԱՆ**. — Անցի, 28 տարու, Պապը Ալի «Կիրատ» գործակալութեան տէր: Գրավաճառ-հրատարակիչ: Դաշնակցական:

92. **ՏԻԳՐԱՆ ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ**. — Ին. Մէլքիէ 1855ին եւ ուսումը ստացած Խարբերդ: Ռ. Զարդարեանի սան: Ուսուցիչ եղած է իր ծննդավայրին եղէգի դիւղը: 1904ին կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ, 1910ին Պօլիս գալով կ'աշակերտի Երկրաչափական վարժարանի եւ ընթացաւարտ չեղած՝ կը տարագրուի:

93. **ՊԱՐՈՅՐ ԱՐՋՈՒՄԵԱՆՅԱՆ**. — Ին. Անջրդի դիւղը (Արաբկեր) 1878ին եւ նին, կրթութիւնը ստացած Եզնիկեան ուսումնարանը (Երզնկա). — 2 Յունիս 1915ին կախողան բարձրացող 20 Հնչակեաններէն Մկրտիչ Երէցեանի ատենօք զէնք զրկած ըլլալը պատճառ կ'ըլլայ որ քանիցս Պտրզմ. Ատեանի առջեւ հարցաքննուի եւ հուսկ ուրեմն աքսորուի:

94. **ՀՍԵՆ ՏԷՐՏԷՐՅԱՆ**. — Ին. Օրտու, 45 տարու, Իբր Հնչակեան՝ շրջագայած գաւառներ եւ հոս ճանչցուած «գործիչ Հայի»: Վերջին անգամ Պօլիս գալուն՝ կը ձերբակալուի եւ չարչարանքներ կրելէ վերջ կ'աքսորուի Դօնիս ուր կը մեռնի բանտի մէջ:

95. **ՄԻՐԻՃԱՆ ԱՐԹՒՆՅԱՆ**. — Բերայէն, 30 տարու, «լ. Հէրալտ»-ի գորաշարներէն, Դաշնակց. ամբաստանութեամբ Այաշ աքսորուած:

96. **ՀԱՄԲ. ՊԱՆԱՍԱՆ.** — Ռուսահայ, 32 տարու Դաշնակցական, Մասնակցած հայ-թաթարական կռիւներուն: Բագուի բանտէն վերջ կ'աքորուի Սիպերիա ուրկէ խոյս տալով կուզայ Պօլիս: — Ազատամարտի սրճեփ:

97. 98. **ՎԱՍՆ. ԿԻՆՆԵՆ.** (Տէօքմէճի Վահան). — Ին. Ուրֆա 1874ին, Կանուխէն կը մտնէ Հնչ. կուսակցութեան մէջ և դործօն դերք վը կ'ունենայ: Աքորակց ընկեր Մուրատի (Հ. Պօյաճեան) Ափր. Տրիպօլիս, ուրկէ կը դառնայ Պօլիս Սահմանադրութեան հռչակումին եւ կը շարունակէ իր դործունէութիւնը, Սամաթիոյ Հնչ. մասնաճիւղին անդամ: Զօրակոչէն յետոյ, իբր ձուլիչ կը դրուի Զէյթուն Պրունիի գործարանը, բայց ամ աստանուելով թէ ուժանակ կը պատրաստէ հոն՝ կը դատապարտուի Պարզմ. Ատեանէն: Բանտէն արձակուելէն վերջ կ'աքորուի Զանղըրի, ուրկէ հանուելով վարուածանի, Սեւակի, Մաղաղաճեանի եւ Սրթաքէոյ հացալամա **Ա. Ի. Ի.** ի հետ կը նահատակուի Թիւնէյ կոչուած վայրը:

99. **ԱՐՏԱՆԸՆՍ ԿԵՐԱՆԵԱՆ.** — Մշէի, 25 տարու, «Եփրատ Գօլէճի Խամսոյ, Պօլիս դուլով կը հետեւի իրաւաբանական վարժարանի դասընթացքին: — Հնչ. Ուսանող. Միւթեան անդամ եւ «Լոյս»-ի խմբագիր:

100. **ԱՐԹԻՆ ՄՍՐԻՂԵԱՆ.** — 21 տարու, մեքենավոր «Ազատամարտի» տպարանին: — Այաշ աքորուած:

101. **ԱՐԲԻՆԱԿ ԱՌԱՔԵԼԵԱՆ.** — «Ազատամարտի» աշխատակորներէն: — Այաշ աքորուած:

102. **ՄԻՆԸՆ ՓԱՍՏՐՄԱՃԵԱՆ.** — Կարնեցի «Կարօ»-ի եղբորորդին, ուսանող Միլիթիէի:

103. **ՆՐԱՆ ԿԱՋԱՊԵՏՅԱՆ.** — Պօլսեցի դեղագործ: Ելլալով դէպքին՝ բանտարկուած եւ խոշտանգուած, Դաշնակցական:

Դ. — ԱՔՍՈՐԱՎԱՅՐԻ ՄԷՋ ՀԻՒԱՆԴՈՒԹԵԱՄՔ ՄԵՌՆՈՂԻԵՐ

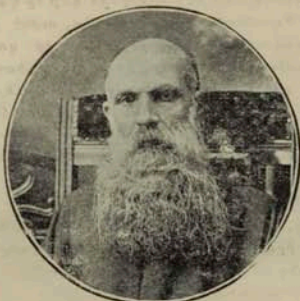
104. **ԵՂԻՍ ՍՈՒԶԻԿԵԱՆ.** — Սամբիացի, 43 տարու, լրագրող, երբեմնի թարգման Գօնիայի ուսու. հիւպատոսարանի, «ժամանակի» նոր Բաղափազեքը, Մեռ. Պէլէմէտիկ-թաշտուրմաղ, (Գր. ծածկանունը՝ Ն. Ն. Չար):

105. **ՊԵՏՐՈՍ ԳԻՒՐՏԵԱՆ (ՊԱՆԻԱ)** — Պարտիզակցի երիտասարդ, Պետական վարժարանէ ընթացաւարտ, խմբագիր հայ եւ թուրք թերթերու: Սահմանադրութեան հռչակումին՝ լոյս ընծայած իր «Պաքար» թերթը 1 թիւի կեանք կ'ունենայ, — Անհատակի աքոր՝ ձեռնակալով, եւ մեռ. Մէսքէնէ:

106. **ՏԻՐԱՆ ԵՐԿԱՆՆԵԱՆ.** — Պօլսեցի ծանօթ փաստաբան եւ ազգ. երեսփոխան, Ուսուցիչ իրաւաբանական համալսարանի, — Անհատակի աքոր, — Մեռ. Դամասկոս:

107. **ԱՍԵՏՈՒՐ Տ. ՄԱՏԹԷՈՍԵԱՆ.** — Փաստաբան, խմբագիր հայ եւ թուրք թերթերու:

108. **ՅՈՒՍԻՒՆ ԳԷ. ԲԱՋՅՈՒՆ Ի.** - Ծն. Արարկիւր 1851ին եւ քահանայ ձեռնադր. 1886ին, 5 տարի վերջ առաջն. փոխանորդ իր ծննդավայրին, Դաշնակցական: 1895ին իսրաբերդ բանտարկուած եւ 1897ին Պատրիարքարանի հսկողութեան տակ Պօլիս դրկուած՝ ուր կը մտոր մինչեւ իր տարագրուելը: Ազգ. կրթափոխան:

108

109

109. **ԵՐՈՒԱՆԴ ԶԱՎՈՒՇԵԱՆ.** - Պօլսեցի, 49 տարու, Գեղարուեստից վարժարանի մէջ Մաթեմատիքի ուսուցիչ, Վերակազմելու Հնչակեան, արտօնատէր «Զարն Հայրենեաց»ի եւ հեղինակ Չարիճըլը մեքենագիտական գիրքին (Թրք.) - Մեռ. Համեմտ (որ կայան մըն է Եփրատի եզերքը, Մէսքէնէի եւ Տէր Զօրի միջեւ):

110. **ՅԱԿՈՒ ՇԱՀԱԲ.** - Վանցի, 50 տարու, վաղեմի Դաշնակցական, արտասահման գտնուած եւ իր կուսակցութեան օրկաններուն աշխատակցած: Սահմանադրութենէն յետոյ Պօլիս գալուն՝ պահ մը Պատրիարքարանի քարտուղար, Հեղինակ Քուրդօ-Հայ ժողովրդ. երգերու մասին ուսումնասիրութեան մը, բանասիրական իր մէկ երկն ալ Իդմիրեանցի ներկայացուցած: Ունի շահեկան տեսութիւն մը տարեցոյցի մէջ (Լնթացք շարժման Հայ Յեղափոխութեան) Շահ-Բազէ ծածկանունով:

111. **ՍԱՐԳԻՍ ԳԱԼԻՍԵԱՆ.** - Էջմէցի (Կէլվէ), 23 տարու, յառիսած Բանկալիի Բագրատունի վարժարանն ու բժշկ. համալսարանը, Հնչ. Ուսանող. Միութեան անդամ: - Մեռ. Հալէպ:

112. **ԿԱՐԱՊԵՏ ԲԷՅՍԵԱՆ** (Շառլօ Պէյ). - Ռուսահպատակ սեղանաւոր Սկիւտարցի:

113. **ԳԷՈՐԳ ԳՕՐՈՒՇԵԱՆ.** - Հաճընցի, 23 տարու, Պետ. վարժապետանոցէն նոր ուսումնաւարտ, Հնչակեան, «Կայծ»ի եւ «Հայ Դպրոց»ի խմբագրութեան անդամ, ծածկանունը՝ Գ. Շահպան: - Մեռ. Պապի մէջ:

114/116. **ՅՆՆԻԿԱՆ ԳՐԻԳՈՐ** հայր եւ որդիք՝ **ԱՐԱՄ, ԳԱՐԵՅ ԻՆ.** - Իրավասառ Բերա, Կալաթա Սէբոյ - Պաղտատի Շինութեանց Դի-ծին վրայ տեսնուած, յետոյ անյայտացած են:

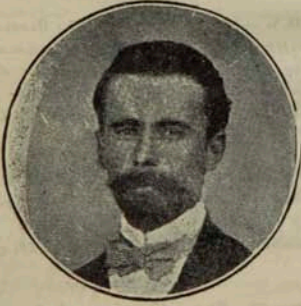
117. **ՅՈՎ. ԳԼՕՂԵԱՆ.** — ՕՏնիկեաններու գործակիցը, — Նոյնպէս,

118. **ՏԻՐԱԿԱՆ ՊԵՂՏԻՆՅԱՆ.** — Խարքերդցի, դօլէճական, ուսուցիչ, Գաշնակցական, — Մեռ. Այաջ,

119. **ՅՈՎ. ՉԼՕԿԵՐԵԱՆ.** — Կիւմիւշճանէցի, Գաշնակցական, Սահմանադրութենէն վերջ Ամբրիկայէն գալով, Բերա՝ Մինէռվա դերձակատունը հիմնած, Եղբայր գրագէտ-ուսուցիչ Տիրքանի — 1919ի սկիզբները, եռամեայ իր տարագրութենէն դարձին՝ արկածի զոհ ի Զուլբա:

Ե. — ՊՕԼԻՍ ԿԱԽՈՒՈՂՆԵՐ

120. **ՓԱՐՍՄԱՔԱ.** — Ին. Ղարապաղ, Կուսակցութեան յայտնի գործիչներէն, — այլ անուամբ «Մատթէոս Սարգիսեան» կամ «Ռոտոսթոցի Համբարձում Գրիգոր» — որ մասնակցած է զանազան շարժումներու, Վանի ինքնապաշտպանողական կռիւներուն՝ մեծ դեր կատարելով, անունը երգերով նուիրագործուած է: Հայ-թաթարական ընդհարումին ատեն վարիչ ալ եղած է և թուրքիներով ու բանակցութիւններով աշխատած՝ մերձեցում յառաջ բերելու երկու տարրերուն միջև: Անդամակցած է Կովկասի Հնչ. շատ մը մարմիններու և եղած կազմակերպիչներէն մին Կալիցինի տէրօրին, որով բազմիցս բանտարկուած ռուս կառավարութեան կողմէ: Քեօթէնճէի պատմական ժողովէն յետոյ կուգայ Պոլիս և երկար դատավարութենէ մը վերջ կը դատապարտուի մահուան, իր 19 ընկերներուն հետ՝ որոնք են:

121

122

121. **ՏԻՐ. ՊԵՂՏԻՆՅԱՆ ԹՈՐՈՍԵԱՆ.** (Պետրոս Մանուկեան). — Ինծ է Հիւսէյնիկ (Խարքերդ), «Եփրատ» Գօլէճէն 1903ին ընթացաւարտ՝ տարի մը ուսուցչութիւն ընելէ վերջ, կը մտնէ Պէյրութի Ամբրիկ. Բժշկանոցը ուրկէ կը վկայուի և կ'անցնի Ամբրիկա՝ իր մասնագիտութիւնը կատարելագործելու համար: Սահմանադրութենէն յետոյ Պոլիս գալով՝ կ'սկսի իր արուեստը կիրարկել և շարունակել հասարակական գործիչի իր դերը:

122. **ԱՐԱՄ ԱԶԳՊՈՇԵԱՆ.** — Ին. Աբաբկիր, 55 տարու: Ուսումը հոն ստանալէ ետք՝ Պոլիս կուգայ և կը յաճախէ իրաւաբանական վարժարան, Ուսանողի տարիքէն յարաբերութիւն մշակելով Մուրատի, Արփիարի,

ճանկիւղի եւ այլոց հետ՝ կը մտնէ Հնչ. շարքին մէջ, այն օրերուն երբ Շմաւոն կը հասնի մարաքաղաքս՝ նոյն կուսակցութեան սերմերը ցնուելու: 97ի Գուռ-դափուի ցոցին կազմակերպիչներէն: Փաստաբանի վկայականը չստացած՝ կ'անցնի Եւրոպա, ուրիշ կ'ուղարկուի Փոքր-Հայք՝ կազմակերպելու հայ երիտասարդութիւնը: Երկար տարիներ արկածալից կեանք մը բոլորած եւ անձնուիրաբար դործած՝ Շ. Գարահասր, Մվազ եւն.: Դանիէլ Զավուշ իր խումբով Արամի օգնականն էր: 1905ի Պատգամա: որական ժողովը կը կոչէ զինք անդամ կեդր. վարչութեան, պաշտօնն զոր կը վարէ ցվերջ, ինչպէս եւ ազգ. պաշտօններ: — Կալուածական միջնորդութիւն ալ ըրած է Պօլիս, իբր կենսաշահութիւն:

123. **ԳԵՂԱՍՎԱԿԱՆ ԻՆՆԱՆ.** — Ինձ է վան, 20 տարու: Նխն. կրթութիւնը երամեան վարժարանը ստանալէ վերջ կուգաւ Պօլիս և 1913ին կ'ընդունի իրաւագէտի վկայական: Ուսանողական Միութեան հիմնադիրներէն, աշխատակից «կայծ» ամսաթերթի և Թղթակից «Հնչակ»ի:

124. **ԵՐՈՒՅԱՆ Ի ԹՈՓՈՒ ԶԱՅԱՆ.** — Ինձ է Պարտիզակ, 20 տարու: Ուսումը հոս ստանալով կը վարէ ուսուցչական պաշտօններ ծննդավայրին, Ատփաղարի և Կէլվէի շրջանի գիւղերուն մէջ: Աշխատակից զանազան թերթերու «Բանոր» ծածկանունով:

125. **ՌՈՒՐԱԷՆ ԿԱՐՈՊԵՏԵԱՆ.** (Վահան Պոյաճեան) — Ինձ է Զմշկածագ, 40 տարու: Իբր գործիչ՝ ապրած է Կովկաս, Ռուսմանիա, Պուլկաւրիս և Ամերիկա: Սահմանադրութենէն յետոյ կուգայ Պօլիս և կը պարապի առեւտուրով: — Ազգ. երեսփոխան ընտրուած Զմշկածագէն:

126. **ՅՈՎ Է. ՏԷՐ ԳԱԶԱՐԵԱՆ.** — Ին. Կեսարիա 1878ին: Ուսումը հոս ստանալէ վերջ կը նուիրուի ուսուցչութեան: Մանուկ հասակէն ազդուած Զէլլիի եւ Ժիրայրի յեղ. քարոզիչներէն՝ կը մտնէ անոնց կուսակցութեան մէջ եւ կը մասնակցի զանազան պատգ. ժողովներու, եւ Կիլիկիոյ Եղեռնին՝ իր ծննդավայրը, նաեւ գործօն դեր մը կ'ստանձնէ տեղւոյն Հնչ. Մասնաճիւղին մէջ: — 1914ին կը բերուի Պօլիս:

127. **ԹՈՎԱՍԵ ԹՈՎԱՍՍԵԱՆ.** — Ին. Քիլիս, 27 տարու: Ուսումը՝ հոս ստանալով՝ պահ մը դասատուութիւն ընելէ վերջ կ'անցնի Հալէպ, որուն վարժարանէն անցնելէն վկայուած՝ կը շարունակէ ուսուցչ. պաշտօնն իր ծննդավայրը, նաեւ գործօն դեր մը կ'ստանձնէ տեղւոյն Հնչ. Մասնաճիւղին մէջ: — 1914ին կը բերուի Պօլիս:

128. **ՅԱԿՈՐ ՊԱՍՏԵՃԵԱՆ.** — Ին. Քիլիս, 40 տարու: Կանուխէն Հնչ. արձանագրուելով կը նուիրուի մասնաւանդ կրթ. գործին և 1902ին կը հիմնէ հոս «Ուսանողաց» նախակրթարանը: Յետոյ կը բանտարկուի եւ Կիլիկիոյ կաթողիկոսին Քիլիս այգելութեան առթիւ ներման կ'արժանանայ: 95ի ջարդերուն և Կիլիկեան Եղեռնի տեսն՝ ոգին կը հանդիսանայ ինքնապաշտպանութեան գործին, եւ որպէս զինագործ՝ մեծ դեր կը կատարէ: — Նախագահ Քիլիսի Հնչ. Մասնաճիւղին եւ հաւաքիչ Սինկերի:

129. **ՄՈՒՐԱՏ ԶԱՔԱՐԵԱՆ.** (Յակոբ Ղազարեան) — Ին. Յրօնք գիւղը (Մուշ): Իր հայրենիքին տառապանքը կանուխէն միացուցած է զինք ևս բողոքարկու կարուանին, Փարսիայի անբաժան ընկեր և Կալիցիի տէրօրինութիւններէն. մասնակցած հայ-թթր. ընդհարումներուն: — 1914ին մայրաքաղաքս մտած է «մասնաւոր պաշտօն»ով, — իմա՛ թալաթեան ուժեղ տապալելու մտքը:

130. **ՄԿՐՏԻՉ ԵՐԷՅԵԱՆ.** — Ին. Ազուլեի 1873ին, Ուսումը Խարբերդ ստանալէ յետոյ կ'ըբաղի առեւտուրով, Սահմանադրութենէն վերջ՝ անդամ Խարբերդի Հնչ. Մասնաճիւղին, Թալէաթի հայաստան գաղաքականութեան նախորդուն՝ կը բերուի Պօլիս անուր տանջանքներով:

131. **ԳԱՐԵԳԻ. ՊՕՂՈՍԵԱՆ.** — Ին. Շ. Գարահիսար, Ալքալաշեանի սիրելին, Համբոտեան ռէժիմին կողման կ'անցնի եւ Սահմանադրութենէն ետք Պօլիս կուգայ, Սարաճանէի մէջ վրանագործ, Իբր հեղինակ Սըշաիք Սահակեանի մահափորձին՝ կը բանտարկուի:

132. **ԵՐԵՄԻԱ ԼԱՄԱՐԳՈՒՄԵԱՆ.** — Ին. Տէնիզլի, 27 տարու, դէնք ու ուսմը շինելու արհեստին մէջ ճարտար եւ համբաւաւոր նշանաձիգ, 1914ին Պօլիս դալուս՝ մասնութեան մը հետեւանօք կը ձերբակալուի, իբր դաւաճան իթթիհասի:

133. **ԵՐԵՄԻԱ ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ.** — Ին. Թօմարդա (Կեսարիա), փոքր հասակէն Պօլիս պանդխտելով՝ կը մտնէ Հնչակեան շարքին մէջ եւ կը մասնակցի սեղական յեղ. ցոյցերու: — Կոշակար:

134. **ԱՐԲ. ԼԱՄ ԳՈՐԲՏԵԱՆ.** — Կոշակար: — Հնչակեան:

135. **ԳՐԵԱՍ ԳԼԵՆԵԱՆ.** — Այլ անուամբ «Սամոնցի Սարը Խաչիկ» կամ «Միհնաս»: Ին. Կեսարիա, 35 տարու, Մանուկ հասակէն մտած Հնչ. դրօշին տակ, Հայ-թթր. կախներու՝ երեւան ու Շուշի պատասխանատու դեր ստանձնած. իր յաղթանդամ դրերեւոյթով՝ անհրեկիչ:

136. **ՍՄԵԼՏ ԳՐԷՃԵԱՆ.** (Անկուտի Պետրոս). — Ին. Բաղէշ, 30 տարու, Թէեւ դերձակ քաջամարտ էր զինաշարժութեան մէջ եւ գործած Մուշ ու իր ծննդավայրը, որպէս հնարամիտ Հնչակեան:

137. **ԳԱՌԻԿ ՊՕՍՏՅԵԱՆ.** — Ին. Շ. Գարահիսար, 35 տարու, Կանուխէն Պօլիս գալով՝ կ'ըբաղի առեւտուրով (սրճագործութիւն) ու կը մտնէ Հնչ. շարքին մէջ: 1914ին կը ձերբակալուի՝ իբր մասնակից Թալաթի դէմ գործուելիք սօսափորձի մը: Ազոտ արձակուելու պահուն՝ պալման կը դուռի իրեն 30 ոսկի ճարել, 15 օրէն հատուցանելի: Այդ դուրս օրին չկրնալ հայթոյթելու՝ կրկին կը նետուի բանտ: — Իր հուսկ բանքը՝ խոստովանածօր ուղղեալ. «Տէր Պապա, գնա՛ ըսէ որ 30 ոսկի չուենալու՛ս՝ համար կը կախուիմ կոր...»:

138. **ՀՐԱՆՏ ԵԿԱԻՍԵԱՆ.** — Արարկիցի, Բժշկական վարժարանի ուսանող:

139. **ՊՕՂՈՍ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.** — Ակնցի ոսկերիչ, յառաջացած տարիքով:

1915 Ապրիլ 7/20ին, երբ Տարեցոյցիս տպագրիչ Մ. Յովակիմեանի հետ Պօլսոյ Պատերազմ. Ատեանի առջև վերջին դատաւարութեանս՝ տարուան մը բանտարկութեան դատապարտուեցայ, նոյն գիշեր ի դիպահոջ մնացի վարի Մեծ Գօղուշը, տխուր առիթն ունենալով մէկիկ մէկիկ ճաննալու վերոյիշեալ անձերը՝ որոնք անգիտակ էին դեռ սեւ վնիւին: Կեղր. Բանտ փոխադրուելէս

ամիս մը վերջն էր որ կ'իմանայի թէ անոնք իրենց ծանր կացու-
թեան այլևս իրազեկ՝ կը խնդրէին ինչ լուր մը հասցնել Պատ-
րիարքարան : Բանտի մեր քահանային միջոցաւ իսկոյն կարեւորը
հաղորդեցի թէ եւ, բայց Չաւէն Սրբազան ոչինչ կրցաւ ընել,
ցորչափ Թալաթ կը յամառէր Պատրիարքին այցելութիւնն իսկ
չընդունելու : Եւ Յունիս 2/15ի լուսաղէմին՝ ըլլորը մէկանց բարձ-
րացան կախաղան՝ Պատերազմական Ատեանի շէնքին առաջըր,
շատերու նման իյնալով Մեծ Ե-
րազի ճամբուն վրայ : Այս քսան
հոգիէն 7 ամիս վերջն էր որ
Սուլթան Պայազիտ կախաղան կը
բարձրանար

140. ՀՐԱՆՑ Ա.ՂԱՃԱՆ-

ՅԱՆ. — 28 տարու կարնեցի, փաստըր-
մաճեանի կեղծ մէկ նամակը դիտուեալ-
ւոր կերպով իր հասցէին դրկուելով իբր
դաւադիր ամբաստանուած : — Ընթա-
ցաւարտ Մարզուանի Գօլէճէն. 3 տարի
Ամերիկա մնացած՝ առեւտր. դրաղու-
մով, զոր շարունակած է յետոյ Մայրաքաղաքիս մէջ, եղբօրը հետ ընկերովի
Անբորդի՝ Պօլսէն տարագիր-նահատակ Արշակ Խաղապազեանի :

1915ի գարնան, երբ Պօլսոյ Կեղ. Բանտի տնօրէն եւ Թալա-
թի աջ բազուկ Իպրահիմ Խայրի կը մնկնի Պրուսա, Իզմիթ, Ա-
տափազար եւ շրջակաները՝ սկսելով իր սխրագործութեանց (ա-
մենախիստ միջոցներով խուզարկութիւն, Հայերէ գէնքի հաւա-
քում եւլն.), — Պօլիս կ'ուղարկէ հետեւեալ չորսը որոնք կը կախ-
ուին նոյնպէս :

141. ԿՍՐԱՊԵՏ ՓԱԹՈՒՆԵԱՆ. — Ծն. Պարտիզակ, 35 տարու,
և հաստատուած Իզմիթ. փոքր հասակէն մտնելով շնչ. շարքին մէջ՝ կը մաս-
նակցի Պօլսոյ ցոյցերուն. 1914ին կը ձերբակալուի իբր դաւաճան Իթթիհատի և
կաշառք տալով ազատ կ'արձակուի. Յաջորդ տարին կրկին ձերբակալուելով կը
բերուի Պօլիս :

142. ԽՈՐԷՆ ԽՈՐԷՆԵԱՆ. — Ծն. Ատափազար, 40 տարու երկա-
թագործ, շնչ. դործիչ, հմուտ ղինաշարժութեան և ուսմը պատրաստելու ար-
հեստին, ծննդավայրին մէջ ընտրական պայքարներու ատեն թուրտ հակաթ-
թիհատական :

143. ԱՄԱՍԻԱՅԻ ԳՐԻԳՈՐ ԳԱՅՆԱՆ. — Պանդոկապետ Ա. փա-
զար, 58 տարու, Նիսի. շնչակեան, ապա Իշնակցական որ 30 տարուան յեղ.
գործունէութիւն մը ունեցած է : Իր միջավայրին ինքնապաշտպանութեան գոր-
ծին ղեկավարը, ճարտար ուժանակ պատրաստելու արուեստին մէջ : Ատափա-
զարի մէջ ծանօթ՝ Ամասիայը յորջորջմամբ :

Յ. Մ Ա Ս

Գ Ա Ի Ա Ռ

Գաւառի եկեղեցականներ եւ բանակի մեջ ծառայող նահասակ բժիշկներ, դեղագործներ եւայլն անջատակի ցուցակագրուած են «Կենսագրական Բաժին»իս վերջամասին մեջ :

Վ Ա Ն

144/148. ԻՇԵԱՆ (ՆԻԿՈՂԱՅՈՍ ՊՅՂՈՍԵԱՆ). — Ին. Ղարապաղ 1879ին և սշակերտած Շուշիի թեմական դպրոցը, Կանուխէն կ'իջնէ յեղափոխական ապարեղ. նախ կ'աշխատակցի Բ. Միքայէլեանի Շուշիի Դաշն. կոմիտէի մէջ և 1905ին կ'անցնի Վան ուր ցվերջ կ'ապրի իբր զինւորական զե-

144

149

կավար Վանայ շրջանին, Թիմար, Հայոց Ձոր, Գաւառ, Շատախ, — կեդրոններ ուր կը գործէ, կը զինէ ու կը կուռի անդուլ, գիւղացւոց պաշտամունքին առարկայ դառնալով: Անուս գեղջուկ մանկտին դաստիարակելու եռանդէն տարուած, ընկերներու աջակցութեամբ բոլոր այդ տեղերը բանալ կուտայ բազմաթիւ դպրոցներ ուր կը դասախօսեն Վանի կեդրոնականէն ելլող երիտասարդներ: Այդ դպրոցներէն յիշատակելի է Աղթամարինը մանաւանդ. — Սահմանաներու դպրոցներէն յիշան կը գործէ կրկին՝ գրչով ու լեզուով. կ'աշխատի «Աշխատանք» թերթին և բանախօսութիւններ կ'ընէ զանազան միթիւններու, Քղզ. խատանք» թերթին և մասնաւորապէս զարկ կուտայ կրթ. գործին: — 1914ին Շաթորովի անդամ, մասնաւորապէս զարկ կուտայ կրթ. գործին: — 1914ին Շատախ ենթակայ կ'ըլլայ փերտ յարձակումի մը, դէպք որ ծանր համեմատու թիւններ կ'առնէ: Կառավարութիւնը հարկ կը տեսնէ քննութիւն մը կատարել. Դաշնակցութեան տեղական մարմինն ալ քննիչ կը նշանակէ իշխանը **ԶԻՍ Ը. Ա. Կ. Ա. Ն. Ն. Ն. Ն. Ն.** որոնք իսկոյն ճամբայ կ'իյնան, սակայն կուտակալ ձէվտէթի սագրանքով՝ անոնք առաջին գիշերն իսկ քնացած ատեննին կը խողիւողուին Վերին Հայոց Ձորի կողմերը:

Առաջին արիւնն էր այս որ կը թափուէր Վասպուրականի մէջ, որմէ յետոյ Հայաշխարհի հողը նակատագրուած էր ծայրէ ի ծայր ներկուելու կարմիրով, իր գետերն ալ ողողուելու դիակներով: Բասընիլի՛ տուամ, բնմադրուած՝ Իթթիհատի - ջուլի-րին կողմէ գերման ռեժիստուութեամբ որ «ձերմակ կոտորած»ի գիւտն ալ երկնեց, յերկնմնից եւ ի խոնարհ մէկ միլիոն այս-լափ զոհերով՝ որոնց նշգրիտ մահագրութիւնը կարողութեան սահմանէն դուրս է որ եւ է պատմագիրի: Պիտի թուենք ատոնցմէ յայտնիներն ու եղբրական վախճան ունեցողները մանաւանդ, — վերապրողներու կողմէ պատմուած, կամ լրագրութեան միջոցաւ ցարդ արծազանգուած, — ակամայ մոռցուածներ ՅՈՒՇԱՐՁԱՆԻ Բ. տպագրութեան առթիւ աւելցնելու առաջադրութեամբ:

149. **ՎՈՒՍԵԱՆ (ՕՆՆԻԿ ԴԵՐՉԱԿԵԱՆ).** — Ին. կօսկ (Պօլիս 1871ին, նին. կրթութիւնը Սուրէնեան Վարժարանը ստանալով, Լ. Շանթի Տետ կ'ուղարկուի Էջմիածին և կ'աւարտէ ձեռնարանի շրջանը: Պօլիս դարձին, ռուսերէն լաւ գիտնալուն՝ ռուս նամակատուներ պաշտօնի կը կոչուի, և այդ առթիւ կը նպաստէ շոգեմուտերէն ու փանակի փոխադրութեանց գործին: Նոյն միջոցներուն էր որ կը հրատարակուէր Շահնազարի «Հայրենիք»ը, որուն մէջ ունի շահեկան յօդուածներ Սղիմյա Ծածկանուով: — Թուես Իաշնակցական, Պանքալի դէպքին՝ կը հալածուի ու կ'ապաստանի ռուս հիւպատոսարան: Ամիս մը հոն պահուածելով՝ Պուլկարի մը անցագիրը կ'աջողի ձեռք ձգել և անցնիլ Ֆիլիպէ ուր կ'սկսի հրատարակութեան թիւերը: Կը մեկնի ժընէվ, և ատեն մը «Իրօշակ»ի խմբագրութեան մէջ կը մայ: Հող էր որ իր ընկերներէն Վահագոյ ալ կը կոչուէր, կ'անցնի Ամերիկա և անձնատուր կ'ըլլայ տեղագրին գործունէութեան մը, իբր լրագրող (Պօթքնի Հայրենիքի խմբագիր), պայքարող և բեմբասաց, 1907ին կովկաս կը դառնայ և Սահմանադրութեան հըռչակումին կ'երթայ Վան ուր — միշտ իբր հասարակական գործիչ — կը մայ տարի մը: Պօլիս դարձին՝ կ'աշխատակցի «Ազատամարտ»ի. (անստորագիր խմբագրականներէն սմանք իր գրչէն ելած են): Բաւլամէնթական Բ. ընտրութեանց ատեն՝ Վանի մկրտս կ'ընտրուի, Բանի մը հեղ Վան ու Պօլիս իր առաքելութիւնէն վերջ, Ընդհ. Պատերազմին սկիզբները հոն էր կրկին, Ինք ամէն ջանք թակեց՝ կանխելու համար սոյն չարքը զոր Իթթիհատ կը սաղմօէր: Կուսակալ ձէվտէթ Վանայ Իշխանը սպաննելէ ետք՝ հեռաձայնով իր մտ կը հըրուիրէ Արամս ու զինքը, Վալմեան կը գրէ ընկերքը. «Ես կ'երթամ կոր, դուն կեցիք»: յետոյ կը մեկնի պաշտօնատուն, ալ չվերադառնալու պայմանաւ: — Հայ վերածննդեան անխախտ դաւանանքով և Հայ Յեղի մասին ունեցած իր բարձր համարումով, անիկա պիտի ազդի մեր ժամանակակից պատմութեան մէջ իբր մօլեւանդ հայրենասէր:

150. **ԱՐՏԱՆԷՆՍ ՍՈՒԲՐԵՆԿՆ.** — Ին. Վան: 1901ին երամուսնէ ընթացաւարտ՝ կը պարագի ռուսացութեամբ և 1908ին կը կազմակերպէ ծննդավայրին թատրոնը, բեմադրելով իր հեղինակած Ընամիլիք, նաեւ ուրիշ թատերադրութիւններ: Բացի պոլսահայ թերթերու իր աշխատակցութենէն՝ 1906ին կը հրատարակէ Ասուպ Խմբարտիպ հանդէսը, յետոյ կոչնակը որուն կը միանայ Բրուտեան: — Ինք և ստորեւ նշանակուած 4 ընկերները տեղւոյն Հնչ. կուսակցութեան վարչներն էին, որոնք՝ հակառակ Բէօսթէնէի ծանօթ ժողովին համամիտ չըլլալուն՝ մինչեւ ապաստարանութեան օրը (4/17 Ապր. 1915) բանտը կը մնան և հոն կ'ապաննուին ձէվտէթի հրամանով, մինչ անդին կը շարունակ-

ուէր Տամախուսակցական և Տամաժողովրդական հերոսամարտը, Դաշնակցական-
ներու ղեկավարութեամբ:

151. **ՏԻԳՐԱՆ ՕՏՆԱՆ (Ա-
ՈՕ)**. — Ին. Վան 1880ին և հոն ստա-
ցած նին. կրթութիւնը. Ուսուցիչ Պարս-
կաստան 1896-1906, որմէ յետոյ մտած
Հնչ. շարքին մէջ, աշխատակցելով նոյն
կուսակցութեան օրկաններուն եւ այլ
թերթերու՝ զանազան ծածկանուններով.
Հրատարակած է երկիր թերթը, Հեղի-
նակ կարմիր օրեր, Հաւակ, Դասասան,
Վահե, Դիցագոնիկ եւն. գրքովնե-
րուն: [իր եղբրական վախճանը տե՛ս
№ 150]:

152. **ԱԲՐ ԲՐՈՒՏՆԱՆ**. — Ին. Վան՝ որուն կեդր. Վարժարանէն
ընթացաւարտ 1905ին: Յետոյ կը մտնէ Հնչ. շարքին մէջ և կ'արտայայտուի
իրբւ վարժ բեմախօս: [իր եղբրական վախճանը տե՛ս № 150]:

153. **ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԱՆԹԷՆԱՆ**. — Ուսուցիչ տեղւոյն վարժարանին
և աշխատակից «Կոչնակ»ի: Հնչակեան: [իր եղբրական վախճանը տե՛ս № 150]:

154. **ՀԱՅՆԱԿ ԵՐԷՄԻՇԵԱՆ**. — Հնչակեան: Համեստ ուսումնավ,
բայց մարզական մեծ ընդունակութեամբ: [իր եղբրական վախճանը տե՛ս № 150]:

Խ Ա Ր Բ Ե Ր Դ

155. **ԵՐՈՒԱՆԴ ՍՐԲԱՔԷՇԵԱՆԷԼԵԱՆ (ԵՐՈՒԱՆԵ)**. —
Ին. Հասքէոյ (Պօլիս) 1870 Յուլիսին: Ներսէսեանի, ապա կեդրոնականի օան:

Պատանի հասակէն «երուանդ» անուամբ
կ'աշխատակցի «Ճ. Շարգիէ»ի, Արեւ-
ելիքի ու «Մասիս»ի, մեծ մասամբ ճշկ-
նորաներու կեանքէ քաղուած սրտայոյզ
նորովէպերով, Դեպքին՝ շատերու պէս
ինք ալ Վառնա կը գաղթէ և կը պար-
սպի ուսուցչութեամբ: հոն է որ կը
հրատարակէ Շարժում թերթը (որ ետ-
քէն փոխանցուած է Վարդգի) և Շարիզ
հանդէսը. նաև աշխատակցութեան լաւ
բաժին մը կ'ունենայ սուրբանատը Թ.
Բարսեղեանի լոյս ընծայած Վիպարերին
իմբազրութեանը մէջ, Վառնայէն էր որ
կը թղթակցէր «Ինկուանդիստ»ի, գրա-
քըննութեան խտտութեան հետեւանօք:

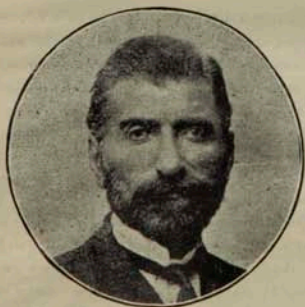
«Ե. Գաղթական» ծածկանումամբ: 1904ին եգիպտոս անցնելով, կը շարունակէ
գրագէտի և ուսուցիչի իր գրադուսները: Կ'ամուսնանայ և Աղեքսանդրիոյ մէջ
Ս. Բիւրատի հետ լոյս կ'ընծայէ Սիսուան ամսաթերթը, 2 թիւ միայն: Արփիարի

մահէն վերջ՝ խմբագրապետ «Առաքել» և աշխատակից Անահիտի։ — Սահմանադրութեան հսկակումին, թրքահայ փախստական բոլոր մտաւորականներուն պէս՝ շուշը Պօլիս կ'անէ և կ'ստանձնէ «Արեւելք» խմբագրապետութիւնը — ՏԺԹ. Թօփչեանի տեղ, — սուրով օրը օրին ջղուտ առաջնորդներ և «Ազատ կարծիքներ»։ — Ազգ. երեսփոխան ընտր. Բաքերդէն։ — Տաղտկացած լրագրական ասպետ ասպարէզէն, Երուանդ կը մտնէ աւելի ազերիտ ասպարէզէ մը ներս։ Տնօրէնութեան կը կրօնի Սիլուտարի Ս. Խաչ վարժարանին, պաշտօն զոր 3 տարի կը վարէ և 1913ի աշնան կը հրաւիրուի Խարբերդ, ստանձնելով տեսչութիւնը տեղւոյն ազգային դպրոցին և հանկէ թղթակցելով «ժամանակ» օրաթերթին։

Կուզայ Ահաւոր Տարին, 1915: Հալածանքը կ'սկսի. դպրոցները կը փակուին, և մտաւորականը — յայտնի դէմքեր բոլոր՝ կղերական, ուսուցչական, փաստաբանական և առեւտրական դասէն — կը յեցուին Մէջրէի բանտը, մատնուելով անլուր տանջանքներու. յետոյ կալանակապ՝ կը տարուին խումբ խումբ: Եւ զլուսններ կ'անծրեւեն զնոյն, արիւնի շտորուաններով . . . :

Գրչի ու միտքի անհամ բ մեր վաստակաւորներուն պէս՝ Արմաթէշիանչեան չունի գերեզման, որուն վրայ մեր արցունքն ու ծագիկը թափէինք օր մը: Բայց կը թողու տարաբախտ իր ը՛կերներուն պէս նոյնքան նուիրական բաներ՝ մեր յարգանքին ու հիացումին տարկայ, — իր գործերը: Վէպերէն յիշատակելի են Կեանքին մէջ ի որագրով նորավէպերու ժողովածոն, Մեծուած սէրը (Վառնա տպ. սպա թերթին «Արեւելք»ի մէջ Ամիրայիս աղիկը խորագրով) և Հարագուս որդին զոր թատերգութեան վերածած է ի Խարբերդ: — 1913ին թարգմանած է էտ. Տոկոի Ար՛ւելեան խնդիրը և Հայկ. Հարցը. իսկ 1894ին՝ Ե. Տիւրքիի Բարոյագիտութիւնը:

156. ԹՎԱՍԻՆՆԵՐԻՆ (ՅՈՎՀ. ՅԱՐՈՒԹԻՆՆԱՆ). — Ծն. 1860ին Խարբերդ ուր ստացած նին. կրթութիւնը: Ինքնաշխատութեամբ իր ուսումը

156

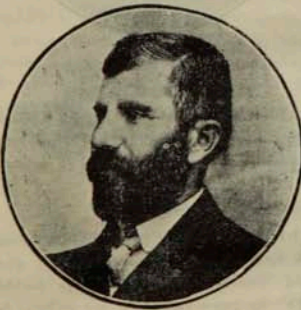
157

զարգացուցած, կը նետուի ուսուցչական ասպարէզ՝ նախ Խուփսի (Քոն) դըպրոցը պատժանակարելով, յետոյ ծննդավայրին մէջ անհատական քանքերով հիմնելով կրթարան մը զոր կ'աջողի կանգուն պահել ցմահ և հասցնել բազմաթիւ սաներ, որոնցմէ յիշենք Թ. Զարդարեանը: Երկար տարիներ վարած է նաև Ս.

Յակոբ Քաղի վարժարանը, Հակոբակ դաստիարակի իր կույման հաւատարիմ մալուսն, բարձի թողի չէ ըրած բնաւ դրականութիւնը զոր շէնցուցած է համով հոտով արձակեցրով, — պատմութեամբ, ասանդալէպ, թատերագութիւն — բաւորն ալ թրքահայ և արտասահմանեան թերթերու մէջ ցրցրուած, Ասոնց մէջ գաւառի Հառն նահապետական ու թշուառ կեանքը կը ցոյանայ՝ ինքնատիպ, քիչ մըն ալ խրթին լեզուով մը ուր բարոյսէրը պիտի դառնէ հարուստ մթերք մը գունագեղ բառերու եւ յատկաբանութեանց: Ամենացցուն դէմքը գաւառիկ դրականութիւնը մշակողներու շարքին մէջ, (Խրիմեանի Սրբանձտեանցի ու Գեղամի Նման), զո՛ր Մեծ Եղեւնին, — Գործերէն յիշենք Ո՛ր մկկուն ետեւէն եւ Էնկի դեմէն ուշադրաւ թատերախաղերը: Կը թողու շատ մը անտիպներ ուրո՞ք թէ եւ ինչամով հաւաքուած ու սրահուած էին աղէտէն հրաշքով ազատող հայրենակից իր սանին՝ Վահէ Հայկի կողմէ, բայց կ'իթադրուին փճացած ըլլալ:

157. ԲՐՈՅ ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՈՂԻԿԵԱՆ. — Ին. 1874ին Խարբերդ

որուն Գօլէ՛էն ուսումնաւարտ: Լեզուագէտ եւ քիմիաբան, պաշտօնավարած Վեփրատայ եւ Թլկաղիցիի դպրոցը: Իննսունական թուականներուն իր բնւ մըտերիմ Ռ. Զարդարեանի հետեւած գր. շարժումին եւ գրած բանաստեղծութեանց հատոր մը (անտիպ), Աշխատակից թրքահայ եւ ամերիկահայ թերթերու, ծածկանունը Վաստար, 1910ին կ'սկսի հրատարակել Եփրատ կիսամսեան զոր կը շարունակէ մինչեւ աղէտայի տարին: Գանակոծումի հետեւանօք մեռած Խարբերդի ամերիկ. հիւանդանոցը, (Զփոթել զինք՝ իր մօտաւոր ազգականներէն Բոֆ. Սարգիս Սողկեանի հետ որ 1915ի Կարին կը գտնուէր, իբր թարգման գերմ. հիւպատոսարանի՝ որուն շնորհիւր փրկուած է):

158

159

158. ԲՐՈՅ ԿԱՐԱՊԵՏ ՍՈՂԻԿԵԱՆ. — Ին. 1874ին Խարբերդ

Վեփրատայի բանաստեղծ Ռուբէնի, «Վեփրատ» էն ուսումնաւարտ. բեմբասաց և մասնագէտ երկրաբանութեան և աշխարհագրութեան, 15 տարի պաշտօնավարած Խարբերդ: Ունի մկկրձկն. ու գիտ. յօդուածներ գաւառական և պօլսահայ թերթերու մէջ: Վերջերը կ'ուղերորի Ամերիկա և իբր համալսարանական՝ վերադարձի տարին (Ընդհանուր Պատերազմ) Խարբերդ գտնուելով, բանաստեղծարար վիճակի մէջ կը նահատակուի:

159. ԲՐՈՅ. ՅՈՎ. Ա. ՊՈՒՃԻԿԵԱՆԵԱՆ. — Ին. 2նդուշ 1873ին,

Ուսումնաւարտ Վեփրատ գօլէ՛ճէն ուր բաւական ատեն փիլիսոփայութիւն և

մանկավարժութիւնն աւանդելէ վերջ՝ կ'անցնի Ամերիկա ու կը լրացնէ նոյն ճիւղերուն բարձր դոյն դասընթացքը: Պատերազմէն 5 տարի առաջ Խարբերդ դարձին՝ տեսուչ կը կարգուի Գօլէճին, մինչեւ 1915, նահատակուելով տեղւոյն մտաւորակ ննբու հոյլին հետ: Աշխատակցած էր թրքահայ և ամերիկահայ թերթերու՝ նշանակելի յօդուածներով:

160. **ԲՐՈՅ. ՆԻԿՈՂՈՍ ԹԻՆԼՎԷՃԵԱՆ.** — Ծն. 1863ին Խարբերդ որուն Գօլէճէն ուսումնաւարտ՝ երկար տարիներ աւանդած է հոն պատմութիւն, թուրքերէն եւլին: 1904ին իր ՉՏամեակը տնօրւած է հանդիսաւորապէս: 3½ տարուան իր պաշտօնավարութիւնը եղած է անշուկ և խորապէս տըպաւորիչ՝ դաստիարակուող սերունդին վրայ: Ազգապէտ Խարբերդի շքանին:

160

161

161. **ԲՐՈՅ. ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՆԱՀԻԿԵԱՆ.** — Ծն. Հիւսէյնիկ 1860ին, Թէնէքէճեանի հետ «Եփրատ»ի առաջին ուսումնաւարտներէն: Յրգելար, Մանազէտ ուսողական դիտութեանց և աստեղագիտութեան, Վաղեմի և բազմաբղիւն դաստիարակ:

162. **ԲՐՈՅ. ՏՕՆԱՊԵՏ Կ. ԼԻՒԼՎԵԱՆ.** — Ծն. 1876ին Խարբերդ որուն Գօլէճէն ուսումնաւարտ: Հոն երկար ատեն պաշտօնավարելէ վերջ՝ 1908ին կ'անցնի Ամերիկա և կ'ամբողջացնէ Քօրնէլի և Ելլի համալս. բաննեբուն դասընթացը: Ծննդավայրը դարձին՝ կը շարունակէ իր պաշտօնը, իբր մասնագէտ կենսաբանութեան, բուսաբանութեան և կենդանաբանութեան, մինչեւ հալածանքի տարին, ինք ալ մասնակից ըլլալով ընկերբերու իռշտանգումներուն: Հիւանդ կը փոխադրուի Ամերիկ. հիւանդանոց ուրիշ կ'աջողի իռշտալ Տէրսիմ, հոնկէ ալ կողկաս, բայց չտոկալով գաղթականական կեանքի տօժանքին՝ կը մեռնի Կորին: — Թարգմանած է Լօկֆէլլոյի իվաճկիմը: կը թողու անտիպներ: Աշխատակից թրքահայ և ամերիկահայ թերթերու: — Թաւաշանճեանի մրցումին՝ շահած Գ. մրցանակ: — Գր. ծածկա՛ուելը «Բազբատ»:

163. **ՃԻՐԱՅՐ ԵՆԿՈՒՄԵԱՆ** (Սորգիս նալբանտեան՝). — Ծն. Խարբերդ 1890ին: Ուսումը կ'ստանայ Գօլէճի և Թիլ տինցիի դպրոցին մէջ: Ամերիկա անցնելով, կը վարէ թերթերու խմբագրութիւններ: 1912ին կը մեկնի Վենետիկ, ուրիշ գաւառ, ստանձնելով տօրէնութիւնը Միացեալ Ընկ.եան Հա-

ւաւի դպրոցներուն: Աշխատակից պալատահայ պարբերականներու և տարեցոյցներու: — 1915 Յունիսին Խարբերդի բանալը նահատակ:

164/167. **ՊԱՏ. ԳՍՐՈՉԻՉՆԵՐ.** — Կիրակոս Խաչատուրեան (տեղացի, 65 տարու), Զաքար Եղիկեան (տեղացի, 55 տարու), Պետրոս Պետրոսեան (տեղացի, 45 տարու), Սամուէլ Մանուկեան (Կիւրիցի, 35 տարու):

168/177. **ՈՒՍՈՒՅԵՉՆԵՐ.** — Յովհ. Տիեզերեան (Մարզոսանցի գօլէճական), Յովհ. Աղանիկեան (Պօլսեցի, 35 տարու, Կալաթա Աէրայէն ընթացաւարտ), Արամ Սրապեան (տեղացի, 37 տարու, ուսած Վենետիկ և այլուր, Ե. Սրմաքէշխանլեանի պաշտօնակից), Արմ. Օնանեան (տեղացի գօլէճական, 32 տարու, Քուադէտ), Յովս. Մալեմէղեան (տեղացի գօլէճական, 31 տարու, Հնչ.), Դեղամ Սամուէլեան (տեղացի, 40 տարու, Թլկատիցիի սան), Գարբ. Դանիէլեան, Գար. Կոստանդեան, Յակոբ Տինճեան, Արմ. Յովակիմեան (տեղացի գօլէճականներ):

178/184. **ՓԱՍՏԱՅԱԿՆԵՐ.** — Ասատուր Ժամկոչեան (տեղացի, 55 տարու), Մուրատեան (ակնցի, 50 տարու), Յովհ. Զարգարեան (տեղացի, 37 տարու), Դէրբդ Բէլէշեան (տեղացի, 40 տարու, նախ ուսուցիչ, երաշխագէտ և հեղինակ Ոսկիկէն քանաչի սոգլ. դասագրքի), Յակոբ Շուշանեան (Ռոտտաթօցի, 37 տարու, նախադատ ասեանի սնդամ), Սեդր. Տէլիկեան (տեղացի, 32 տարու), Արամ Տապաղեան (Տեգրանակերտի, 35 տարու):

185/186. **ԳՈՐԾԻՉՆԵՐ.** — Յարութիւն Ամէրճեան (Հնչակեան, հերոս Յարէթի և Յակոբի ընկերներէն՝ որոնց հետ 1905ին ձերբակալուելով, Խարբերդի կառավարական շէնքէն վար կը նետուի և սրունքները կը կորսնցնէ՝ չարչարանքի տակ գաղտնիք չխոստովանելու մտադրութեամբ: Սահմ. հոշակութիւն՝ բանտէն ազատ արձակուած): — Սարգիս Լիճանեան (տեղացի, 35 տարու, Հնչակեան տէրօրիսթ):

Ս Վ Ա Ձ

187. **ՎԵՐ. ՄԵՀՐԱՆ ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ.** — Հովիւ Աւետարանական Հայոց Սվազի, 55 տարու:

188. **ՄԵՀՐԱՆ ԻՍՊԻՐԵԱՆ.** — Ծն. Սվազ 1873ին, Ուսումը կ'ստանայ Հայէտի ֆրնս. և ազգ. դպրոցները, յետոյ Սիսի փոստապետարանը՝ 6 տարի: Կը շրջի ամբողջ Կիւրիկա և Ատորիք, և կ'այցելէ Եգիպտոս ու Ֆրանսա, Հոյ և Ֆրնս. լեզուներու ուսուցիչ՝ ծննդավայրին ազգ. վարժարանը՝ 5 տարի, իսկ տասնեակ տարիներէ ի վեր Ազգ. Որբանոցի տեսուչ-դասախօս: Աշխատակից թրքահայ թերթերու՝ Վրդը, Էսփէրօ, Նարհիմ, Պուէտ, Մուշեղ և Տորք ծածկանուներով: — Իր հոյիենակից գրչի եղբայրը ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԻԿԵԱՆ կ'ենթադրուի պրծած ըլլալ Քուրք եաթաղանէն, աքտորադարձ Աբաստացիի՝ մը վկայութեանը համեմատ: — Երկերը. Խուցէն դուրս պսակեմէր, Արի և Էր, Դրական շրջաններ, Հայաստանի ոյիմ: Կը թողու գր. և բանասիր. գործեր ձեռագիր:

189. **ՍՆՆԵՔԵՐԻՄ Հ. ԳԱՆՍՈՆՃԵԱՆ.** — Ծն. Էնտիբա (Սուշէհիբ) 1882ին, Սվազի Ամերիկեան և Մարզուաի Անաթօլիա Գօլէճներէն ընթացաւարտ, յաջորդաբար կը դասախօսէ Սվազի Ամերիկ. և Շ. Գարահիսարի

ազգ. վարժարանները՝ հայերէն ու պատմութիւն: Աշխատակից թրքահայ թերթերու. — Երկերը. Պուստալի Աւեսարանը, Զարիֆի հարցը, Կուպրոյ բոլունը (Սէթէրլինկէ թրգոյ.), Զգիտականութիւն (թրգոյ.), Կը թողու անտիպ Հայուն դերը (ազգայնագրութեան պատմութեան մէջ ստուար գործը (վերջին անգամ զրկուած իզմիրեանցի) և կարգ մը թարգմանութիւններ անգլիերէն:

190. Ս. ՄՈՒՐԱՆ (ՏԷՐՏԻՐԵԱՆ). — Ըն. Խորոխոն գիւղը (Սվազ), Ուսուցը հոն ստանալէ վերջ կուգայ Պօլիս և Կաշակերտի Ռօպէրթ Գօլէճի: Մտնելով Հնչ. շարքին մէջ, կը վարէ մարտական խուճիքը Պարսկաստան և թուրքիս, լանաւանդ այն արշաւախուճիքն որ կ'անդնէր Հայաստան, երբ Անգլո-թուրքի 1904ի Մասնոյ շարժումներէն յետոյ՝ այդ շրջանի ժողովուրդը կը մտար անպաշտպան: Սահմանադրութեան վերջ Պօլիս գալով կը վարէ պատասխանատու պաշտօններ. յետոյ կը մեկնի հայրենիք որպէ 1915ին ճամբայ հանուելով Կաստակ:

191

191. ԿԱՐԱՊԵՏ ՊԱՐՍԱՄԱՆԱՆ. — Տեղացի, 34 տարու. Սահմանադրութեան ետք իր տպարանը կ'ունենայ, ուրպէ լոյս կը տեսնեն Հողորտ, ապա Կապիխա թերթերը որոնց աւեր և տնօրէնն էր, վարուածնի «Տրտու» շքե. Տէմիրճիպաշեանի և գաւառացի գրողներու կարգ մը գրքակները:

192. ԳԱՌՆԻՍ ԲՈՒՎԱՆՅԱՆ. — Ըն. Պօլիս 1888ին. Նինս. կըրթութիւնը ստացած է Ետիզուլէի Ազգ. որբանոցը, յետոյ Կեդրոնական՝ ուրպէ շրջանաւարտ, Խորագիր Մանգումի և Յկը.Տ. Յկը.եանի Օրագիրին: Անցած է Բարիզ՝ ուսուցը կատարելագործելու համար, Գնրճին, Սանասարեանի խնամակալութեան Թրանսերէնի ուսուցիչ կարգուելով մեկնած է Սվազ:

193 ՄԱՆՈՒՂԷՍԻՍՏԵՆԱՆ. — Ըն. Եօզաւտ 1885ին. Ուսուստաւարտ Կարինի Սանասարեանէն որուն ծախքովը կը զրկուի Վիէննա, սորվելով մանկավարժութիւն, Միլիթարեանց ուսումնարանն ալ հայերէն եւլն.: 1909ին կը դառնայ Կարին ուր կը պաշտօնավարէ մինչև 1912, և վարժարանին Սվազ փոխադրուելովը կ'անցնի հոն նոյն պաշտօնով:

194. ԼԵՒՈՆ ԳԱՆԻՍԵՐԵԱՆ. — Ըն. Թօլաթ 1885ին. Կարինի Սանասարեան և Պօլսոյ իրաւաբանական վարժարաններէն ընթացաւարտ: — Սվազ փոխադրուող Սանասարեանի մէջ կ'աւանդէր թուրքերէն:

195. ԱՐԱՄ ՅԱՆՈՐԵԱՆ. — Պօլսեցի 38 տարու. Սանասարեանը լրացնելէ վերջ Աբիկ Ունճեանի ծախքով կ'ուղարկուի Բարիզ և կը վկայուի Սօսպօնէն: Սանասարեանի ուսուցիչ Կարին-Սվազ:

196. ԽԱՉ. ԿՐՏՈՏԵԱՆ. — Ըն. Դավաւ գիւղը (Սվազ), 32 տարու. Սանասարեանէ ընթացաւարտ՝ կ'սկիզբ պաշտօնավարել հոն, ապա ծննդավայրին

ազգ. դպրոցը, Յաջորդաբար տեսուչ Արամեանի և ազգ. որբանոցի, Աղէտի օրերուն լին. ելած և բախումներէ վերջ գիւղ դարձին՝ գնդակահար, — Դաշ-
նակցական :

197. ՄԻՔ. ՅՐԷՆԿԻՆԵԱՆ. — Տեղացի 30 տարու, Ամերիկայի
Օպիէն Գօլէճէն վկայուած, 1911էն ի վեր գիտութեանց ուսուցիչ Սվազի վար-
ժապետանոցը, հիմնադիր Մանչ-Ասպետներու (պօյսքաութ) միութեան :

198. ՌՈՒՐԷՆ ՐԱԳՈՒՊԵԱՆ. — Մանճրլըքցի, 35 տարու, Ամե-
րիկայի Գըլըմփիա համալսարանէն վկայուած և վարած «Կոչնակչի խմբագրու-
թիւնը», 1912էն ի վեր մանկավարժ — հոգեբան Սվազի վարժապետանոցը :

199. ՀԱՍՐԱ ՊԻՆՃԵԱՆ. — Տեղացի, 40 տարու, ժընձվի համա-
սարանէն վկայուած : Ուսուցիչ Սվազի վարժապետանոցը :

Շ. ԳԱՐԱՀԻՍԱՐ ԵՒ ՈՒՐՅԱ

Մեծ ու Փոքր Հայրի բնակչութիւնն ամբողջ — 1915ի գար-
նան — կենթարկուէր աննախընթաց պատուհասի մը որ մէկէնի-
մէկ իր արևւր խաւարեցուց : Յանկարծական Տեղանամուրեան ե-
րևույթին տակ տեսակ մը Զուլում էր առիկա . բռնի հաւատա-
փոխութիւն, անլուր հարստահարութիւն և զարհուրելի սպանդ՝
իրենց աղծապիղծ սարօքը : Հայր վտարանջումի ու և է շարժում
ընելու անատակ զգաց ինքզինք, վասն զի Կառավարութիւնը նա-
խօքօք հաւաքել տուած էր ամէն առարկայ որ կրնար ծառայել
անոր ինքնապաշտպանութեան գործին : Միւս կողմէ, մեր երի-
տասարդութիւնը հեռացած էր հայրենի կտուրէն՝ զինուորական
պարտաւորի ծառայութեան հետեւանօք : Տուն-տեղ դատարկա-
ցած այսպէս գէնքերէ և կորովի բազուկներէ, զիւրին եղաւ Իթ-
թիհատի ջոյիրին՝ իր վայրագութեան ժանրը թափել այն անվերջ
կարաւաններուն վրայ որոնք շարան-շարան կը քակուէին Մայր
Հայրենիքէն, վայրավատին ու թշուառ : — Անմոռանալի ՎԱՍ-
ՊՈՒՐԱԿԱՆէն և ՄՈՒԾէն յետոյ, Հայաշխարհի բոլոր քաղաքնե-
րէն ԳԱՐԱՀԻՍԱՐ և ՈՒՐՅԱ եղան միայն, որ — իբր պանծալի
բացառութիւն — թատր հանդիսացան զիւրացնական դիմադրու-
թեանց, որովհետեւ տեղացի Հայեր նախատեսած ու խորաչա-
փած էին Աղէտին անազնութիւնը : Անհաւատար կռիւի այդ թո-
հուրոհին՝ որ շարաթննք տեսեց, ստոյգ է որ գրէթէ ո՛չ որ մնաց
վերապրող, բայց զոնէ ոչխարի համակերպութեամբ անճիտուիլն
անձանօթ մնաց իրենց : — Ահա՛ քանի մը դէմքեր :

200/202. ՎԱՀԱՆ Ն. ՀԻՍՍԻՍԵԱՆ — Շ. Գարահիսարցի, 28 տա-
րու, Ազգ. վարժարանի ընթացքն աւարտելուն՝ կ'ստանձնէ հօրը վաճառատունը

կառավարելու հողը Այդ ասպարէզը չկասեցներ սակայն հանրային գործունէութեան իր եռանդը: Կանուխէն մտնելով Դաշնակցութեան շարքին մէջ, շարունակ ինքնազարգացումն հետամուտ, կը դառնայ անհոնջ կազմակերպիչը տեղւոյն երիտասարդութեան, Գարակէօզեան, Սզանեան և Չպուքճեան իր ընկերներուն հետ կը հիմնէ լսարան, թատրոն, արհեստակցական միութիւններ և գի. դէ գիւղ կը շրջի՝ դպրոցի ու յորջակալութիւններէն առաջ, Ձէթէներ բախում մը կ'ունենան Հայերու հետ Բիւրք գիւղը, որուն հետեւանքով Գարակէօզեանի հետ ինք ալ կը փնտռուի՝ իբր զէնքի հայթաթիչ: Վասնան կը պահուրտի և չդադրիր իր թագստոցէն իրախուսել տղերքը՝ պատրաստ գտնուելու մտալուտ ազէտին: Հայրը **Ն.Ա.ՅԱՍ.Ր.Թ.**

ՀԻՌՈՒՍԵԱՆ իրեն տեղ կը տանին Սվազ՝ ուր կախազան կը բարձրացնեն Դաշնակց. **ՓԻՆՍԻՆ** հետ. — Այնուհետեւ կ'սկսի պատմական Բերդէն (ուր ապաստանած էր քաղաքին հայ ընտանեկաններն ամբողջ) այն հերոսամարտը որ ամիս մը կը տևէ և որուն ղեկավարը կը հանդիսանան Քաջն Վահան և անմուսանային Վրուկաս Աղբար: Այդ անհաւատար կուխին՝ խուճիւնի մտացորդը հուսկ ուրեմն կ'աջողի պաշարման գիծը կտրելով լեռ քաշուի, և — Լիճէտէի մօտ — մինչեւ յետին կապար շարունակել դիմագրութիւնը՝ որուն ընթացքին Վահան կ'իյնայ զնդակահար:

203. **ՀՄԱՅՆԱԿ ԳԱՐԱԿԷՕՅԵԱՆ** { Երկուքն ալ տեղացի, ուսումնական Դաշնակցականներ, որոնք դպրոցին հողը կ'ստանան են երկար ատեն. Վերջին ազէտին՝ Բերդին մէջ ինքնապաշտպանութեան ղեկավարները կը հանդիսանան և կը զոհուին քաջարար: Առաջինին թաղումը կը կատարուի յուզիչ հանդիսաւորութեամբ՝ կուխ ընթացքին:

205. **ՏԱՆԱՏ ԶՊՈՒԲՃԵԱՆ**. — Տեղացի, Դաշնակցական գործով կ'ուղեւորի Լնտիքէս, Չառա և Սվազ Համիտեան Ռէտիմին՝ առեւտրականի դիմակին տակ, իբր նկարիչ՝ խոտածակից տաղանդ մը: Ազէտի օրերուն՝ իտալի մէջ գտնուելով, չաջողի Բերդ բարձրանալ ու կը նահատակուի:

206. **ԼԵՒՈՆ ԳԱՐԱԿԷՕՅԵԱՆ**. — Ծնած է Ե. Գարահիսար՝ ուր իր նին. կրթութիւնը ստանալով կը մտնէ առեւտր. ասպարէզ, Դաշնակցական, Բերդին ինքնապաշտպանութեան ատեն կուռուղ և նահատակուողներէն, որոնց կարգէն են դարձելու հետեւեալները:

207/210 **ՀԵՐՈՍ ՏՂԵՐԷ**. — Հմայեակ Մարկոսեան, Հմ. Գարպեան, Արտաշիկ և Յակոբ Պուսնազեան, չորսն ալ Դաշնակցական:

Իսկ կուխէն բանի մը օր առաջ քաղքին մէջ

211/213. **ԱՄԵՆՈՒՈՂՆԵՐ**. — Մ. Բարունակ Մարգարեան, Արշակ Քիզիբեան, Յովհաննէս Պոզոսեան:

214 **Տ. ՍՈՓՈՆԵԱՆ ԳԸ. ԿԱՐԻՆԵԱՆ.** — Դարձեալ Կոնստնուստանուօք Լազերու հետ լուսանկար հանած ըլլալուն՝ իբր յեղափոխական ամբաստանուելով դէպի Կարին ճամբայ հանուած և սպաննուած է :

ՈՒՐՅԱԼ հուսկ ուրեմն թնդանօթը գործեց և բարութանդ ըրաւ քաղաքը : — Յիշենք քանի մը անձեր :

215. **Գ. ՈՍԵՐԻՉԵԱՆ.** — Տեղացի ուսուցիչ, ապա քահանայ ձեռնադրուած : Վաղեմի թղթակից պօստահայ թերթերու Գ. Կ. Ո. սկզբնատառերով :

216. **ԱՆԳՐԱՆԻԿ ՊՕԶԱՃԵԱՆ.** — Խարբերդցի, 30 տարու, ազգային վարժարանի տնօրէն :

217. **ՊԱՏ. ՍՈՂՈՄՈՆ ԱԳՉԷԼԵԱՆ.** — Այնթապցի, 37 տարու, Ուրֆայի Աւետարանական Հայոց հովիւ, — խաչուած :

Ե Օ Ձ Ղ Ա Տ

Ի՞նչ գրել անոր զոհերուն մասին. ո՞ր մտաւորականը, փաստաբանը, կամ ազգային ու կրթական զործիչները կենսագրել, երբ տեղոյն թիւրե աւելի բնակութենէն քանի մը խլեակ հազիւ կրնանք վերապրած տեսնել : Եօզղատի առաջնորդ հէ՛ք ՍՍԱԿԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ (*) որ կեանքիդ բոլոր շրջաններուն մէջ չարչարաւնքը միայն ճանչցար, Համիտի օրերէն մինչև կեղծ Սահմանադրութեան հռչակումը՝ կալանակապ և արգելափակ, աչքերէդ ու գրիչէդ թափելով միշտ «Կարիշ մը արցունք այրած սրճերու» : Ընդհ. Պատերազմի սկզբնաւորութեան, երբ կարգակիցներդ մայրաքաղաքէս չէին ուզեր զաւառ մեկնիլ՝ անապահովութիւնը պատրուակ բռնելով, դուն — Օտապաշեանի պէս «զինուոր Հայոց Ընտանոթոյ» — վազեցիր հասար հօտիդ քով, անոր հետ տառապելու և անոր հետ վկայուելու խժաբար . . . :

Հիմա, չորս տարի վերջ մի՛ եւնոյն ամսուն՝ երբ Արդարութեան ձեռքը կախաղանի չուանը անցուց Եօզղատի ջարդարար «գասապ» Քէմալի վիզը, ցցուն սպաջոյցը չէ՞ որ տուած եղաւ թէ այդ բաղաքին կոտորածն ալ եղած է անարկու և աներեւակայելի, — ինչպէս Սվազ, Խարբեշդ, Մուշ, Տիզրանակերտ, Բաղէշ, Տրապիզոն, Դաղատիա, Կեսարիա, Ակն, Ամասիա, Երզրնկա, Կարին և այլն :

(*) Կենսագրութիւնը տես Եկեղեցականներու քաթիկին մէջ :

ԿԱՐԻՆ, ԵՐՁՆԿԱ, ԽՆՈՒՍ

218. **ՎԵՐ. Կ. ՍԻՆՍԱՆՅԱՆ.**—Մարզումացի, հովիւ Կարինի Աւստրաւական Հայոց:

219. **ԱՐԱՄ ԱՏՐՈՒՆԻ.** — Կիւրինցի, 3½ տարու: Ուսումը հոն և Սվալ ստանալէ վերջ, երկար ատեն կրթ. պաշտօն կը վարէ Ակնայ կողմերը: 1902ին կ'անցնի Կարին ուր կը մնայ մինչեւ աղէտի տարին: Դաշնակցական: 1908ին իր նախաձեռնութեամբը կ'սկսի հրատարակուիլ «Յառաջ» թերթը: Հիւանադիր «Երիտասարդական միութեան»:

220. **ԱՐԱՄ ՇԻՇԼՆԱՆ.**—Տեղացի, 32 տարու: Արծնեան և Սանասարեան վարժարաններէ ընթացաւարտ՝ պահ մը ուսուցչ. պաշտօն վարելէ վերջ, կ'անցնի Եգիպտոս: Սահմանադրութենէն յետոյ կուգայ Պոլիս: Հայ Սահմանադր. Ռամիավար կուսակցութենէն, որուն օւկան «Վերածնունդ» հանադէսին ալ տնօրէն և աշխատակից: 1913ին իրաւաբանական վարժարանէն վկայուելով կը մեկնի հայրենիք:

221. **ՀՐԱՉ ԼՈՒՍՊԱՐՈՒՆԱՆ.** — Կիւմիւշտանէցի, 30 տարու: Դաշնակց.: Սանասարեանէն եւ Պօլսոյ վարժապետանոցէն ընթացաւարտ՝ կ'անցնի Կարին ուր կը մնար մինչեւ աղէտի տարին, ուսուցչ. պաշտօնով:

222/223. **ՄԷՐ. ԱՍՏՈՒՐԱՆ.**—Տեղացի, 55 տարու: Ազգ. շարժման առաջին աշխատակարներէն: Դաշնակց.: — Զաւակը **ՎԵՂԱՄ.** Սանասարեանի սան, Բաղէշ կախաղան բարձրացած:

224. **ՓՒԼՈՍ.** — Բաբերդցի, 33 տարու: Հին ռէժիմին կը գտնուէր Ռուսիա՝ իր բանուր: Դաշնակց.: 1904էն սկսեալ յաճախ կը մտնէ Թուրքիա՝ գործիչի հանգամանքով: 1906ի Կարնոյ յեղ. շարժման ղեկավարներէն: Սահմանադրութեան հռչակումէն մինչեւ աղէտի տարին կը մնայ Կարին, գործակից Ե. Թօփչեանի եւ Ա. Ատրուսիի, աշխատակից «Յառաջ»:

225. **ԶԻՓՈՂՅԻ ՍԵՊԵԱՆ ՎԱՐՃԱՊԱՍ.** — 45 տարու, ուսուցիչ Կարնոյ շրջակայ գիւղերու: Դաշնակցական: Հին ռէժիմին երկար ատեն բանտ մտացած:

226. **ԲԱՐՔՈՂ ՕՏԱՊԱՇՆԱՆ.**—Տեղացի, 45 տարու: Դաշնակցական: Արծնեան վարժարանի ուսուցիչ:

227. **ԳԱԼՈՒՍ ԿԱՐԱՊԵՏԱՆ.**—Տեղացի, 30 տարու: Սանասարեանէ ուսումնաւարտ: Դաշնակցական: Ուսուցիչ և աշխատակից «Յառաջ»ի: Երգիծարան:

228. **ՎԱՀԱՆ ԳՍԱՊԱՐԱՆ.**—Վանցի, 35 տարու: Դաշնակց.: Մասնակցած ծննդավայրին 1907ի յեղափոխութեան, յետոյ անցած Կարին՝ ուր կը մնար մինչեւ աղէտի տարին, շարունակելով իր գործունէութիւնը:

229. **ԳՂՈՐԳ ԶՈՒԼՈՒՄԱՆ.**—Խարբերդցի գօլէճական, 37 տարու: Տնօրէն Երզնկայի դպրոցին:

230. **ՊԱՏ. ԱՐՇԱԿ Կ. ԹԻՒԹԻՒՆ ԱՆԱՆ.** — Երևանի 1878ին, Եզնիկեան ուսումնարանի ընթացակարգով 6 տարի երբ ուսուցիչ կը պաշտօնավարէ Երզնկա, Քէմախ և Կարին: Յետոյ երկար ատեն քարոզչութիւն կ'ընէ Խնուս, երբ Բողոքական Պատուելի. — 1903էն սկսեալ աշխատակից թրքահայ թերթերու «Ա. Սէրուսի» ծածկանունով, եւ հեղինակ Պատմական Յիսուս Քրիստոսը ուշագրու գործին (1914ին տպ. Մարզուան):

ՄՈՒՇ - ՍԱՍՈՒՆ ԵՒ ԲԱՂԷՇ

Դադափար մը տալու համար Մշոյ Դաշտին եւ շրջականերուն ահուկի սրածութեան, նաեւ Լ'նդհանուր Հայածանքին մասին, ստորեւ կը հրատարակենք սահմուկեցուցիչ մէկ դրուագը բարեկամի մը միջոցաւ մեզ հասնող այն նամակին՝ զոր Զարդէն մագալուր ազատած Մշոյ Առաջնորդարանի քարտուղար Պրն. Նագարէթ Երեւանէն կ'ուղղէ այս օրերուս Պօլիս Դեղամ Տէր Կարապետեանի, անոր մահուան դեռ եւս անգիտակ: — «... Մշոյ « Դաշտէն 5000 հոգի ազատած են (մինչեւ 200,000 էին), քաղաքէն՝ 75 հոգի, Սասուն-Փասնքէն՝ 1000, Խուլը - Խիանէն՝ « 13, Կէնն - Ճապաղջուրէն՝ 3, Խոյթ - Մօտկանէն՝ 2000, Ախլաթէն՝ 900, Խնուսէն՝ 300, Ներքին Պուլանքէն՝ 600, Բաղէշի « քաղքէն՝ 30, եւ այլն: Բնաջնջուած ու սահմանակից Տանկա- « հայաստանի 5 նահանգներէն (Տրապիզոն, Կարին, Խարբերդ, « Բաղէշ եւ Վան) հազիւ թէ 200,000 հոգի ազատած են»:

231. **ՊԱՏ. ԳՐԻԳՈՐ ՍՏԵՓԱՆՆԱՆ.** — Հովիւ Մուշի Աւետարանական Հայոց:

232. **ՅԱԿՈԲ ԿԱՐԱՊԵՏԵԱՆ.** — Եր. Զիարէթ գիւղը (Մուշ), 52 տարու, Մշեցիներուն ծանօթ՝ «Պատուելի Յակոբ» յորջորջմամբ: Մշոյ Ս. Կարապետի Ժառանգաւորաց վարժարանի ուսուցիչ և երեսնամեայ քարտուղար վանուց, Երջանկայիշատակ Վարդան վրդ. Յակոբեանի աջ բազուկը:

233. **ԲՈՆ. ԶԼՂԱԹԵԱՆ (Բ. Բագրատունի).** — Եր. Մոկուսք գիւղը (Մուշ), երկար ատեն սպրած արտասահման եւ Սահմանադրութենէն յետոյ հայրենիք դարձած: — Հնչակեան գործիչ:

234. **ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.** — Սասունցի, 35 տարու, էջմ. ձեմարանէն եւ Պէրլինի ու Եէնայի համալսարաններէն ընթացակարգ: Դաշնա-

կցական: Պօլիս, Տրապիզոն եւ Մուշ կրթ. պաշտօններ վարած: Նահատակուած Մշոյ 1915ի ինքնապաշտպանութեան ատեն:

235. **ԿՈՐԻՒՆ (ԿՈՐՍՆՅԻ ԻՍՕ).** — Մշեցի, 39 տարու, 96ին կը մտնէ Դաշնակց. շարքին մէջ, Սերոբի եւ Անդրանիկի հետ գործելով, յետոյ անոնց յաջորդելով, Կոմս դիւզի գիւղապետ: 1915ի ամառը՝ Սասունի ինքնապաշտպանութեան ատեն 3 ամիս հերոսաբար կուռելէ վերջ Կիլիսայ գնդակահար:

236. **ՄԿՐ. ԲՈՒԱՅՍԱՆ. (ՄՃՕ).** — Մշեցի, 50 տարու: Վաղեմի Դաշն. գործիչ Մշոյ գաւառի, մասնակցած այդ կողմերու եւ Պարսկաստանի կռիւներուն եւ ճանչցուած իբր ղեկավար: 1915ի ինքնապաշտպանութեան ատեն, Կորիւնէն 5 օր վերջ գնդակահար՝ երբ քաջ գրո՛ւ մը կը վարէր:

237. **ՎԱՐԳԱՆ. (ՏԻԳՐԱՆ).** — Երեւանի շրջանէն՝ Կողբեցի, 42 տարու: Դաշնակց. գործիչ, մասնակցած է կռիւներու: 1915ի ինքնապաշտպանութեան ատեն՝ Կորիւնի եւ Մճօյի պէս նահատակ:

238. **ԱՐՄ. ՅՈՒՆԿԱՆԱՆ.** — Ծն. Բաղէշ 1873ին: 18 տարուան Դաշնակցական գործիչ, գտնուած է Պարսկաստան եւ Ռուսիա, մասնակցելով ինքնապաշտպանողական ընդհարումներու: Իրաւաբան: Սահմանադրութեան ընթացքին՝ սպրած է իր ծննդավայրը, ուր 1915ին կախաղան բարձրացած:

Կ Ե Ս Ա Ր Ի Ա, Թ Ա Լ Ա Ս

Բարսեղ Հայրապետի այս պատմական հայրենիքը որ Համիտեան Զարդերուն՝ թատր հանդիսացած էր անլուր խժոճութեանց, 1915 Շնորհաց թուականին կը նուիրագործէ այլեւս իր անունը, ներկայանալով ամէնէն հարուստը՝ հոն կանգնուող կառափնատներով: Յունիս 2, Յուլիս 24, 30 եւ 31, Օգոստոս 20, Սեպտեմբեր 5 եւ 13, Նոյեմբեր 15, Դեկտեմբեր 3. — Հայուն համար անմոռանալի թուականներ են ատոնք: Այդ օրերուն էր որ յիսուկը չուս հոգի մարտիրոսացան, իրենց վերագրուած մտացածին ոճիրները քաւելով չուանին ծայրը: Ատոնցմէ՝ 3ը՝ 29⁰, 55⁰ եւ 56⁰ թուահամարներուն մէջ կենսագրուած, 2ն ալ «Նահատակ Բժիշկներ»ու ցանկը փոխադրուած ըլլալով, մնացորդ 49 հոգին իրենց ընակավայրերով կը տրոհենք ստորիւ:

239/267. **ԲՆԻԿՆԵՐ.** — Կարապետ ձամճեան (յայտնի վաճառական, 45 տարու, «Մէճիսը Իտարէ»ի անդամ, որուն Կաթող. պատուիրակ ատենօք էջմիածին երթալը քրէական յանցանք կը Նկատուի), Գառնիկ Գուլուճեան (վճռ., Հ. Ս. Ռամկավար, 30 տարու), Աւետիս Զամպաքճեան (վճռ., 30 տարու), Կարապետ Նէվրուզեան (վճռ., 60 տարու, Բողոքսկան, արդ. զանազան պաշտօններ վարած, Հ. Ս. Ռամկավար, մեռնող իր քաւկին՝ Լեւոնի հոգեթաղ զէնքը երեւան ելլելուն հետեւանօք), Յակոբ Խայրըրեան (գորդագործ, 30 տարու, Դաշնակցական), Յակոբ Մէրտինեան (սեղանաւոր, չուանը փրթելէ վերջ կրկին կախուած, Դաշնակց.), Տ. Գեւորդ ՔՏ. Կէմիճեան (Ս. Լուսաւորիչ ծամուն տէրտէրը, 55 տարու, ուսուցիչ, Հնչ.), Բարսեղ Մութաֆեան (յանձնա-

կատար, 50 տարու, դպրոցի և ժամի գործերու հոգատար, Հ. Ս. Ռամկավար), Գրիգոր Գուլումճեան գորգի վճռ., 35 տարու, Դաշնակց.), Սարգիս Ազարթմաճեան (Թալապցի ժամագործ, 38 տարու, գ.ու. ընդ. ժողովի անդամ, Դաշնակց.), Յովհ. Պոյաճեան (երաժշտապետ, 35 տարու), Մարտիրոս Զուռնաճեան (հիւան, Հնչ., զինուոր վիճակի մէջ կախուած), Միրիճան Եղուբարաւան (նուագածու, Դաշնակց.) եւ եղբարք՝ Յարութիւն (պատմաճի), Յակոբ Սիւտճեան (գորգագործ), Կարապետ Մուրատեան (պղնձագործ, Դաշնակց.), Յովհ. Նէվէշէհիբեան (սուկերիչ), Աւետիս Էլմաճեան գորգագործ, Դաշնակց.), Մ. Գէորգ Թիւրքիճեան (գորգագործ), Յովհ. Պոյաճեան (ուսուցիչ Դաշնակց.), Յակոբ Ուրկանճեան (խանութպան), Յակոբ Եսայեան (Կէրմիբցի ուսուցիչ), Յակոբ Պալլըճեան (թիթեղագործ), Կարապետ Ուզունօղլանեան (փռայան), Դաւիթ Մայիսեան (մագործ), Յակոբ Դաղէղեան (գորգագործ), Յովհ. Զէյթունցեան (ժամակոչ), Յովհ. Դաւիթեան (Կէրմիբցի գրագիր), Սարգիս Թուլումճեան եւ Կարապետ Զէյթունցեան կօշկակար):

268. **ԱԶԻԶԻԷՆ** տարուած. — Վահան Ամատունի (ուսուցիչ, Դաշնակց.):

269/282. **ԷՎԷԼԷՎԷՆ** տարուած. — Գրիգոր Մուսճիհանեան (դատարանի անդամ), Գր. Խաչերուկեան (մանրավաճառ), Յր. Տայեան (նոյնպէս), Ասատուր Մինասեան (լուսամկարիչ), Յր. Քէօլեան (կերպասավաճառ), Կար. Աղչարեան (գրագիր), Մանուկ Պըլաքճեան (դանակագործ), Յակոբ Զպուրճեան (նպարավաճառ), Միհրան Գուլեան (վաճառական), Լ. Վարժապետեան (ճարտարապետ), Միս. Պահանճեան (սուկերիչ), Արգ. Գարագըղեան (մշակ), Սեդր. Զէյչեան (մագործ), Գուռնիկ Նէմշեան (պղնձագործ):

283/284. **ԲՈՒՄՏԻԿԻՆ** գիւղէն տարուածներ. — Յակոբ Պերպէրեան (ուսուցիչ), Սահակ Գալսէրեան (երկրագործ):

285. **ԳԷՈՐԳ ՎԻՇԱՊԵԱՆ** (ՍԱՐԳԻՍ ԳԷՉԵԱՆ). — Ըն. Կեսարիա 1884ին եւ հոն ստացած իր ուսումը, Առեւտր. գործով կը մեկնի Իզմիր և կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ, 906ին ուսմրի պայթման հետեւանքով դուրս կը փախչի և ի բացակայութեան կը դատաւորութիւնի ցկեանս տաժանակիր աշխատութեան, Սահմանադրութեան հռչակումին եզրապտոսէն կը մեկնի ծննդավայր, ուր կը շարունակէ իր դերակատարութիւնն՝ իր Կասարակական գործիչ եւ 2 Յունիս 1915ին կը կախուի, բանտի մէջ նախապէս սարսափելի տանջանքներու ենթարկուելով:

286. **ՎԱՀԱՆ ԳԻՐԳՅԱՆ**. — Ըն. Նիրզէ (Կեսարիա) 1878ին. Մ. Կարապետի վանքին շրջանը բոլորելով՝ ուսուցչ. պաշտօններ կը վարէ Կեսարիա եւ Օրտու, Դաշնակցական, Գլխաւոր աշխատակից «Հայեկ» շաբաթաթերթի, կախուած 20 Օգոստոս 1915ին:

287. **ՄԻՆԱՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ**. — Կէմէրէկցի, 45 տարու, Մարզուանի Գօլէճէն ընթացաւարտ՝ կը մտնէ Հնչ. շարքին մէջ, գործելով Մուշեղի ասպա-

տակային խումբին հետ: Ուսուցիչ Կէմէրէկ և Կեսարիա: Մուշեղի կախուելէն յետոյ կը մեկնի Ամերիկա, ուրիշ հայրենիք դարձին՝ կը մնայ իրր ուսուցիչ, նաև ներկայացուցիչ Կեսարիոյ Հնչ. մասնաճիւղին: Կախուած 2 Յունիս 1915ին:

Հոս կ'աւարտի կախաղաններուն շարքը: Կեսարիոյ զոհերէն կան դեռ հետևեալները .

288. **ՎԵՐ. ՄԻՊԱՐ ՄՆՋԵՐԵԱՆ.** — Եարչուզցի, 50 տարու, հովիւ Աւետարանական Հայոց Կեսարիոյ:

289. **ՄԻՆԱՍ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ.** — Ծն. Եօզղատ: Ուսումը Կեսարիա ստանալէ վերջ կը նուիրուի կրթ. և յեղ. տապաւերչներուն, մտնելով Հնչ. դրօշին տակ: Այն միջոցին երբ Թորոս Ծառուկեանի (2էլլօ) հրոսախուժքը մէկ կողմէն և Ժիրայր միւս կողմէն սկսած էին սարսել Բունակալութեան հիմերը, աւանոց Թեւ-Թիկուսքը կ'ըլլայ Պետրոսեան: 93ին կը կախուի իր աներորդին՝ Կիւլպէնի Ամալեան, և 94ի սկիզբը երբ Ժիրայրի խուժքը կը հալածուէր՝ Պետրոսեան ձերբակալուելով կը բանտարկուի երկար ատեն: Սահմանադրութենէն ետքն ալ կը շարունակէ ուսուցչ. և յեղափոխ. իր գործունէութիւնը Կեսարիա:

290/297. **ԿԷՄԷՐԷԿ** տարուելով (Կեսարիայէն) խողխողուած անձինք, մեծ մասամբ առեւտրական. — Գէորգ և Վահան ձամեան, Գարբ. Բիւրքճեան, Մարգար Եազըճեան, Բարսեղ Բիլիմեան, Վահան Բէհեան (35 տարու, Օսմ. Պանքայի զանձապետ՝ զոր պէտք չէ շփոթել Ն՝ 97ին հետ), Գր. Կէրէքմէզեան (Էլզէրէզցի, 35 տարու), Յակոբ Եուսուֆեան և ուրիշ չորսեր:

298/302. **ԹՕՄԱՐՁԱ** տարուելով (Կեսարիայէն) խողխողուածներ, մեծ մասամբ առեւտրական. — Կարպետ Եուսուֆեան, Գառնիկ Գալճեան, Տէտէեան Եղբարք (1915ի Տարեցոյցէս գնած ըլլալուն՝ նախապէս 2 տարուան դատապարտուած), Արամ Տապանեան և ուրիշ 17 հոգի:

303/316. **ԱԶԻԶԻԷ և ՇԱՐ ԳՐՇԷԱ** տարուելով (Կեսարիայէն) խողխողուածներ. — Երուանդ Վարդերեսեան (փաստաբան), Մարտ. Լուսարարեան, Նշ. Հալաճեան, Կրդ. Զամպազճեան, Յովհ. Էքմէքճեան (Դաշնակց.), Յր. Պէօճէքեան, Վահան Զարութեան, Մ. Կրպ. Մաթոսեան (65 տարու, վաղեմի Հնչ.), Վարդերես Վարդերեսեան (Թօղաթցի), Յակոբ Պօթապճեան (Դաշնակց.), Յովհ. Թիֆէնիճեան, Մ. Տիգրան Գասապեան (վաղեմի Հնչ.), Յր. Տէր Մկըրտիչեան, Գառնիկ Պալըճեան (փաստաբան), համադուամբ 24+93=117 հոգի:

Իսկ Թալասի ամբողջ Հայութիւնէն առայժմ հազիւ մէկ հոգի կարելի եղաւ մեզ յիշատակել, ներքին գաւառներու հետ լայն յարաբերութիւններէ զուրկ ըլլալով դեռ:

317. **ԳԱՌՄԷՆ** (նախկին Տաճատ Վրդ. Մեղրոսեան, Էլմիածնական). — Ծնած է 1880ին և վարդապետ ձեռնադրուած 1904ին. — Դաշնակցական, իրբ հասարակական գործիչ՝ կ'ստիպուի սքեմը թողուլ և դաւառի մէջ վարել կրթական պաշտօններ: Մուշ գտնուած ատեն՝ տիրահաշիպի Մուսա պէյի դրդումով կը հալածուի կ'առավարութենէն և ձմեռ եղանակին կ'ապաստանի Վան, ուր կ'ամուսնանայ յետոյ Պօլսեցի ուսուցիչ-գրագիտուհի Իսկ. Զիթճեանի հետ (Օր. Նինի) և միասին կը շարունակէ պաշտօնավարել նաև Մուշ ու Թալաս, մինչև 1915. — Հալէպ տարագիր կ'ողջը հետ, որմէ բաժնուելէն վերջ՝ ցարդ անյայտ:

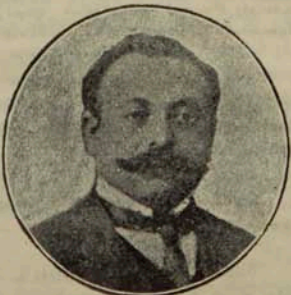
Մ Ա Ր Ջ ՈՒ Ա Ն

Մարզուան եւ Այնթապ այն վայրերն են որոնք — Խարբերդի նման — տարիներէ հետէ լուսաւորութեան գլխաւոր կեդրոններ եղած են հայ նոր սերունդին համար, իրենց բարեհամբաւ կրթարաններով: Մարզուանի «Անաթոլիա», Այնթապի «Կեդրոնական Թուրքիոյ» եւ Խարբերդի «Եփրատ» Գօլէճները մեծ դեր կատարած են կրթական տեսակէտով, հասցնելով ուսումնական երիտասարդութիւն մը, -- մեծ մասն, ախսոս, զոր Մեծ Եղեռնին, պաշտօնավարող քոֆուորներուն նման: Ահա՛ յայտնիներն ատոնցմէ:

318. **ԲՐՈՅ ԱՌԱԿՆԷԼ Կ ՍԻՎԱՍԷԿՆՆ** — Ինչ. Մուշեղուան գիւղը (Կեսարիա) 1859 Յունիսին, Գ. Ա. աստիճանով Մարզուանի Գօլէճէն ընթացաւարտ՝ ուսուցիչ կը կարգուի հոն. և 1890-էին հետեւելով Ամերիկայի Գարլթօն համալսարանին աստղագիտութեան և ուսողութեան ճիւղերուն՝ Ph. D. տիտղոսը կ'ստանայ «Արեգակնային դրութեան մէջ շրջան ընող գիւսաւորներուն ծիրերը» պատրաստած իր ուսումնասիրութեամբ (որուն ընկերացող բարտէսը մաս կազմած է ամերիկեան Աստղագիտութեան դասադիրքի մը): Անցնելով Մարզուան, յիշեալ ճիւղերուն ուսուցչակետ կը կարգուի. Հեղինակ ժողովըրդական Աստղագիտութեան մը (Թբթ.) զոր Պօլսոյ ամերիկ. միսիօնարութիւնը լոյս ընծայեց, Գիտ. յօդուածագիր գանադան թերթերու: — Թօղատի մօտ՝ Զիֆթիկի կոչուած տեղը նահատակ 1915 Օգոստոսին: — Երկու զաւակ ունի Ամերիկա:

319. **ԲՐՈՅ ՅՈՎ. ԶԱԿՈՐԵԱՆ.** — Ինձած է Մուշեղուան 1862 Հոկտ.ին, 1886ին Գ. Ա. աստիճանով Մարզուանի Գօլէճէն ընթացաւարտ՝ Թբթ.ի ուսուցիչ կը կարգուի հոն: Օրէնագիտական ուսումը զարգացուցած Պօլսոյ պետական վարժարանը, 1901ին Մասաչուսէցի նահանգէն վկայուած վ. Ա. աստիճանով, Հեղինակ Անգլ.-Հայ քառատանի մը (որ Բ. տպագրութիւն մըն ալ վայելեց և թարգմանիչ Սէյսի Բեռնացիի գիրքին, նաև Բս. իմ սեղս ըլլաւ՝ ինչ պիտի ընկր գրքոյին): Ունի բաղդատական լեզուաբանութեան և Օսմ. Պատմութեան մասին շահեկան յօդուածներ «Բիւզանդիստի» և «Նոր Այդաի» մէջ: — Զիֆթիկի նահատակ 1915 Օգոստ.ին:

320. **ԳԱԳԻԿ ՕՋԱՆԵԱՆ.** — Ինձած է Շ. Գարահիսար 1882ին, Աշակերտ ծննդավայրին Ս. Փրկչեան դպրոցը, յետոյ Անաթոլիա Գօլէճը (Մարզուան), Պահ մը առեւտուրով զբաղած ու իբր հնչական գործիչ ձեռքակալուելով 1 1/2 տարի բանտուած է կիրասոն ու Տրապիզոն: 1903 Յին ուսոցիչ ծննդավայրին վարժարանը, իսկ այնուհետեւ տնօրէն Ս. Սահակեանի (Մարզուան), ստանձնելով հայերէնի, քղբ. տնտեսութեան և առեւտր. ուսմանց դասեր: Աշխատակցած պօլսահայ թերթերու. Մարզուանի մէջ հրատարակած Հայկունի երկշաբաթաթերթը: — Գործերը. Հայա-

պատմ (Հայուն պատմական դերը), Պատմութիւն հայ լեզուի եւ բանահիւտո-
րեան, 1912ին և 13ին տպուած Մարզուան, երկու ուշագրաւ և երկարաշունչ
երկասիրութիւններ՝ որոնք բանասիրութեան ու պատմութեան մէջ ունեցած իր
հմտութիւնը ցոյց կուտան։ — Սվազ սպաննուած՝ 1915 Ապրիլի տարագրեալ-
ներու խումբով։

321. **ԲՐՕՅ. ԱՐՇԱԿ Թ. ՏԱՂԻՍԱՆ.** — 40 տարու, գօլէճա-
կան, Շթուֆկարտի և Պէտլինի երաժշտանոցներուն մէջ զարգացած, հեղինակ
Զուլինայտ անուն երաժշտ. երկի մը՝ գնահատուած գերման գեղարուեստի աշ-
խարհէն, երաժշտութեան և գծագրութեան ուսուցիչ Մարզուանի Գօլէճին։ —
Տարագրութեան շրջանին՝ անհետ։

322. **ԲՐՕՅ. ՅՈՎ. ԱՐՈՋՆԱՆ.** — Ինձ է իարբերդ, Նինձ կըր-
թութիւնը հոն ստանալէ ետք՝ Ամերիկա կը մեկնի և 13 տարի անընդհատ կը

կը նուիրուի ուսման, Վ. Ա. աստիճա-
նաւ վկայուելով եէյի Համալսարանէն, իր մասնագիտութիւնն աւարտելու առ-
թիւ պատրաստած րեզը — պղնձէ և եր-
կաթէ կազմուած ծծմբատներու բիւ-
րեղացմանց տարանջատումը — կը գնա-
հատուի ուսուցիչներու կողմէ և կ'ան-
դամակցի գանազան ամերիկեան միու-
թիւններու։ Սահմանադրութենէն յե-
տոյ հայրենիք դառնալով՝ տարբարա-
նութեան դատատու կը կարգուի Սա-
նասարեանի (Սվազ), 1914ին կ'ամուս-
նանայ և Մարզուանի Գօլէճէն հրաւէր
ստանալով՝ պաշտօնով հոն կը մեկնի։
— Տեղահանութեան օրերուն, իբր Ամե-

րիկ. քաղաքացի թէւեւ կ'աջողի արտօնութիւն ձեռք բերել՝ մայրաքաղաքս
դառնալու համար, բայց Գաղափա հասնելուն վար կը դրուի և կը խառնուի
այն Մեծ կարուանին որ սկսած էր արդէն իր Գողգոթեան մագլցիլ։

123. **ԿԱՐԱՊԵՏ ԳՕՃԱՆԱՆ.** — կէմէրէկցի, 35 տարու, Մար-
զուանի Գօլէճէն ընթացաւարտ, յաջորդաբար Թրք.ի եւ աշխարհագրութեան
ուսուցիչ Թալասի ամերիկեան վարժրն.ի եւ Անաթօլիա Գօլէճի։ — 1915
Օգոստոսին նահատակ՝ միւս բրոֆէսօրներուն հետ։

324/327. **ՌՍՈՒՅԻԶՆԵՐ ԵՒԼՆ.** — Բարսեղ Էնտէլէպեան եւ Նշան
Եէնիճէլեան (Հնչակեան), Մամբրէ ԲՏ. Թեփիկեան (60 տարու, կրօնուսոյց,
կարենօր դէմք մը Մարզուանի մէջ), Յովհաննէս Մոսճեան (50 տարու, Պօլսեցի
փաստաբան)։

328. **ՊԱՏ. ԳԷՈՐԳ ՏԷՅԵՐԲՄԷՆՃԵԱՆ.** — 50 տարու, Հոլիւ Ա-
ւետարանական Հայոց Մարզուանի։ — Տարագրութեան մէջ անհետ։

329. **ԱՐՄ. ԿՈՐԿՈՏԵԱՆ.** — Տեղացի գօլէճական, 28 տարու, Ամե-
րիկա տարի մը ուսանելէ վերջ կը դառնայ հայրենիք, հասարակական գործիչ
(Հնչ.) եւ ուսուցիչի կրկնակ հանգամանքով։ — Խոյնաշատ։

Ա Յ Ն Յ Ա Պ

330. **ԲՐՕՅ. ՃԼՍԻ ՄԱԹՈՍԵԱՆ.** — Տեղացի, 42 տարու, ընթացաւարտ կեդր. Թուրքիոյ Գօլէճէն ուր կ'աւանդէր մանկավարժութիւն եւ հաղերանութիւն, Վկայուած Ամբրիկայի Գլարք համալսարանէն: — Տէր Զօր:

331. **ԲՐՕՅ. ԼՈՒԹՅԻ ՊԱՊԻՆԵԱՆ.** — Տեղացի, 32 տարու, ընթացաւարտ կեդր. Թուրքիոյ Գօլէճէն ուր կ'աւանդէր երկրաբանութիւն եւ մաթեմատիկ, Վկայուած Եւլի համալսարանէն, հեղինակ Մահնիար թրք. գիրքին: լուրջ հետազոտութիւններ կատարած Այնթապի շրջանակի մետաղներուն մասին: — Տէր Զօր:

332. **ՅՈՎ. ՀԱՍՐԸՃԵԱՆ.** — Տեղացի, 30 տարու, ընթացաւարտ կեդր. Թուրքիոյ Գօլէճէն ուր կ'աւանդէր լեզուներ: — Տէր Զօր, անհետ:

333. **ԲՐՕՅ. ԱՐՇԱԿ ԲՈՒՄԵԱՆ.** — Ուրֆացի, 30 տարու, Գերմանիա եւ Սկովտիա ուսած, Այնթապի Գօլէճը կ'աւանդէր հայերէն եւ Աստուածաբանութիւն: — Հալէպ:

334. **ՎԵՐ. ԳԻՐԳՈՐ ՏԷՐ ՊՕՂՈՍԵԱՆ.** — Մարաշի, 30 տարու, Այնթապի հովիւ: — Տէր Զօր:

335. **ՊՍՏ. ՅԱԿՈԲ ՆԱՅԻՐԵԱՆ.** — Ուրֆացի, 32 տարու, Այնթապի քարոզիչ: — Տէր Զօր:

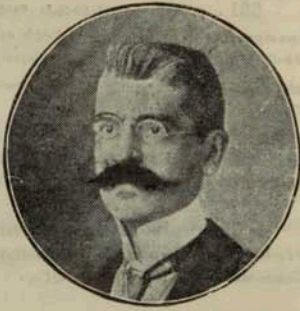
336. **ՊՍՏ. ԽԱԶՍՏՈՒՐ ԹՕՓՈՒ ԶԼԵԱՆ.** — Արաբկերցի, 40 տարու, Այնթապի քարոզիչ: — Տէր Զօր:

Գ Ի Ռ. Զ Ա Ն Ա Ձ Ա Ն Վ Ա Յ Ր Ե Ր

Ներքին գաւառները տեղի ունեցած Տարագրութեան չարաշուք օրերուն՝ գործուած նախնիրները մէկիկ մէկիկ պատկերել կանխահաս կը նկատենք, ցորչափ տեղական թերթերով եւ վերապրողներու կողմէ հատակոտոր պատմուածքներով կարելի չէր Զուլումը շարժանկարել իր լուսին մէջ: Ստոյգ է որ հեռաւոր քաղաքներ ըողորովին ամայացած են իրենց հայ բնակչութենէն, եւ վերապրողներէ ցանցաւ թիւ մը դեռ եւս կը մնայ աստանդական: Անհետող դէմքերու անհամար շարքերուն մէջէն՝ կրօնքի պաշտօնեաներու, ազգային ու կրթական գործիչներու եւ զրջի վաստակաւորներու կատարեալ մէկ խմբումն ունենալ հիմկուհիմա թէեւ անհնարին էր, բայց — հակառակ լուրերու անբաւականութեան եւ հակասականութեան — մեր պրպտումները տուին արդիւնք մը՝ թէեւ ինքնին վտխո՛ գոնէ սակայն վաւերական: Մօտաւոր ապագային թողով գաւառականներուն լիակա-

տար մահազրուիլինը պատրաստելու գործը, կը բաւականանանք մտնել ճիմա ներս կարգ մը քաղաքներէ եւ անոնց զոները թուել վերոյիշեալ վերնագրին տակ :

337. **ԹՈՎ. ԳԱԶԱՆՃԵԱՆ.** — Ծն. 3 Ապր. 1870ին Թօզաս՝ ուր նին. կրթութիւնը ստացած, իր զարգացումը կը պարտի ինքնաշխատութեան, կուգայ Պօլիս եւ Յ. Գասարճեանի հետ կը հրատարակէ իր Ա. գիրքը՝ Գաղտնիք եւ Արուեստ Մոզորեան (1889), Իրաւաբանական ուսմանց հետեւելով 93ին կը դառնայ ծննդավայր եւ փաստաբանութեամբ կը պարագի, պահ մըն ալ առեւտուրով, Գր. գործունէութիւնը կը սկսի 1892էն, հրատարակելով յօդուածներ «Արեւելք»ի մէջ, նաև բոլոր պօլսասաց թերթերու եւ հանդէսներու, «Ա. Մամուլ»ի եւ «Է. Ամսօրեայ»ի ընդհանրապէս լեզուաբանական եւ քննադատական ուսումնասիրութիւններով, որոնցմով ունէր հմուտ բանասէրի համբաւ մը, Ատոնցմէ է՛ն երկարաշունչն է Եղոկիոյ Հայոց գաւառաբարարը, 99ին Վիեննա տղ. եւ 1901ին պսակուած Իգիբրեանց մրցանակով, 1908-10ին լոյս կ'ընծայէ Արդի հայերէն լեզուի քերականութիւններու դասընթացք մը 3 հատոր, Բսկապէս աշխատուած գործ, 1909ին կը հրատարակէ Մացնիականութիւն եւ Ոգեհարցոյրիւնը՝ որուն շօշափած նիւթերուն մասին կը թուի մասնաւոր նախասիրութիւն մը ունենալ, Վաթած է ազգ. դանազան պաշտօններ թօգաթ, 1909ին կրկին դաւով Պօլիս՝ հայերէնի ուսուցիչ կը կ'ըրգուի կեդրոնականի, պահ մըն ալ խմբագիր Յ. Շահնազարի «Հայրենիք»ին, Ազգ. երեսփոխան ընտր. Ամասիա-Մարզուանէն, Այնուհետեւ հայրենիք կը մեկնի, կարծես ա՛լ չսպրելու համար:

338. **ՏԻՒՐ. ԹԷՄԻՐԵԱՆ.** — Ծն. 1886ին Թօգաթ ուր ուսումը ստանալէ վերջ անցնելով Արմաշ՝ Դպրեվանուց ընթացքը կը բոլորէ եւ կը դառնայ հայրենիք ուր ուսուցիչ կը կարգուի (ապա Էրպաս), նաեւ առաջնորդարանի քարտուղար, եւ կը հիմնէ տպարան մը, — Հնչակեան,

339. **ԱԻԵՏ. ԽՇՏԸՐԵԱՆ.** — Ծն. Թօգաթ 1875ին, Եռանդուն գործունէութիւն մը ունեցած՝ իր ծննդավայրին մէջ, — Հնչակեան,

340. **ՊԱՏ. Ա. ԳԷՍՐԳԵԱՆ.** — Մուկեմուտունցի, 45 տարու, հովիւ Աւետարանական Հայոց Թօգաթի:

341. **ՆՈՒՐ. ՆՈՒՐԵՃԱՆԵԱՆ.** — Խարբերողի գօլէճական, 32 տարու, տնօրէն Բզիի դպրոցին:

342. **ԵՂՕ.** — Բիւնկեանցի, 50 տարու, 1891ին կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ եւ Պօլիս կը մասնակցի Մամբրէ վրդ. ի տէրօրին, Կառավարութեան կասկածուելով, կ'անցնի Կովկաս եւ մաս կ'առնենայ կրկին տէրօրական գործի մը մէջ՝ որուն հետեւանօք կը ձեռքադրուի եւ կ'աքսորուի Սախալին:

Հոն կը մնայ մինչեւ 1905, երբ ձաքոն՝ կղզիին կէտը կը դբուէ, զինքն ալ ազատ արձակելով, Սահմանադրութեան հոչակումին Պօլիս կուգայ և պահ մը առեւտուրով զբաղելէ վերջ կը մեկնի Ամերիկայ, Պատերազմի տարին ծննդավայրը կը դառնայ — Սարապի օրերուն, ծուղակը չլինալու համար Մարտի հետ խմբովին կը բարձրանայ սար և մինչեւ 1916ի վերջը քանիցս կ'ընդհարի կանոնաւոր բանակին, Յետոյ կ'իջնէ Սամսոն, ուր ընկերովի բռնի վերցնելով առագաստանաւ մը՝ բաց ծովը կ'ելլէ, Ռուսիա անցնելու համար, եղբրսպահ մը յատուկ հրահանգով Ռիդէէն կը մեկնի՝ նաւը բռնելու, Բանի մը ժամ վերջ եղբրսպահ մը կը մնասուի եւ պարտուած ետ կը դառնայ, բայց ինքն ու զընդակահար կ'ընայ:

343. **ՅԱԿՈԲ ԱՂԱՍԻՐ**. — Ըն. Պօլիս 1881ին, կէտիկ փաշայի և Ղալաթիոյ կեդր. վարժարաններէն ընթացաւարտ, ելլալու զէպքէն վերջ Գերմանիա մեկնելով՝ մանկավարժ կը վկայուի եւ կ'անցնի եգիպտոս կրթ. պաշտօնով (Աղէքսանդրիոյ վարժարանին տնօրէն): Այդ միջոցներուն երբ Հ. Յ. Դ. կուսակցութիւնը ընկերավարական ծրարիքը կ'ընդունի, կը հեռանայ կազմակերպութենէն, մնալով բողոքող Դաշնակցական, Սահմ. հոչակումին կուգայ Պօլիս եւ Միացեալի կողմէ տնօրէն կը կարգուի Ատանայի, որմէ յետոյ ընդհ. տեսուչ Քզիի դպրոցներուն, ինքը միակը եղած է որ կրցած է անպայման յարգանքն ու վստահութիւնը վայելել Միացեալի կերպոնական Մարմինին:

344. **ԹՈՒՎ. ՃԷԼԱՆԵԱՆ**. — Բալուցի 45 տարու, Տեղւոյն Միացեալ ընկեան դպրոցն աւարտելէ վերջ, 1890ին Պօլիս կուգայ եւ մինչեւ 1895ի դէպքերը հոս մնալով կը մտնէ Դաշնակցութեան շարքին մէջ, Կ'անցնի Ամերիկայ երբ հասարակական գործիչ, եւ կը մասնակցի 1907ի Վիեննա) եւ 1909ի (Վառնա) Դաշն. ընդհ. ժողովներուն, Յետոյ ծննդավայրը դառնալով, մեծ դարկ կուտայ կրթական գործին:

345. **ՍԵՆԱԳԵՐԻՄ ՊՕՆՃՈՒԲԼԵԱՆ**. — Մալաթիացի, 40 տարու, Նին. կրթութիւնը հոս ստանալով, կ'անցնի Ամերիկա ուր կը մտնէ Հընչակեան շարքին մէջ, Մասնակցած 1895ի Կիլիկիոյ ապստամբութեան եւ սպա Դաշնակցութիւնն ընդունած, երկար ատեն իր ծննդավայրը կ'ապրէր, պարապելով առեւտուրով:

146. **ՊԱՏ. ԵՐ. ԳԱՊԱՍԱԳԱՆԵԱՆ**. — Սվազցի, 32 տարու, հովիւ Աւետ. Հակոբ Ամասիոյ, — Մարզուանի մօտ նահատակ:

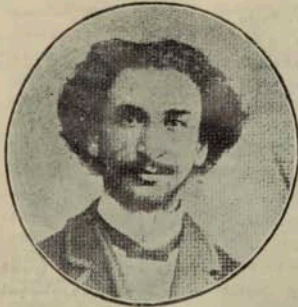
147. **ՄԻՆԱՍ ԻՆԷՔՅԵԱՆ**. — Ընած է 1875ին Ամասիա ուր ստացած իր ուսումը, 1911ին կ'սկսի հրատարակել ՏԺԹ. Հ. Թարգմանի հետ Ամասիա գաւառաթերթը որ քանի մը տարուան կեանք կ'ունենայ, — Հնչ.:

148. **ՄԱՆՈՒԿ ԴԱՆԻԷԼԵԱՆ**. — Ընած է Խիան (Տիգրանակերտ), վաղեմի ուսուցիչ իր ծննդավայրին ու քաղաքին մէջ, Ունի ազգագրական յօդուածներ Ս. Դաւթեանի խմբագրութեամբ: հրատարակուող «Բիւրակն» մէջ, նաեւ պատրաստած իխանի գաւառաքարտը:

349. **ՆՇ. ԷՎՐԱՆՆԱՆ.** — Ծն. 1865ին Ամասիա ուր ստացած էր ուսումը: — Վաղեմի Հնչակեան:

350. **ԿՐՊ. ԶՐԱՃՆԱՆ.** — Ծն. Տիգրանակերտ 1888ին եւ ուսած Վեփրատ Գօլէճ: Հնչ. ընդհ. կազմակերպիչ՝ ծննդավայրին շրջանին, Օրէնագէտ, Մատենի գայմագամ:

351. **ԳԱՐ ԿՈՉԻԿԵԱՆ (Եսալէմ).** — Ծնած է Բալու 17 Օգոստ. 1878ին, եւ ուսումը կ'ստանայ Զարանճազ ու Խոբրերդ. 1896ին Ռուսիա

անցնելով՝ կ'աշխատի գործարաններու մէջ եւ կ'զգայ բանւոր դասակարգին կրած տանջանքները, որոնք Սոցիալ. Դեմոկրատ գաղափարին կը մղեն զինք: 1901ին իբր Հնչակեան գործիչ կը ձերբակալուի եւ երկու տարուան բանտարկութենէ մը վերջ ժընձվ կ'անցնի ուր է. Պալեանի հետ կը հրատարակէ Բանւոր ընկերվ. հանդէսը: 1905ին երբ Ռուս յեղ. շարժումը Բեթերապուրկի գործաւորներուն կողմէ ծաւալ կ'ստանար, անունը փոխելով կ'անցնի Թիֆլիզ եւ յաջորդաբար կը վարէ խմբագրութիւնը Կեանքի, Զայնի եւ Գործի, — բոլորն ալ խափանուած: Կ'աշխատաւ

կցի արտասահման հրատարակուող «Սոցիալիսթ»-ի եւ Տ. Զաւէնի «Երկրի Զայն»-ին՝ զանազան ծածկանուններով. Սահմանադրութենէն վերջ Պօլիս կուգայ ու կը սկսի գրել «Մանդուկէ»-ի. Քիչ յետոյ Իրաշարաց Միութիւնը կը հիմնէ եւ լոյս կ'ընծայէ նոր Կեանք շաբաթաթերթը 2. նազարեանի հետ, նաեւ Ալպագայ բանւորական հանդէսը. — Հեղինակ Թող ֆակդերը խօսին գրքոյկին: — Կ'ամուսնանայ եւ ուսուցչ. պաշտօնով ընտանեօք կ'անցնի Տրապիզոն ուր կը մնայ մինչեւ 1915, եւ տեղահանութեան ընթացքին՝ ճամբան կնոջը Ռոզիի հետ կ'ամուսնանայ:

Սեւ Ծովի հայ քաղաքացիներու Տեղահանութիւնը (1915 Յունիս-Յուլիս) ճշմարիտ եղբերբզութիւն մըն է: Ո՛չ մէկ Հայ գերծ մնաց յանկարծական արստըն, որուն ընթացքին՝ այրեր իսկոյն զատուելով ընամահը ճաշակեցին, իսկ կանայք ու մանկտին խումբ խումբ կորսուեցան ղէպի ներքին գաւառներ, երեւակայութենէ դուրս անգթութեանց նշաւակ: Յիշենք միայն եւ անցնինք՝ թէ Տրապիզոնէն 36 երիտասարդ — մեծ մասամբ ուսահպատակ — մակոյկներով տարուելով ժովամոյն եղան Տարագրութեան նախընթօրին: — Տեղւոյն Առաջնորդ Հօր կենսագրութիւնը տե՛ս «Հայ Եկեղեցականներ»ու բաժինին մէջ. իսկ բանասաններէն կան հետեւեալները.

352/354. **Տ. ՄԵՍՐՈՊ, Տ. ՇԻՂԱՅ, Տ. ՅՈՒՍԷ,** — Երեքն ալ տարագրութեան մէջ անհետ:

355. ԱՐՏԱՇ. ՔՀ. ՓԱՓԱԶԵԱՆ. — Կամարակացի, 47 տարու, հմուտ հայ, ֆրնս եւ թուրք լեզուներու, աշխարհականութենէն մինչեւ 12 տարուան քահանայադարձութիւնը՝ նուիրուած կրթ. գործին եւ պաշտօնավարած Կամարակազ, Ակն ու Ապուշիս՝ ուր հաստատուած վերջերս:

356/362. ԲՈՂՈՔ. ԳԱՐՈՉԻՉԵՆԸ. — Պատ. Յ. Մանուկեան (հովիւ Աւետարանական Հայցք Գաղատիոյ), Պատ. Ա. Եարտըմեան (40 տարու, քարոզիչ Մուշեղապետի), Վեր. Կ. Աթմաճեան (50 տարու, քարոզիչ Մուշեղապետի, Վեր. Հայրապետ Օտեան (Սթանօզցի, 64 տարու, բազմաբզիւն հովիւ իր ծննդավայրին), Վեր. Տիգր. Գոնտագճեան (Հոսան Պէլլիցի, 35 տարու, հովիւ Քէսապի, Խամսի մէջ մեռած), Վեր. Յովհ. Խսկիճեան (Մարաշցի, 32 տարու, քարոզիչ Հալէպի, տարագրելոց մեծապէս օգտակար եղած), Պատ. Աւետ. Տ. Կարապետեան (Ատանացի, 65 տարու, քարոզիչ իր ծննդավայրին):

363. ՎԱՀԱՊԿՆ. (ՏԱԹԵՆԻՆԵԱՆ). — Սվազցի, 38 տարու, կրթական եւ ազգային գործիչ (Դաշնակց.): — Կանադան բարձրացած Ատանա:

364. ԱՇՕՒՂ. ՇԱՀՆԱԶԱՐ (Մարտիրոս Աշուղեան Բէյութեանց). — Կովկասահայ, 45 տարու, վաղեմի Հնչակեան, Սահմանադրութեան հռչակաբան Պօլիս գալով, պահ մը կը պարապի ուսուցչութեանը եւ կը հրատարակէ Չայն կրտսերեան մանկավարժական թերթը (2 թիւ): Անցնելով Երուսաղէմ՝ կը պաշտօնավարէ ժառանգաւորաց վարժարանի մէջ, սպա կը մեկնի Եգիպտոս՝ դարձեալ կրթական պաշտօնով: Պօլիս դարձէն յետոյ կ'ուղևորի գաւառ եւ քահանայ կը ձեռնադրուի Նալլու Խան, Աղէտի տարին իր հօտին հետ հոնկէ տեղահան և Գաղատա նահատակ: — Կովկաս, Պօլիս եւ Եգիպտոս՝ իր շրջած վայրերուն մէջ յաջորդաբար հրատարակած իր հեղինակութիւններն են (մեծ մասամբ գրքայի) Մի յաժակ շուր, Ովկեր են մեր հարստահարողները, Բախսաւոր եւ դժբախտ անմիտք, Պատիւ, Ազատութեան օրունները (Թրգմ.), Կովկասի վիճակը, Դեպի Սօց. Դեմոկրատիա, Հայ հերոսի աշխատանքը, Իրիայի գոնը, Խորակուած սէրը, Մոսկու վերջերը, Տանջումները, Կնոջ մը վրեժը, Մայրը, Կնոջ մը գաղտնիքը, Արիւնտ գասիկը, Խորակուած օջախը:

Ի Չ Մ Ի Ր

Տանկատանի բոլոր բաղարներէն 4 հատ հազիւ կրնանք թուել՝ ուրտեղի Հայուցեան խնայուեցաւ ամբողջական տարագրում, — Կ. ՊՕԼԻՍ, ՔԷՕԹԱՀԻԱ, ՈՒՇԱԳ եւ ԻՉՄԻՐ: — Այս վերջնոյն զոհերն են հետեւեալները:

365. ԳԵՐՈՎՈՒ ԿԻՒՂՊԷՆԵԱՆ. — Տնօրէն Գալուստ Կիւլպէնկեան ազարակին. — Ընդհ. պատերազմին սկիզբը՝ 1914 Հոկտ.ին սպանուած:

366. ՍՏԵՓԱՆ ՆԱԼՊԱՆՏԵԱՆ. — Ին. Մանիսա 1885ին, Շրջանաւարտ Ալիանս իզրայէլիթ վարժարանէն, Իզմիր, ուր կ'ըստըէր շոգենաւային փոխադրութեանց գործով: — Նախկին Հնչակեան: — 1915ի վերջերը, Թալաթեան Ռէժիմի դէմ թուրք տարրին մէջ յեղափոխութիւն յարուցանելու դիտուած մով ֆրանսերէն «մանիֆէսթ» մը կը հրատարակէ. յետոյ կը հետապնդուի և մով ֆրանսերէն «մանիֆէսթ» մը կը հրատարակէ:

ձերբակալուելով՝ բանտի մէջ տառազանքներ կրելէ ետք կ'աքորուի անվերադարձ: — Հետեւանքն ա՛յն կ'ըլլայ որ, կորդ մը տեղացի ու գաւառացի Հայեր և 1915 Ապրիլէն ի վեր իզմիրի մէջ բանտարկեալ կուսակցականներ, ինչպէս և Նալպանտեան գերդաստանի երկսեռ անդամներ կը բռնուին քաղքէն, համախումբ 60 հոգի: Յիշենք անհետացողներէն:

366

367

367. ՏՐՔՔ. ՅԱԿՈՒ Ս. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍՅԱՆ. — Ըն. Էօտէմիշ 5 փետր. 1890ին: Ս. Մետրոպեան և Սէն ժողէֆ վարժարաններէն ընթացաւարտ՝ պահ մը դրագրի պաշտօն վարելէ ետք, կը շրջի փոքր Հայք՝ Գաշնակցութեան բթբակտնտի գործով: 1910ին անցնելով Պէյրութ՝ 4 տարի վերջ կը վկայուի Ֆրնս. բժշկանոցէն: 1915ի գարնան իզմիրի բանտը կը փոխադրուի շղթայակապ և Դեկտ. 3ին կ'աքորուի բանտակից ընկերներով զորս յիշած ենք ստորեւ:—Մեռ. Իսլահիէ:

368. ԱՐՏԱՇԷՍ ՏԷՐ ՍՏԵՓԱՆՅԱՆ. — Ըն. Գըրգաղած 1882ին,

տէրտիրոջ որդի: իզմիրի Մետրոպեանէն ընթացաւարտ՝ գրագրութիւն կ'ընէ մինչեւ 1902, որմէ յետոյ կը Եետուի ուսուցչ. ասպարէզ, պաշտօնավարելով Մանիսա և Տէնիզլի:—Գաշնակց.: 1905ին կը ձերբակալուի և տանջանքներու ենթարկուելով կ'ուղարկուի Պատրուսի բերդը: Սահմանադրութեան հռչակումին, կը շարունակէ իր գործունէութիւնը՝ որպէս հասարակական գործիչ, տեսուչ Տէնիզլիի, Էօտէմիշի եւ Գարաթաշի վարժարաններուն: Վերջերը կրթական գործը լքած մտած էր առեւտր. ասպարէզ:

369. ՎԱՐԳԱՆ ՄԻՍԻՐԵԱՆ. — Ըն. Զմառա (Տիւրիկ) 1887ին:

Մարզումանի Գօլէճէն ընթացաւարտ՝ տարի մը կը պաշտօնավարէ հոն, յետոյ կը մտնէ Պօլսոյ իրաւաբանական վարժարանը, 1911ին կրթ. նախարարութեան կողմէ կը կոչուի իզմիրի Սուլթանիէի ուսուցիչ անգլ. լեզուի, նաև Մետրոպեանի ու մասնաւորներու՝ այցելու: «Աշխատանք»ի յօդուածագիր:—Գաշնակց.: —Ռաքքայէն Տէր Զօր տանող ճամբուն վրայ գողակահար:

370. ԱՌԱՐԵՎ Ս. ԱՊՐՈՅԱՆ. — Ըն. Աֆ. Գարահիսար 1859ին:

Ուսումը կ'ստանայ հոն, յետոյ կ'աւարտէ իզմիրի Սէն ժողէֆ վարժարանի դասընթացքը: Իննգամյար դառնալով կը պաշտօնավարէ Ռէժիի մէջ: 1889ին

Մազնիսա, առեւտր. գործով, իսկ 1892էն մինչեւ իր տարագրումը՝ Իզմիր, Հա-
մարակալ Ղ. Եսայեան Տան, — Հնչակեան, — Մեռ. Մէրտինի ճամբուն վրայ:

370

377

371/376. **ԳՈՐՆԻՉՆԵՐ** (Պաշնակց.) — Կարապետ և Պերճ Պ. Դանիէլ
(մեռ. մին՝ Իսլահիէ, մեւաք՝ Եարպաշը), Մելքի Խանդէթեան (մեռ. Գէլէպէք),
Սուրէն Յարութիւնեան (մեռ. Սեպզա), Կրզ. Յ. Սիվրիսարեան (մեռ. Մու-
րատ), Զինուոր Մարտիկ (Մշեցի, մեռ. Այնթապի ճամբուն վրայ):

377. **ՊԱՍ. ՍԱՄՈՒԷԼ Ե. ԴԷՆՏԻՆԵԱՆ.** — Ծն. Արարկիբ 1867ին: Այնթապի Կեդր. Թուրքիոյ Գօլէճէն 1886ին ընթացաւ արտ՝ կը դառնայ ծնըն-
դավայր, ուր տարի մը ուսուցչութիւն ընելէ ետք՝ յաջորդաբար կը պաշտօնա-
վարէ Ռոտտսթօ և Տարտանէլ (ուր քարոզիչ, Նաև անգլ. հիւղատոսարանի
Թարգման), Յետոյ կը մեկնի Իզմիր, իր դասատու Ամերիկ. վարժարանի, պաշ-
տօն զոր 18 տարի կը վարէ՝ մինչեւ իր աքտորումը, հակառակ անոր որ կու-
սակցութեան մը չէր պատկաներ: — Մեռ. Գօնիսայի բանտը:

Մ Ե Ր Զ Ա Կ Ա Յ Վ Ա Յ Ր Ե Ր

Այս խորագրին տակ համախմբուած են զոհերը նիկոմիդիոյ, Պարտիզակի, Ա. Փազարի (եւ շրջակայից), Պրուսայի, Պօլուի, Պանտրմայի եւ Պալքէսէրի, — վայրեր ուր Պատերազմ. Ատեան-
ներ գործեցին անդուլ (ինչպէս ամենուրեք), Արդարութեան ա-
նունն արատաւորելով եւ բմայական վճիռներով Զնդանը, Երաշ-
խէպն ու Կառափնատը հրամցուցին մեր բամբարատ ազգակից-
ներուն, պարզապէս անո՛ր համար որ անոնք հայ անունը կրեղու
անբաւելի մեղքն ունէին վիզերնին: Անսուաղ բորենիի ո՛չ նուազ
բուռն իր մոլուցքը ցոյց տուաւ Պօլսոյ Կեդր. Բանտի տնօրէն
Իպրահիմ Խայրի հրէշը մանաւանդ, որ, արջառաջիլը ձեռքին,
1915ի գարնան մեկնեցաւ ճեպընթաց այդ վայրերը, սոսկում ու
սարսափ տեղացնելու Հայոց գլխուն: Եւ կարգաւորէն մինչեւ
ուսանող, աչքեր արիւն լացին, պարանոցներ շար ի շար սօճե-
ցան պարաններէ, ու դաստակներ սկսան գելանիլ սեւ շրուշակ-
ներու մէջ . . . : — Անա՛ շարքեր՝ Իթթիհատի սխրագործութեանց:

378/411. **ՊՈՒՆՈՒ ԿԱՆՈՒՈՂՆԵՐ**. - Սիրական փափազեան, Ալեքս. Յարուքիւնեան (Ա. փազարէն, 28 Սեպտ. 1915ին), Ստեփան Աքայեան, Նշ. Մարգարեան, Մկր. Պարթընեան, Սրգ. Լաղեան, Գար. Բաբելեան, Անծանօթ ԲՏ. Լ. ուսուցիչ (Տիվրիկցի) և Սթէֆանի անուն Յոյն մը (21 Դեկտ. 1915ին), Տ. Խորէն ԳՏ. և ուսուցիչ որդին (Էլմալուցի), Սարգիս և որդին Յովհ. Խոզեան, Նազարէթ և Միհրան Թաշեան, Կրպ. Զատիկեան, Հայոցեան, Կարապետ, Շմաւոն, Միհրան Բիրէմիտեան, Պետրոս, Մինաս, Գր. Մմբատեան և 2 Յոյն՝ Անասթաս ու Ինգնատիոս (Ա. փազարէն, 28 Դեկտ. 1915ին), Պետր. Կէնճեան, Պօղոս Կէզէնօզեան, Յովհ. Մուրատեան, Խաչիկ Մարտիրոսեան, Համբ. Իշէեան, (Ա. փազարէն, 21 Մարտ 1916ին), Սիրական Սթամպուլցեան (Արմաշէն), Իսքէնտէր Յամաքեան, Յակոբ Պիւնչեան (Խասկալէն, 3 Հոկտ. 1916ին, Կրպ. Լեզեան (2էնկիլէրէն, 19 Դեկտեմբ. 1916ին):

412/414. **ՊԱՆՏՐՄԱ ԿԱՆՈՒՈՂՆԵՐ** — Դեղագործ մը (տե՛ս զինքը «Հիբոլիտի Աշակերտներ» ցանկին մէջ), Հայրապետ Պաղըքեան (Զաւկարացի ուսուցիչ, 33 տարու, 31 Օգոստ. 1915ին), Տ. Գասպար ԲՏ. Աւետիսեան (Մուրատչայցի), Յովս. Վարժապետեան (Մուրատչայցի, ուսուցիչ, 5 Սեպտ. 1915ին):

415/418. **ՊՐՈՒՍԱ ԿԱՆՈՒՈՂՆԵՐ**. — Բժիշկ մը (տե՛ս զինքը «Հիբոլիտի Աշակերտներ» ցանկին մէջ), Սիմոնիկ Սէֆերեան (յանձնակատարապահ Սովաքիլէ, բնիկ. 45 տարու, կախուելու պահուն՝ չուանը հակառակ երկիցս փրթիլուն՝ երրորդ անգամ կառափնաս բարձրացուցուած), Միսաք Մէրմէրեան (տակերիչ, բնիկ) և 2 գիւղացի Հայեր:

419/450. **ՍԵՐԱՆՈՍ (Պրուսայէն 10 ժամ հեռու) ՀՐԹԱՆԱԶԱՐԿ ԵՂՈՂՆԵՐ**. — Անդր. Խանճեան, Օննիկ Պալթսեան, Աբր. Նալպանտեան, Յակոբ Դարուճեան, Գառնիկ Բէքմէզեան եւ եղբայրը՝ Թորոս (ատենապետ թաղ. խորհուրդի), Ստ. և Լ. Տինկիլեան (բողոքական), Լ. Լուսթֆիեան, Մինաս Քէօլէեան, Հրանտ Արապեան, Ալնիւ եւ Օննիկ Ֆրիպլեան, Գարբիէլ Մոզիկեան (առեւտրականք), Լաբաճեան հայր եւ որդի, Սիւնէմ Եամամեան եւ որդին Պետրոս, Մինաս Ֆնտզլեան (Օսմ. Գրամատան մթերանոցապետ), Յր. Ուզունեան (55 տարու, փաստաբան), Միհրան Լուսթֆեան (ուսուցիչ), Յր. Եազըճեան, Ստ. Հիսեան, Միք. Խանճեան, Արամ Գամպուրեան, Կրպտ. Էպէեան (գրագիրներ), Գր. Անտոնեան (պաշտօնեպ Հանր. Պարտ. Վարչութեան), Սրգ. Մջիկեան և Բիւզանդ. Մօրուքեան ուսանող), Գառնիկ եւ Կարապետ Բաշաճեան (մտադործ), Սարիմ Գըլըճեան (դարբին, Էտուառ Պէյաղեան (տե՛ս զինքը 39 թուահամարով, Յր. Լուսթֆեան եւ Ամմենակ (տե՛ս զիրենք «Հիբոլիտի Աշակերտներ» ցանկին մէջ), Թեւոնեան եւայլն,

թիւով հարիւր հոգի, որոնցմէ քսանը Պրուսայէն, միւսներն իլ շրջականներէն էին: Իսկ

451. **ՍՈՒՔԵԱՍ ՏԻՒԼԷՐԵԱՆ**. — Պրուսայի առաջնորդարանի վաղմի քարտուղար, առաջնորդ. Հայր Սուրբին հետ 5 տարուան դատապարտեալ, միասին կը թշուին Տէր Զօր եւ բժաւոր ժանտատենդէ կը մեռնին երկուքն ալ.— [Առաջնորդը տե՛ս «Հայ Եկեղեցականներ» բաժինին մէջ]:

452/459. **ՏԻՔՏԷՐԵՆԵՐ**. — Ներսէս Տօզրաշեան (ծերունագրդ քահանայ Իզմիթէն, տարագրութեան ատեն Գօնիա վախճանած), Յովակիմ Քէօմիւր-

ձեան (Իզմիթէն, 45 տարու, երբեմնի երաժիշտ-ուսուցիչ՝ Իզմիթ և Տարտանէլ, հազիւ քանի մը տարի քահանայադորձած, տարագրութեան մէջ անհետ), Կարպետ Միսաբան (Ծերունազարդ քահանայ Պարտիզակէն՝ դորաւոր յիշորութեամբ, իր ծննդավայրին ընդարձակ պատմութիւնը գիրք առած, տարագրութեան մէջ վախճ.), Բարթող Միսաբան (Տ. Կարպետի որդին, նոյնպէս), Փիւլիպ. Աբրահամեան (Պարտիզակէն, նախապէս ուսուցիչ, տարագրութեան մէջ անհետ), Բառնարաս Բարունեան (Պարտիզակէն, նոյնպէս), Ներսէս Պայեան (Կամարակացի, աշխարհակոնութեանը — Սերովբէ Պայեան — Արեւելքի մէջ հրատարակած բանասիր. յօդուածներ և ուսուցիչ էտինճիք ու Պանտրուս ուր մասնաւոր վարժարան մըն ալ հիմնած, Պանտրուսէն տարագրութեանը մէջ վախճանած):

460. **Վ. ԵՐ. ՄԱՏԹ. ՀՈՎԻԵՍՆ.Ն.** — 52 տարու, հովիւ Աւետարանական Հայոց Իզմիթի, Գոնիա-Սուլթանիէ տարագրութեանը մէջ անհետ:

461. **ՀՐԱՆՏ ԱՍՏՈՒԱՆՍՈՒՐԵԱՆ.** — Իզմիթէն, 31 տարու, նկարիչ, խոստմանից տաղանգ մը:

462/463. **ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐ.** — Յակոբ Կարաբեան (Ա. Փաղարէն, 32 տարու, ուսուցիչ), Մելքոն Յովսէփեան (Պարտիզակէն, յարգուած հին պատուելի մը զուակը, 28 տարու, ուսուցիչ ազգ. վարժարանի, բանաստեղծ և յօդուածագիր, Դաշնակցական):

ՊԱՐՏԻՉԱԿԻ տեղահանութեան օրերուն՝ օղափոխութեան համար հոն գտնուող երկու յայտնի ընկիւններ (Հ. Արսէն Դազիկեան ներհուն վննետացին և Մինաս Ծալեան դաստիարակ-բանասէրը), նաև տեղւոյն ազգ. վարժարանի տնօրէն Անդրանիկ Կարպետեան ամերիկահայտակ համալսարանը բարեբախտաբար զերծ մնացին ընդհ. պատուհասէն: — Իսկ տարարախտ եր. Թօփուզեան և Կ. Փաթուկեան պարտիզակցիներուն կենսագրութիւնն ու եղերական վախճանը տե՛ս 124⁰ և 141⁰ թուահամարներով:

464. **ԶԱՐԵՀ ԳՕՉԱՆ.** — Ա. Փաղարէն, 45 տարու, նիսկ. Հնչակեան, ապա Վերակազմեալ, կուսակցական գործերով գտնուած Եգիպտոս, Ամբիկ և Բարեզ, Վերջերը ծննդավայրը հաստատուած՝ կ'ըրազէր առեւտուրով:

Բ. — ՀԻՐՈԿՐԱՏԻ ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐ

465/567. **ԲՈՒՇԿ.** — Արիկեան Մաքսուտ, Մարզուանցի, 32 տարու, Սվազ սպանուած. — Ազատեան, Խարբերդցի, Գորի վրայ. — Ազօեան Սարգիս, Ատանացի, 60 տարու, Հալէպ. — Աճէմեան Նշան, Թօղաթցի, Երզնկա. — Այվազեան, Սղերդ սպանն. — Արսլանեան Սրտաշ, Խարբերդցի, 28 տարու. — Արսլանեան Լեւոն, Խարբերդցի, 48 տարու, Արտաշէսի եղբայրը. — Բարթողեան Լեւոն Թորգոմ, Սվազցի, Սվազէ դուրս. — Գավաֆեան Վահան? Իզմիթցի, Երզնկա. — Գարակէօզեան Միքէ, Գոլսեցի, 35 տարու, Վան. — Եարմսեան Մի-

նաս, Թօզաթցի, Երզնկա. — Էլմասեան, Սէվէրէկցի, անդ. — Էմիւնեան, Սվազցի, Ջիւլէ. — Թաճիրեան Յակոբ, Տիգրանակերտցի, անդ. — Թիւլպէնտեան Մինաս, Ա. Փազարցի, 45 տարու, Բարիզէն վայելաւ. Պաղտատի բանակը զրկուած. — Թէրզեան Յովհ., Տիգրանակերտցի 35 տարու, Բոքի վրայ. — Թօփալեան Ոսկան, Խարբերդցի, 42 տարու, Կարին. — Խաչատուրեան Նորայր, Երզնկացի, Թերջան. Իրանոսեան Գարեգին, Կսկի Տէնէք Մատենցի, Այաշ. — Կիւլէնպէնկեան Գրիգոր, Սամսոնցի, 25 տարու, Լնշ. — Տրապիզոն. — Լաւանեան Տիգրան, Կիւրին Գրիգոր, Սամսոնցի, 25 տարու. — Կիւլպէնկեան Գրիգոր, Տիվրիկցի, 28 տարու, ցհ. 3 է տարու, Բէրքիւքի մօտ. — Կիւլպէնկեան Գրիգոր, Տիվրիկցի, 28 տարու, Տրապիզոն. — Լալէպեան Լեւոն Լուսթֆի, Այնթապցի, 33 տարու, Բոքի վրայ. — Լալվաճեան Յարութիւն, գնդապետ, Տիգրանակերտցի, 50 տարու, Խարբերդ. — Լալուսեան Աբր. Տիվրիկցի, Գերմանիա ուսած, 3 է տարու, Դաշնակց. Սվազ. — Լիսարեան Պօղոս, Պօլսեցի, 28 տարու, Մամախաթունի մօտ. — Դազարեան Վահան, Մարզուանցի, 40 տարու, «Բժիշկ» հանդէսին երբեմնի խմբագրապետ, Ուրլայի ճամբուն վրայ. — Դաղարոս, Խարբերդցի, 38 տարու, Կարին. — Ճլճըլեան, Մալաթիացի, 45 տարու, անդ. — Մանուէլեան Խաչ, Խարբերդցի, 40 տարու, Մալաթիա. — Մելքիսեղեկեան Ստ., Պրուսացի, 50 տարու, անուանի բժիշկ. Պրուսա կախուած՝ ուրիշ Աերու հետ. — Մօմսեան Սարգիս, Մալաթիա սպանն. — Յակոբ, Սղերդ սպանն. — Նազլեան Թորոս, Կեսարացի, հոն կախուած 31 Յուլիս 1915ին. — Նահիկեան Նշան, Խարբերդցի, 37 տարու, Մէլքէի բանտը հրկիզուած. — Նազլեան Յովհ., Թօզաթցի, 38 տարու, Բոքի վրայ. — Նշանեան Սուրէն, Կեսարացի, 35 տարու, Դաղատիպէն ծանրապէս հիւանդ վիճակի մէջ կեսօրիս տարուելով կախուած 5 Սեպտ. 1915ին. — Նահպաղլեան Ներսէս, Վանցի, 33 տարու, Մուշ. — Չօպանեան Անիկոս, Մամաթիացի, 30 տարու, Խարբերդ. Պաղտատարեան Միսաք, Երզնկացի, 45 տարու, անդ. — Պաղտատարեան Պաղտ., Երզնկացի, Կարինէն դուրս. — Պապիկեան Թորոս, Սվազցի, 3 է տարու, Տրապիզոնէն դուրս. — Պաղալեան Նշան, Տիգրանակերտցի, Խուս. — Սերթլեան Սարգիս, Կարնեցի, ակնաբոյժ, 32 տարու, Երզնկա. — Սէրայտարեան Արմենակ, Սվազցի, 35 տարու, Թօզաթ. — Վարդանեան Պաղտատար, Սվազցի, անդ. — Վէզնէեան Յարութիւն, Խարբերդցի, 40 տարու, Մալաթիա. — Տէր Մանուէլեան Խաչիկ, Խարբերդցի, Մալաթիա. — Տէր Վահրամեան Նշան, Խարբերդցի, 35 տարու, անդ. — Տօնիկեան Յովհ., Ամասիացի, անդ. — Փալապըլքեան Պօղոս, Պօլսեցի, 30 տարու, Մուշի մօտ. — Փանոսեան Միսաք, Թօզաթցի, 45 տարու, անդ. — Քէշիշեան Հմ., Բէրքիւքի մօտ սպաննուած :

568/576. ԱՏԱՄՆԱՐՈՅԺ. — Ալթունեան Միհրան, Սվազցի, Սվազէ դուրս. — Ալպերթեան Միլր., Կարնեցի, Երզնկայէն դուրս սպանն. — Աջապեան Համբ., Սվազցի, անդ. — Բենիամին, Սամսոնցի, Սարը Գամրէշէն դուրս. — Թապիպեան Հայկազուն, Կեսարացի, 48 տարու, Լնշ., Ամասիա. — Եկաւեան Լեւոն, Արաբկիրցի, Երզնկայէն դուրս. — Դօնջէկիւլեան Նշան, Սվազցի, Սվազէ դուրս. — Մանուկ, Բաբերդցի, Կարնէն դուրս. — Մղիկեան Նշան, Երզնկացի, Քէմախ :

577. ԱՆԱՄՆԱՐՈՅԺ. — Սմբատ, Պօլսեցի, Երզնկա սպաննուած :

578/605. ԴԵՂԱԳՈՐԾ. — Աճէմեան Բարուակ, Պրուսացի, 40 տարու, Պանտրմա կախուած՝ 29 Օգոստ. 1915ին. — Արմենակ, Պրուսացի, Աթրանօսի մէջ հրօքանազարկ. — Բրուտեան, Կարնեցի, Մալաթիոյ մօտ սպանն. — Գոլուսէան Յովհ., Բաբերդցի, Մալաթիոյ վրայ. — Գրաթլեան Սահակ, Սվազցի, Սվազէ դուրս. — Գոլունեան Սիմօն, Խարբերդցի, Բոքի վրայ. — Թաշեան Նդուարդ, Խարբերդցի, 35 տարու, Խարբերդի բանտը. — Թորգոմեան Խաչատուր, Սվազցի,

անդ. — Լուսինեան Յարութիւն, Պրուսացի, 55 տարու, Աթրանոսի մէջ հրացանազարկ՝ 100 Հայերու հետ. — Խաչատուրեան Նորայր, Երզնկացի. — Կիւրճեան Գարեգին, Խարբերդցի, 30 տարու, Մալաթիոյ ճամբուն վրայ. — Կիւրճեան Գէորգ, Խարբերդցի, 55 տարու, Բարերդ. — Մեսիսեան Նդիազար, Սվազցի, անդ. — Շիտանեան Վահան, Սամոնցի, Սվազ. — Սարայտարեան Խաչիկ, Սվազցի, Թօքթ. — Սարայտարեան Տիգրան, Սվազցի, 32 տարու, Չիլէի վրայ. — Սարգիս, Սվազցի, Վէֆայիա. — Սարիկեան Յակոբ, Ուրֆացի, 35 տարու, անդ. — Սեպուհ, Երզնկացի, Քէմախ. — Սրապեան Գասպար, Խարբերդցի, 32 տարու. — Վարդանեան Վահան, Սվազցի, 38 տարու, Մէրայէ դուրս. — Տէրպապեան Բիւզանդ, Սվազցի, Էնտիբէս. — Տէր Ստեփանեան Մկր., Մէդրէցի, 60 տարու, Մալաթիա. — Փանոսեան Լեւոն, Կեսարացի, 45 տարու, Հնչ., Թօմարզա. — Փափանեան Նդիշէ, Կարնեցի, 38 տարու, Մալաթիա. — Փաստըրմաճեան Խաչիկ, Կարնեցի, 38 տարու, Մալաթիա. — Քէնտէրեան Յակոբ, Խարբերդցի, 35 տարու. — Քէշիշեան Խոսրով, Մալաթիացի, 36 տարու, բողոքական, Դաշնակցական, գրագէտ, Մալաթիա:

Գ. — Հ Ա Յ Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ա Կ Ա Ն Ն Ե Ի

606. ՅԱԿՈՒՐ ԱՇՈՏ ԵՊՍԿ. (ՓԱՓԱՅԱՆԱՆ). — Երած է Պօլիս 1847ին և եպիսկոպոս ձեռնադրուած 1898ին, վարած է քարոզչական և առաջնորդական պաշտօններ՝ մայրաքաղաքս ու գաւառները, — Տառապանքի տակ վախճանած Իզմիրի գինորական բանտը, — Կիրիկիոյ աղէտին մասին մատուցած իր տեղեկագրին մէկ պատճէնին՝ իր Թղթերուն մէջէն գտնուած ըլլալուն հետեւանօք:

606

607

607. ՆԵՐՍԷՍ ԵՊՍԿ. ԴԱՆԵԻՂԵԱՆ. — Իր անձնուիրութեամբ և բազմարդիւն ու վշտալարչար կեանքով Հայ Եկեղեցական Դատուն պատիւ այս սրբազանը ծնած է 16 Մարտի 1868ին Եարփուզ (Չէլթուն, աշխարհական անուամբ Գէորգ, Աշակերտ Սիսի մայրավանքին և Սամաթիոյ Սահակեան վարժարանի, ուրկէ վկայուելէ վերջ՝ Ատանա ուսուցչութեան կոչուած եւ 90ին վրդպտ. ձեռնադրուած Վեհապետեան Մկր. Եպսկ. է. Մինչև 95, առաջն.

փոխանորդ Իսքէնտէրունի, Դէպքին, Զէյթունի ապստամբութիւնը կազմակերպողներէն իբր մին առաջատանուելով, 96ին կը բանտուի Հալէպ 7 ամիս, Ներման արժանանալով, Իսքէնտէրունէն կ'աքսորուի Շամ: Օրմանեան Ս.ի բարեխօսութեամբ կը բերուի Պօլիս ուր կը մտայ 10 տարի՝ իբր քարոզիչ Սիււտարի, առանց զերծ մնալու լրտեսներու հետապնդումէն, 1907ին կիլիկիոյ կաթողիկոսին երաշխաւորութեամբ Սիս կ'ուղարկուի, կոչուելով տեսչ. պաշտօնի: Կիլիկեան քարդէն ետք՝ 3 1/2 ամիս բանտերու խորը կը տառապի, Հաճընի ինքնապաշտպանութեան պարագլուխն ըլլալուն: 1910 Սեպտ.ին Ատանա փոխադրուած է, 1914ին ալ Եողզատ՝ առաջնորդական պաշտօնով, Եպիսկ. ձեռնադր., 1911 Մարտին.—Երկերը. Կեանքն առանց հաւաստի և Կարիչ մը չուր այրած սրտերու, կը թողու նաև անտիպներ, «Սասկան Վարդապետ» ծածկանունով աշխատակցած է պօլսահայ թերթերու:—Հնչ.:

608. ԽՈՐԷՆ ԵՊԱՆ. ԴԻՄԱՔԱՅԱՆ. — Ծնած է Կիւրին 1864ին: Վարդապետ ձեռնադր. Բէքմէզեան Ս.է 1892ին: Միաբան Կիլիկիոյ՝ որուն այլ և այլ քաղաքներուն մէջ պաշտօններ վարած:—Առաջնորդ. Կիւրինի:

609. ՍՄԵԱՏ ԵՊԱՆ. ՍԱՍԿԻԹԵԱՆ. — Ծնած է Ատափազար 1871ին, Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադրուած 1895ին, Քարոզիչ Կէյվէի հասարակ դիւղերուն, (1896 և Պալաթի ու Կէտիկ փաշայի եկեղեցիներուն (1897), Շ. Գարահոսարի (1898-1907), յետոյ Կարինի առաջնորդ, մինչև 1915, Եպսկ. ձեռնադր. 1910ին, Ն. Լամբրոնացիի վրայ իր մէկ ուսուցմանիւթութիւնը վարձատրուած է Իզմիրեանցէ 1903ին:

609

610

610. ԽՈՍՐՈՎ ԵՊԱՆ. ՊԷԼՐԻԿԵԱՆ. — Ծնած է 1869ին, Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր. 1895ին, իբր քարոզիչ և առաջնորդ՝ պաշտօնավարած Պօլիս եւ դաւառները:—Առաջնորդ. Կեսարիոյ, մինչև 1915:

611. ԵԶԷԻԼ ԵՊԱՆ. ԳԱԼԱՔԱՅԱՆ. — Ծնած է Պօլիս 1860ին: Ուսանող Կալաթա Սեբասի Լիսէին և բժշկ. «Միլիթէ» վարժարանի, չին Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր. 1886ին, և եպսկ. 1912ին: Անդու պաշտօնավարած ներքին դաւառները:—Առաջնորդ. Բալուի, մինչև 1915:

612. ԳԷՈՐԳ Ծ Վ. ԹՈՒՐԵԱՆ (Պըչաքճեան) — Ըն. Ռոտտֆո 13 փետր. 1872ին, Նիւն. կրթութիւնը հոն ստանալով կ'անցնի Երուսաղէմ և կը բարբէ Ժառանգաւորաց վարժարանի դասընթացքը, հայրենակցին՝ Սարգիս

611

612

Տ. Սարգիսեանի հետ (այժմ առաջնորդ Պրուսայի), 1893-նին տնօրէն Զօրլուի ազգ. դպրոցին. յետոյ Եգիպտոս անցնելով գրադրութեամբ կ'ըբաղի, մինչև Ամերիկա իր մեկնումը 1897ին, և Տօռչէսթը քաղաքին ած. արանական համալսարանը մտնելով 1906ին վկայականը կ'ստանայ «բառօփէտ» պատուանոցով ու նոյն համալսարանը դասաւանդութիւններ կ'ընէ: Պօրտ Ընկ.եան կողմէ կ'ուղարկուի Եւրոպայի գանազան քաղաքները, նաև Երուսաղէմ, հնախուղական պրպտութեան կատարելու: Կ'անցնի Եգիպտոս և Կալիֆա՝ տեսչական պաշտօններով: Աշխարհական անունն անփոփոխ պահելով՝ 1911ին վարդապետ կը ձեռնադրուի Իզմիթի առաջնորդէն, և տարի մը ած. արանութեան ու փիլիսոփայութեան դասեր կուսայ Արմաշի դպրեվանքը. յետոյ Պօլիս գալով առ. Ժամատայ քարոզիչ կը կարգուի Կէտիկ Փաշայի և Մագրիքէյի: 1912ին կ'ընտրուի առաջն. տեղապահ Տրապիզոնի—Ընդհ. Պատերազմին սկիզբները մայրաքաղաքս գտնուելուն՝ կը փութայ իր վիճակը, երբ 2 օր վերջ Վսփօրի ներդուցը փակուած էր: Քանի մը ամիս վերջ, հայ տարադրութեան ատեն՝ Պօլիս կը հեռագրէ.— «Կարին՝ պատերազմական ատեն կը տանին զիս»: Եւ այնուհետև ո՛չ մէկ լուր իրմէ. . . .

613. ՎԱՐԳԱՆ Ծ Վ. ՅԱԿՈԲԱՆ. — Ըն. Ահարոն գիւղը (Սասուն) 1846ին, Ուսումը Ս. Կարապետի վանքը ստանալով՝ կ'ընդունուի Միտաբանութեան շրթին մէջ և կ'ստանայ Ա. սրիակազի աստիճանը Մամբէ Եպիս. Մամիկոնեանէ որ 1880ին վարդապետ կը ձեռնադրէ զինք, 1880-3, կը վարէ վարժարանի տեսչութեան պաշտօնը, 1883ին կէնս միւթէտարըֆութեան Վերածուելուն՝ կ'ստանձնէ նորակազմ վիճակին առաջն. տեղապահի պաշտօնը, Միացեալ Ընկ.եան դիմումներ կատարելով՝ կ'աջողի 2 նախակրթարաններ բանալ կէնսի և Գուլբի մէջ, — 1887ին երբ Սիվանի (Տիգրանակերտ) քրդախօս Հայեր անհովիւ մտալէն և իրուռնքիին կառավարութենէն անտեսուելէն յուսահատ՝ կաթողիկոսութեան կը դիմեն, ինք պատրաստակամութիւն կը յայտնէ հոն երթալու և ուրիշներու չյաջողածը գլուխ հանելու: Վերսպետեան Պատրէ հովիւ կարգուելով՝ կը մեկնի Սիվան և կարճ միջոց մէջ մայրենի եկեղեցւոյ գերկը կը դարձնէ իր հօտը. նաև Ծարիիի մէջ դպրոց մը հիմնելով՝ կը զնէ զայն Միացեալի տրամադրութեան տակ. յետոյ կէնս դառնալով՝ կը շարու-

Նակէ իր պաշտօնը. — 1893-Վ, տեղի կ'ունենայ Սասուն-Տալուրիկի 2 կոտորած-
 ները շրջաբնակ Աշիբէթներու կողմէ որոնց կը միանան կանոնաւոր զօրքեր։
 Մուշ կը հասնի Գննիչ Յանձնաժողով մը Ֆրնս., անգլ. և ռուս հիւպատոսներէն
 բաղկացած՝ Եէֆիգ. Պէյի նախագահութեամբ։ Վարդան վրդ. հաղիւ իր դէմ
 եղած քղք. ամբաստանութիւններէն ազատած, ամէն վտանգի դիմագրաւելով
 Սասնոյ իժգժութիւնները պարունակող Ֆրնս. տեղեկագիր մը կը պատրաստէ
 և Յանձնաժողովին կը հասցնէ, պաշտպանելով անմեղ ժողովուրդին դատը, —
 Այնուհետեւ իր միջոցներով Պատրիարք Առաջն. փոխանորդ կ'անուանէ զինք։ Հա-
 մետեան արհարարից այդ շրջանին երբ 1895ի ջարդին հրամանը տրուած էր,
 Վարդան վրդ. իր հեռատես և խոհեմ ընթացքով կ'աջողի Մուշ և շրջակայքը
 աղէտէն զերծ պահել։ Այսպէս կը հովուէ ու կը պահպանէ իր հօտն ու վան-
 քերու գոյութիւնը՝ մինչև 1899, երբ Բաբգէն Ն. Վ. առաջն. տեղապահ
 կ'անուանուի Մուշ, և ինք Ս. Կարապետ կը քաշուի իբր վանահարական փո-
 խանորդ, այնպիսի ատեն մը երբ ուխտաւորական երթեւեկութիւնք և հա-
 սոյթներ դադարած էին, վանքին ու աղարակներուն շէնքերը քայքայուած,
 տուրքերն ալ դիզուած ըլլալով խիստ հարկահանութեան մը կ'սկսէր։ Կասիլ
 չգիտեր ան. կ'իջնէ Դաշտի գիւղերը՝ մինչև Զուխուր, հանգանակելով 800 սու-
 կի և վճարելով աղմամի, աշարի և եմլաֆի տուրքերը։ Այս տքնութիւններուն
 քաղաքական գոյն կը տրուի սակայն, իբր թէ Յեղափոխութեան անուամբ
 նպաստահաւաքութիւն մը ըրած ըլլար։ Ահագին զրկանքներու կուրծք տալով՝
 հաղիւ կ'ազատէ օձիքը կեդրոնի կառավարութեան ձեռքէն, Յեղու կը նուիր-
 ուի շինարար գործին, խրիմեանէն հասած մասնակի նպաստներով նորոգելով
 Ս. Գերեզմանի գմբէթի վեղաքը, մայր-տաճարի որմերը, ռուսմարանը ևն.,
 — նաև կառուցանելով Բոճեղ Զօրի եւ ուրիշ տեղերու գոմեր, — իսկ 1913ին՝
 վանքին Ս. Գէորդ եկեղեցին որ 1866ի Եարժէն վնասուած էր։ Կառնակութեան
 արժանի իր մէկ գործն ալ վերին կվարս ըսուած ընդարձակ հողերու գատին
 փոխանորդութիւնն էր զոր 1881էն սկսեալ վարելով՝ դատը շահեցաւ։ — 1904ի
 Սասնոյ հաճառ կոտորածին՝ ինք էր որ Մուշ փութաց և արկածեալ ժողովուր-
 դը հովուեց եռանդեամբ, մինչ Ս. Կարապետի վանքը զերծ պահելու համար
 յեղ. սոնձգութիւններէ՝ Համետեան կառավարութիւնը հոն կը զրկէր 200 զօրք,
 որոնք խնօք կեցան մինչև Սահմանադրութեան հռչակումը, շնորհիւ Հայր
 Սուրբին շրջանայեցութեան։ — Դաշնակցական։ — Խարախանեան Ս. ի մահէն վերջ,
 անոր երբ կը յաջորդէր, ծերունազարդ վարդապետը նախկին իր կորովը կա-
 բուած՝ կը հակառակ ինքնապաշտպանութեան գործին եւ կը յորդորէ ժողո-
 վուրդը որ զգոյշ շարժի։ — Ետ մը երեւելիներու հետ զինքն ալ բոկոտն դուրս
 կը հանեն Մուշն և Ալի Զուռն գիւղին մէջ կ'այրեն նաւթով։

614. ՍՍ.ԱՍ. Ն. Վ. ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ.

Ին. Սվաղ 1875ին։ Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր.
 1901ին։ Կեդրոնական և Շնոր Դպրոց դասաւան-
 դած հայկ. մատենադրութիւն ու կրօնք, նաև ստանձ-
 նած՝ ծննդավայրին Արամեան վարժարանի տնօր-
 թիւնը։ 1905էն ի վեր վարած է տեղապահի և ա-
 ռաջնորդի պաշտօններ Սվաղ, Ամասիա, Մարզուան,
 Սամսոն և Պրուսա (1912-Վ), որմէ յետոյ անձնուիրա-
 բար գաւառ մեկնած՝ պատրիարքական հրահանգի մը
 համաձայն։ — Պօլսոյ և գաւառի բոլոր աշխատական-
 ներուն ու եկեղեցականներուն մէջէն առաջին զոնի՝
 Պարտակնութեան ճամբուն վրայ ինկած։

615. **ՎԱԳՆԱՆ Ծ՝ ՎՐԳ. ԹՈՐԵԱՆՆ.** — Ծնած է 1870ին, Վրդպտ. ձեռնադր. 1901ին, Միաբան Սերաստիայ, Ատեն մը վանահայր եղած է Աժպտերի, իսկ վերջերը Շ. Գարահիսարի առաջնորդ՝ մինչև 1915:

616 **ՊԱՍԱ Ծ՝ ՎՐԳ. ՏԷՐ ԽՈՐԷՆՆԱՆ.** Ծնած է 1882ին, Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր. 1905ին և Դպրեվանքը դասախօսած: Պահ մը Պէտիւքտէրէի քարոզիչ Պօլիս մտաւետք՝ մեկնած է դաւառ, իբր տեղապահ և առաջնորդ 1907էն 9 Քղիի, եւ 1911էն 15 Խարբերդի: — Երկերը. Սերկոս եպսկ.պատմիչ (3 հատոր), Խորհեանքաւառ (4 հատոր), Իրզըրպաշուր՝ առ ծագումը եւն., բոլորն ալ անտիպ՝ պատմական և ազգագրական ուսումնասիրութիւններ:

617. **ՇԱՒԱՐՇ Ծ՝ ՎՐԳ. ՍԱՀԱԿԵԱՆ.** — Ծնած է 1881ին, Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր. 1905ին, Ատեն մը փոխտեսուչ էր Դպրեվանքին, իսկ վերջերը եւդոկից առաջնորդ՝ մինչև 1915:

618. **ԳՆՂԱՐ ՎՐԳ. ԹԷՎԷՐԷԼԵԱՆ.** — Ծնած է Լնտիբէս (Շ. Գարահիսար), Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր. 1909ին, Ծննդավայրը, յետոյ Պօլիս կրթ. և քարոզչական գրադուժներ ունեցած է 2 տարի, մինչև առաջնորդ ընտրուիլը Քղիի (1912-5), — Հեղինակ նոր կշիռ՝ նոր արժիք գրքային. աշխատակցած «Հայրենիք»ի, «Ազատամարտ»ի և այլ հանդէսներու:

617

618

619

619. **ՄԵՐՏԻՉ ՎՐԳ. ԶԻՂԱՏԵԱՆ.** — Ծնած է 1871ին, Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր. 1898ին, Առաջն. տեղապահ Պայազիտի, յետոյ Տեղբանակերտի՝ մինչև 1915:

620. **ԱՆԱՆԻԱ Ծ՝ ՎՐԳ. ՀԱԶՐԱՊԵՏԵԱՆ.** — Ծն. Տարէնտէ (Սվազ) 1864ին, 1888ին Երուսաղէմ անցնելով Ս. Տեղեբուն ծառայած և կառավարիչ կարգուած ժառանգաւորաց վրժրն.ի, Վրդպտ. ձեռնադր. 1892ին՝

Յարութիւն Պատր. է. Միաբան Երուսաղէմի: Բանի տարի Ս. Փրկիչ և Ս. Աստուածածին վանքերուն տեսչութիւնը վարելէ վերջ՝ Զարդի վաղորդային անցած է Եդեսիա, իբր տեղապահ, յետոյ առաջնորդ՝ մինչեւ 1907: — Առաջնորդ Բաբերդի՝ մինչեւ 1915:

621. ՊԱՐԳԵՆ Ծ. ՎՐԳ. ԳԱՆԻՒՂԵԱՆ.— Ծն. Հասթէօ, 1881ին: Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր. 1905ին: Պաշտօնավարած իւր տեղապահ և առաջնորդ՝ Քէօթանիա-Աֆ. Գարահիսար, Բոբերդ, իսկ 1914ի վերջերք՝ Պրուսա, որը քանակ Ստապաշեան Վրդ.ի պաշտօնով հոնկէ մեկնումին: — Աշխատակցած է «Լոյս» և «Տաճար» կրօնաթերթերուն:

622. ՍՈՒՐԷՆ Ծ. ՎՐԳ. ԳԱԼԷՄԵԱՆ.— Ծն. Բուշնա (Արաբկիր): Աշակերտ Պրուսայի շերամա, ուժական վրժրն.ի. Արմաշական, Վարդապետ ձեռնադր. 1909ին: Բարողիչ Սկիւտարի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ և կրօնուսոյց Կեդրոնականի (1910): Առաջնորդ Բաղէշի (1911-5):

622

623

623. ԱՐՏԱՒԱՋԳ Ծ. ՎՐԳ. ԳԱԼԷՏԻՐԵԱՆ.— Ծն. Եէնիճէ (Պրուսա) 1876ին: Արմաշական, Վրդպտ. ձեռնադր. 1901ին: Առաջն. փոխնորդ Երզնկայի (1902-7), յետոյ տեղապահ Եւզոկիւր և առաջնորդ Եդեսիոյ՝ մինչեւ 1915: — Երկերը Միոքինական հարց և Շնորհալի, Մատուռներ ձայնգր.):

624. ՄԵԼԻՔԻՍԵՅԻՆ ՎՐԳ. ՀՈՎԻԵԱՆ.— Առաջնորդ Երզնկայի և Քէմալի:

625. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԳ. ԵՂԻՍԵԱՆ.— Ծնած է Կիւրին 1864ին: Աշխարհականութեանը եղած է ուսուցիչ եւ ազգ. գործիչ, իրեն վիճակելով բանտ-աքորը, Սահմանադրութեան հռչակումին՝ Պարսկաստանէն եկած է Պոլիս եւ վրդպտ. ձեռնադր. 1910ին: Արմաշական, Գալբեվանքը տարի մը Թրք.ի դաս աւանդելէ և Հասթէօ քարոզիչ մասէ վերջ՝ առաջնորդ ընտրուած է ձանկի վիճակին (Սամսոն) 1912էն 15:

626. ԳԵՈՐԳ ՎՐԳ. ՆԱԼՊԻՏԵԱՆ.— Ծնած է 1857ին: Միաբան Աղթամարի, Վրդպտ. ձեռնադր. 1887ին: Ատեն մը վանահայրութեան պաշտօն վարելէ վերջ, առաջն. ընտրուած Սղեբդի՝ մինչեւ 1915:

627. ՀԱՄԱԶԱՍՊ ՎՐԳ. ՎԱՐԳԱՆՆԵԱՆ. — Ինած է 1868ին, Միաբան Կտուցի, Վրդպտ. ձեռնադր. 1898ին, Առաջնորդ Չարսանձազ - Չմշկածագի:

628. ԿՈՐԻԿՆ. ՎՐԳ. ՄՐԱՊԵԱՆ. — Ինած է 1847ին, Միաբան Գլակայ, Վրդ. ձեռնադր. 1902ին, Նախ տեղապահ Սղեբղի, յետոյ Բասենի մինչեւ 1915:

629. ԿԱՐԱՊԵՑ ՎՐԳ. ՅԱԿՈՐԵԱՆ. — Միաբան Երուսաղէմի, 1915 Չնքուչ կը գտնուէր:

630. ՄՐԵՄԻԱ ՎՐԳ. ԼԻՅՈՐԵԱՆ. — Ինած է 1875ին, Միաբան Երուսաղէմի, Վրդպտ. ձեռնադրուած 1902ին, Նիսի. տեսուչ Պէլրութի:

631. ՍԱՀԱԿ ՎՐԳ. ՍԱՐԴԻՍԵԱՆ. — Միաբան Երուսաղէմի, Տեսուչ Պէլրութի:

632. ՅՈՎՍԷԿ ՎՐԳ. ՍԱՀՈՒՄՈՆԵԱՆ. — Ինած է 1860ին, Միաբան Երուսաղէմի, Վրդպտ. ձեռնադր. 1886ին:

633. ՆԱՐՍԷՆ ՎՐԳ. ՄԿՔԻՉԵԱՆ. — Ինած է 1861ին, Միաբան Եւզոկիոյ Ս. Յովակիմ Աննա վանքին, Վրդպտ. ձեռնադրուած 1895ին, Փոխանորդ Եւզոկիոյ:

634. ՍԱԿՍՐ ՎՐԳ. ԵՕԹՆԵՂԱՅՅՐԵԱՆ. — Առաջնորդական փոխանորդ Խնուսի:

635. ԲԱՐՍԵՂ Ն. ՎՐԳ. ՄԱՆԿՐԵԱՆ. — Ինած է 1850ին, Միաբան Կիլիկիոյ, Վարդապետ ձեռնադրուած 1885ին:

636. ՍԱՀԱԿ ՎՐԳ. ՉՈՒՅՅԵԱՆ. — Միաբան Սիսի:

637. ՆԱՐՍԷՍ Ն. Վ. ՏԷՐ ԲԱՐԹՈՂԻՄԷՈՍԵԱՆ. — Ինած է 1845ին, Հին Արմաշական, Վարդապետ ձեռնադրուած 1870ին:

638. ՅՈՎ.Ն. ՎՐԳ. ՄԱՆԵԱՆ. — Ինած է 1858ին, Հին Արմաշական, Վարդապետ ձեռնադրուած 1892ին:

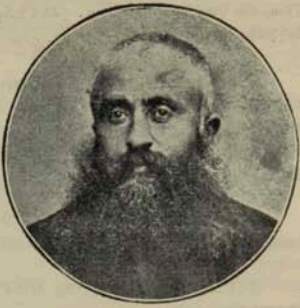
639. ՅՆԱՆ ՎՐԳ. — Կիլիկիա շխանէի վանքին վանահայր:

640. ՊԵՏՐՈՍ ՔԷՆՅ. ԴԱՍԵԱՆ. — Առաջնորդական փոխանորդ Ակնայ, 52 տարու, բեմախօս, ատենօք ուսուցիչ և երանդուն գործիչ (Դաշնից.),

641. ԵՐԹՈՒԹԻԿՆ ՔԷՆՅ. ՏԷՐ ՄԵՂԻՍԵԱՆ. — Ինած է Այնթապ 1866ին, Բահանայ ձեռնադրուած Երեւոյի 1897ին, Առաջնորդական փոխանորդ Այնթապի:

642. ՎԱՐԳԱՆ ՔԷՆՅ. ԱՍԼԱՆԵԱՆ. — Ին. Բինկեան 1863ին, Նին. կրթութիւնը հոն ստանալէ վերջ 3 տարի կը հետեւի դեղագործութեան, 1884ին Պօլիս դրատուն մը կը հիմնէ, 1889ին կը շրջագայի Եւրոպա և կ'այցելէ Բարսիլի արուեստահանդէսը, Դարձին հիւսուածեղէնի գործարան մը հաստա-

տելով պատուանշան կ'ստանայ, 1892ին ծննդավայրը կ'երթայ և ուսուցչութեամբ կ'ըզբաղի՝ մինչեւ իր քահանայ ձեռնադրուիլը (1897), 12 տարի պաշտօնավարելով Զմառա գիւղը (Տիվրիկ)։ Կը հրահրուի խորքերդ, Ս. Կարապետ Թաղին իբր քարոզիչ քահանայ, միաժամանակ աւանդելով Թլկատինցիի դպրոցին եւ աղջկանց Սոբատեան ճեմարանին մէջ պատմութեան, աշխարհագրութեան և կրօնի դասեր։ Հին ու նոր Ուխտի դասագիրքերէն զատ՝ կը թողու պատմ. անտիպ երկեր։ Վաղեմի աշխատակից պօլսահայ Թերթերու՝ կրօնա-բարոյական յօդուածներով, իբր «Եղևակոնական» դէմք, Սարսափի օրերուն՝ խորքերդի բանտը — Թլկատինցիի սենեկակից — ուր գրած է 2 գործեր, և ուր այլ մտաւորականներու հետ նահատակուած է հուսկ ապա՝ շէնքին հրկիզման պահուն։

643/647. **ՄՈՒՇԵՒ ՄԻՍԻԱԿԱՆՆԵՐ**. Եղիշէ Պալուսի, Կոմիտաս Արծրունի, Եղիշէ Կարապետեան, Ստ. Պ. Ղազարեան, Կրպ. Լարիեան (Ս. Կարապետի վանքէն՝ բոլորն ալ նահատակ վարդապետներ)։

Ո՛րչափ հարուստ էր Հայաստան իր պատմական գեղեցիկ վանքերով ու սրբավայրերով որոնք քարուքանդ են հիմա։ Աւելորդ է ըսել թէ՛ ատոնց վանահայրերուն եւ անհամար քահանաներուն — բոլորն ալ նահատակ — անուններն ունենալ եւ անցունել մահագրութեան այս գլխուն մէջ՝ սահմանէն դուրս է ամէն հնարաւորութեան։ Երախտապարտ պիտի մնայինք եթէ՛ վերապրող հայրենակիցներ բարի ըլլային ատոնցմէ՛ կարելոր դէմքերը միայն հազորդի մեզ՝ իրենց ընակավայրերով, որպէսզի կարող ըլլայինք զետեղել զանոնք ՅՈՒՆԵԱՐՁԱՆԻ Բ. տպագրութեան մէջ։ — (Ամէն տեղեկութիւն, կենսագրական, լուսանկար եւն. կը խնդրուի ուղարկել Օ. Արզուման տպարան, Կ. Պօլիս, Յակոբեան խան, «Թէոդիկ» անունին)։

Դ. — ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐ (ՀՌՈՄԷԱԿԱՆ) *

648/656. **ԿԱՐԻՆԻ ՎԱՐՂԱՊԵՏ**. — Յովս. Բչուրեան, Յովս. Աբրահամեան, Յովս. Զօհրապեան, Պօղոս Զոտոյեան, Յակոբ Խաչատուրեան (Թուան գիւղ), Ալեքս. Ալեքոբեան և Յակոբ Տէր-Ներսէսեան (Հինձ գիւղ), Մարտ. Դապարեան (Ռապատ գիւղ), Ստ. Գրիգորեան (Նոր-շէն գիւղ)։

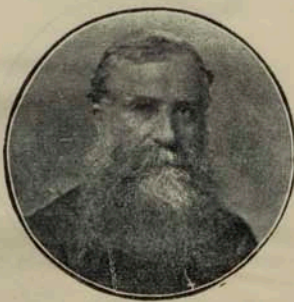
(*) Բաղուած եւ կենսագրութիւնները համառօտած՝ Վիենն. Մխիթարեան Հ. Յովսէփ Տէր-Մարգարեանի յնակասար մահագրութիւնէն ձեռագիր։

657/679. **ԽՈՏՈՐՋՈՒՐԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Յարութիւն փրազեան, Ստ. Զաքարեան, Յակոբ Քէշիշեան, Յակոբ Մելիքեան, Աթանաս Ղազարոսեան, Յարութիւն Եանըղեան, Ստ. Լաչիկեան, Յովս. Գարագաշեան, Պօղոս Գարագաշեան, Պետրոս Ապաղեան, Ա. Դրոս. Քրիստինեան, Յարութիւն Թուրշեան, Պօղոս Գասպարեան, Փրանկ. Նանեան, Ստ. Արողեան, Պետր. Ռեհանեան, Իգն. Չէրչեան, Պօղոս (Արղուիներէն, Վարդան Ղազարեան) — Կարմիր գեղէն, Յովհ. Ավագեան, Կրպ. Վարդապետեան, Յակոբ Յովսէփեան, Յովս. Ներսէսեան:

680. **ՎԱՅՏԵՆՑԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Խոտորջուրէն, Վիենն. Միխայիլեան, Ըն. 1868ին եւ ձեռնադր. 1891ին. — Երկերը. Մասրեսի Աւեստանը (1898, տառաւոր), Հին աւանդական հիմնարկներ (Խոտորջուրի, 1907), Տաղարան հոգևոր (1910), Ժողովրդ. ոսանաւորներ (իր ծնդավայրի), Առանձին եւ անկէմներ տպ. Թիֆլիզ), Խոտորջուրյ զուտաւարարան ընդ մասով):

680

688

681/683. **ՍԼԱՇԵՆՑԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Յովհ. Հուրիկեան, Իգնատիոս քահանայ, Պետրոս Նուրիճանեան:

684/687. **ԸՍՄԻՆԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Պօղոս Թուղլաճեան, Կրպ. Եկէնեան, Ներսէս Սուքիասեան, Անտոն Քհ. Եկէնեան:

688. **ՅԱԿՈՒ ԵՊՍԿ. ԹՈՓՈՒՋՆԱԿ. (ՄՈՒՇ).** — Ըն. Պարտիզակ 1855ին. Նին. կրթութիւնը հոն ստանալով. կ'անցնի Հոմո՝ Ուրբանեան վարժարան, Ձեռնադրուելէ վերջ՝ հովուական պաշտօններ կը վարէ Պանտրոմ, Կեսարիա եւ Վան: 1911ին Մշոյ Թիւրքի Նպիսկոպոս ընտրուելով՝ հոն կը մնայ մինչև 1915:

690/691. **ՄՇՈՅ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Մկրտ. Տէր-Մկրտիչեան, Մեղր. Ուզունեան, Պօղոս Գուլոմճեան:

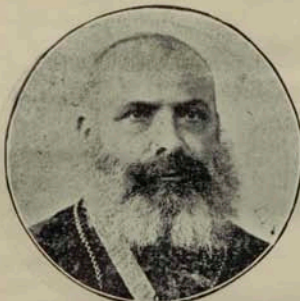
692/693. **ՍՎԱՋԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Մահակ Մատթոյան եւ Պայեան:

694/695. **ԿԻՐԻՆԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Ղեւոնդ Քեքեւեան եւ Սահակ Նահապետեան:

696/697. ԹՕԴԱԹԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ. — Անտոն Սէրապուրեան եւ Պօղոս Բոլոտեան:

696. ԿՐԻՍՏԻՆՆԻ ԵՊՍԿ. ԽԱՉԱՏՈՒՐԵԱՆ, (Մալաթիա). — Ին. Խարբերք 1846ին: Ուսումը կ'ստանայ հոն և Մալաթիա: Յետոյ Զհուսի վանքը կը դրուի և ձեռնադրուելով Մալաթիա կ'անցնի: Տարիներ վերջ Պօլիս կը կանչուի և 1899ին կ'ընտրուի Եպսկ. Մալաթիոյ ուր կը մայ մինչև 1915:

697/704 ԿԱՆԱԹՈՒՅԵ ԵՒՆ, ՎԱՐԴԱՊԵՏՔ. — Ղեկնող Խորհուրդի, Յովհ. Կոստեան, Սա. Կոստիկեան, Կղեմէս Սինիրեան (ՊէՏէանի), Միք. Տէր-Աստուածատուրեան և Կրպտ. քահանայ (Ատիամանէն), Իգն. Շահինեան (Կեղրիկէն), Մեսր. քահանայ (Հէքիմիանէն):

696

705

705. ՍՏԵՓԱՆՆԻ ՎՐԻ. ՍԱՐԵԱՆ, (Տրապիզոն). — Վերեակ. Մխիթարեան, Ին. Դաղատիա 1865ին և ձեռնադրուած 1887ին: Հօտ Սասունաձաբանութեան վկայական ստանալով Ս. Ղազարու վանքը կը դառնայ և յաջորդաբար կը վարէ ուսուցչութեան, «Բազմավէպի խմբագրութեան և տպարանի տեսչութեան պաշտօնները: Այնուհետև երկար ատեն կը մայ իր ծննդավայրը, հանկէ ալ Տրապիզոն՝ մինչև տեղահանութեան տարին, վարժարանի իբր տեսուչ, — երկերը: Աստուածարարութիւն սեսական (1894), Մագնիսական սուլթանով (1901), Էպիսկոպոս ծաղումը (1905):

706. Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՎՐԻ. ՏԷՐ-ՍԱՀԱՆԵԱՆ, (Տրապիզոն). — Վերեակ. Մխիթարեան, Ին. Մուշ 1882ին և ձեռնադրուած 1902ին: Վանքին ու Մ. Ռաֆայէլեանի մէջ ուսուցչական պաշտօն վարելէ ետք՝ Ֆրիպուրի կ'անցնի և Համալսարանէն Դպրութեանց պատկառք, կը դառնայ Ս. Ղազար, վարելով «Բազմավէպի խմբագրութիւնը (1906-8) և հրատարակելով գործերի քերթուածներ և բանասիրականներ: Ուսուցչական պաշտօնով 1914ին կը մեկնի Տրապիզոն՝ մինչև տեղահանութեան տարին, բախտակից ըլլալով իր տարաբախտ կարգակից եղբոր՝ Սարեան Վ.ի երկերը: Հայ կայսեր Բիզանդիոնի (2 հատոր, 1907), Համիթի թաղալում (1910) Ամայիս Մամիկոնեան ծածկանուտով, Շարպուրիան ան Օռիան Քրնս. գիրքը:

707. **Հ. ԹՈՎԱՐԱՆ ՎՐԿՈՑԱՊԱՇԵԱՆ** (Տրապիզոն). — Վենետիկ. Մխիթարեան, Ծն. Տրապիզոն 1886ին և ձեռնադրուած 1911ին, Պատճառ ու

706

707

սուցչ. պաշտօն վարելէ ետք՝ ծննդավայրը կ'ուղարկուի և բախտակից կ'ըլլայ հոն էր կարգակից եղբ յրնեբուն: Սիրահար էր աշ՝ արհագրական ուսմանց:

708. **Ա.Ն.ԳՐԷԱՍ ԵՊՈ՛Ս. ԶԻՂԷՊԱՆ** (Տիարպէքեր). — Ծն. Մէրտին 1818ին, Ուսումը հոն եւ Հոսմ ստանալէ յետոյ՝ Տիարպէքեր կ'ուղեւորի, ուրիչ ծննդավայր, եւ հոն քահանայ կը ձեռնադրուի նազարեան Արքեպիսկոպոսի որուն շահէն վերջ եպիսկ. ընտրուելով կը յաջորդէ անոր 1899ին, երկար տարիներ վիճակաւոր Տիարպէքերի թեմին:

708

709

709. **ԻԳՆ. ԱՐԲԵՊՍԿ. ՄԱՂՈՅԱՆ** (Մէրտին). — Ծն. Մէրտին 1878ին, Նիս. կրթութիւնը ստանալէ վերջ կը մեկնի Զմառ, որուն վանքէն ընթացաւարտ՝ քահանայ ձեռնադրուելով ծննդավայր կը դառնայ, ժամանակ մը հոն պաշտօնավարելէ յետոյ՝ Պօլիս կուգայ եւ կը կարգուի քարտուղար կաթողիկոսարանի, ապա եպիսկոպոս կ'ուղարկուի առաքելութեան: Տարիներ վերջ Պօլիս կը կանչուի, ընտրուելով Արքեպիսկոպոս Մէրտինի ուր կը մնայ մինչեւ տեղահանութեան տարին:

710/714. **ՏԻՍՊԵՉԱՆԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Պողոս Խանալկեան, Յովս. Նուրեան, Մկր. Ամուրեան, Յովս. Խաչատուրեան, Մկր. Մեղմուկի:

715/716. **ԱՄԲԱՍԻՈՅ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Գնէլ և Պայթունի քահանաները:

717/722. **ՄԱՐԶՈՒՅՆԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Յովս. Յողունի, Գաբրիէլ Տօնիկեան, Սողունեան, Սիմօն Պայեան, Գր. Հատիկեան, Հ. Աղաճանեան վրդ. (Յիսուսեան Միաբ.):

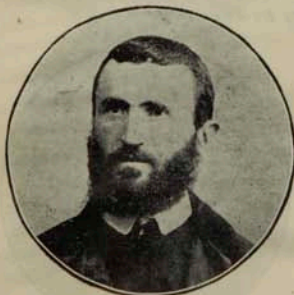
723/731 **ԳԱՂԱՏԻՈՅ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Գէորգ Լքիզեան, Յար. Ալակէօզեան Կղեմէս ձմեւիսեան, Գէորգ Վեթանեան, Յովս. Բոլատեան, Յովս. Մաքսուտեան, Յովս. Գազեան, Յովհ. Թօզաթիլեան, Յովհ. Չիլտէմեան:

732. **Ա.Յ. ԹԱՊԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏ.** — Վարդան Պահճէճեան:

733/735. **ԱՏԱՆԱՅԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Յար. Լաչինեան, Անտոն Մարուժեան, Յովհաննէս Գուլումճեան:

736/738. **ՏԻՍՐՊԷԳԻՐԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Յր. Նազաշեան, Պողոս եւ Անտոն Մէրտինցիները:

739. **Հ. ՊՕՂՈՍ ՎՐԳ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ** (Մէրտին). — Վենետիկ. Միխիթարեան: Են. Մէրտին 1880ին եւ ձեռնադրուած 1906ին, Հում Աստուածարանութեան վկայական ստացած: Յանցառակի աշխատակցած Վրացալէպի:

739

740

740. **ԱՏԵՓԱՆ ԵՊՍԿ. ԻՍՐԱԵԼԵԱՆ.** (Խարբերդ). — Ենած է Մուշ 1866ին: Երական դպրոցը հոն աւարտելով կ'անցնի Հում ուր ուսումը կը լրացնէ եւ քահանայ կը ձեռնադրուի: Յետոյ իբր ժողովրդապետ կ'ուզարկուի Աբարկիր ուր կը մայ երկար ատեն, մինչև իր եպիսկոպոսացումը Խարբերդի Թեմին (1899 1915): Քաջամուտ լատիներէնի եւ ճարտասան:

741/746. **ՄԷՐՏԻՆԻ ՎԱՐԳԱՊԵՏՔ.** — Մկր. Գալեօնճեան, Սահակ Թէրզիպաշեան, Սահակ Արսէն, Վարդան եւ Յովհաննէս:

747/749. **ԽԱՐԵՆԻՒՆ ԳԱՐԳԱՊԵՏԻ**. — Գրիգոր փելիպոսեան, Սարգիս Խաչատուրեան, Դեռնդ Վրդ. Մինասեան:

750/761. **ԱՆԱՐԱՏ ԵՂՈՒԹԵԱՆ ՄԻԱՐ. ԿՈՒՍԱՆՔ**. — Կամելա փելիպոսեան (Մեծաւորուհի), Քոյր Իսկուհի, Ռամելա, Երանուհի (4 ն

ՔՈՅՐ ԿԱՄԵԼԻԱ ՓԵԼԻՊՊՈՍԵԱՆ

ալ Թօգաթէն, Քոյր Շուշան (Մալաթիաէն), Վասիլուհի Մեծաւորուհի, Քոյր Մարութի, Համասփիւռ Յ ն ալ Խարբերդէն, Քոյր Էմիլա, Մագաղղիէ, Գլեմանթին եւ Ժերմէն (4 ն ալ Տիարպէթիբէն):

Շնորհակալութիւն գրչի եղբայրներու, — մասնաւորապէս «Ազատամարտ»ի Մերուկին եւ Պրն. Վահէ-Հայկի — որոնք նիւթի ու նօթի հեւիհեւ հաւարման մեր զորքը ղիւրացուցին այնքան ազնուօրէն:

Բերա, Մարտ - Ապրիլ 1919

ԹԵՈՂԻՎ

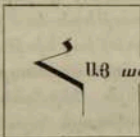
ԳՐԱԿԱՆ ԲԱԺԻՆ

ԱՆԻԱՏԱԿՑՈՒԹԵԱՄԲ
ԱՆԳՐԱԳՐԱԴԱՐԱՆԻ

Դ Է Պ Ի Ա Յ Ա Շ

Հ Ի Ն ՈՒ Ն ՈՐ Յ ՈՒ Շ Ե Ր

ԱՅ ազգն իր հայրենի դարաւոր երկրէն վտարելու չեւ
ընաջինջ ընելու Իթթիհատի եւ գերման դիւա-
յին խորհուրդին առաջին երկունքը կրեց պօլսե-
րնակ Հայութեան մտաւորական դասակարգը :

1915 Ապրիլ 11, 12 եւ 13ի անմտանալի օրերը տեղի ունեցած միա-
հաղոյն ձերբակալութիւնք մահասարսուռ արհաւիրք մը ափռեցին զբէ-
թէ բոլոր Հայերու սիրտերուն մէջ : Գերման ծախյիկ կայսեր ձախաւեր
խորհրդով նիւթուած այս Տարագրութեան ճիւղային ծրագիրը գաղտնիք
մը չէր սակայն ամէն անոնց համար որոնք ուշադիր կը հետեւէին օր-
ուան իրադարձութիւններուն : Մինչ ճապիտ Բարիզի մէջ Օսմ. փոխա-
ռութիւն մը կնքելու յաջողելով կոչունքէ կոչունք կը հրաւիրուէր, մինչ
եւրոպական մեծ տէրութիւնք Հայաստանի բարենտրոզմանց խնդիրն
խկապէս լուծուած կը նկատէին հայաբնակ վեց նահանգներուն համար
եւրոպացի երկու բննիչներ ընտրելով, անդին Քայզէրը եւ Իթթիհատա-
կան կառավարութեան վարիչ պետերը գաղտնաբար կը նիւթէին հրէ-
շային դաւադրութիւն մը՝ ընդդէմ բովանդակ Հայ ազգին որուն միակ
յանցանքն ուրիշ բան չէր բայց եթէ երկրին բարեկարգութիւնն ու
բարգաւաճումը պահանջել, անզուգականն Նուսրար Փաշայի բերնով որ
իր բովանդակ ոյժն ու կորովը ի սպաս դրած էր Հայ Ազգին այս ար-
դար դատին իրականացման :

Առաջին անգամ ռուսական թերթերը եղան որ մատնանիշ ըրին
այս դիւային ծրագրին իսկական գոյութիւնը : Ի մէջ այլոց Մօսկուա

հրատարակուող ուուս Կօրօս Մօսօյ թերթը մատնանիշ ըրած էր Տարագրութեան հրէշային ու թաքուն ծրագրի մը գոյութիւնը : Գերմանիա Անատօլուի հայաքնակ նահանգները գերման գաղթավայրի մը վերածելու իր խորախորհուրդ ծրագիրը յաջողցնելու համար պէտք տեսած էր մէջտեղէն վերջնել այն տարրը որ իր անգուզական կորովով, աննկուն ոգիով եւ անյողդողդ կամբով հօր մըցակից մը պիտի հանդիսանար իր ոտնձգութիւններուն դէմ : Այդ տարրը Հայն էր, անվեհեր Հայութիւնն էր : Եւ արդարեւ Գերմաններն ի վաղուց հասկցած էին թէ ապագային Հայը միայն պիտի ծառանար իրենց դէմ : Այս յամառ մըրցակիցը միանգամ ընդ միշտ մէջտեղէն բառնալու համար յաջողած էին խաբել եւ հմայել տիրող թուրք տարրին անմիտ կառավարութիւնը, եւ ընդհ. տարագրութեան գաղափարը թելադրած էին անոր : Թուրք թերթերէն Իգսաւ, իր 1914 Յնվ. 17ի թիւով, միամտաբար կը փորձէր հերքել ուսական Կօրօս Մօսօյ թերթին մատնանշած թագուն ծրագրին գոյութիւնը : Աւա՛ղ որ այն ատեն մեր ազգային իշխանութիւնը Իգսաւի միամտութեան չափ անսիրութիւն ցոյց տուած էին, երբք չանդրադառնալով թէ իրօք այդպիսի թաքուն ծրագիր մը գոյութիւն ունէ՞ր թէ ոչ :

Աւասիկ Իգսաւի տողերը, զոր համառօտիւ յառաջ կը բերենք, իրապէս ապացուցուած նկատելով թէ հայ տարագրութեան եւ քնաջնջման ծրագիրը Համերոպական Պատերազմէն առաջ իսկ նիւթուած էր Գերմանիոյ եւ Թուրքիոյ միջեւ, քանի որ ան իսկապէս գործադրուեցաւ պատերազմի տեւողութեան միջոցին, նոյն ինքն Գերմաններու առաջնորդութեամբ : Իգսաւն է որ կը խօսի . — «Մօսկուայի Կօրօս Մօսօյ թերթը մատնանիշ կ'ընէ թուրքեգերման ծրագրի մը գոյութիւնը, որուն նպատակն է հայաքնակ նահանգներէն Հայերը հեռացնել եւ դէպի Միջագետք տարագրել : Ռուս թերթը կը յարէ թէ Գերմանիոյ եւ Թուրքիոյ տնտեսական շահերուն համապատասխան պիտի ըլլայ Հայաստանի մէջ բնակեցնել Իսլամներ, որոնք ի հարկին Կովկասի Իսլամներուն հետ միանալով պիտի կրնան լուրջ ընդդիմութիւն մը ընել սլաւական ոտնձգութիւններուն :» Թուրք թերթը կը յարէ . — «Օսմ. կառավարութիւնը այդ տեսակ բան մը ընելու պէտք չունի, վասն զի հայաքնակ վայրերու մէջ Իսլամներն են որ կը կազմեն մեծամասնութիւնը : Կառավարութիւնը եթէ կարծած ըլլար թէ Հայերը սլաւական հոսանքին պիտի ծառայեն, հիմակ Արեւելեան Անատօլուի մէջտեղ հաշտարար ու բարեկարգիչ բաղաբականութեան մը հետեւելու տեղ՝ անհաշտ ու հակառակ բաղաբականութեան մը կը հետեւէր, մինչդեռ Օսմ. կառավարութիւնը, Հայերը գոհացնելու համար, թոյլտուութեան վերջին աստիճանին հասած է : Կառավարութեան ընթացքը ժողովուրդին մէջ հայրենակցական սէրը հաստատելու կը միտի եւ ո՛չ թէ իրար ձգելու : Արդէն մենք չենք կարծեր որ Հայերը սլաւական հոսանքին ծառայեն, վասն զի ի՞նչ օգուտ պիտի ունենան . եթէ այդ հոսանքը սկսի, միթէ Հայութիւն կը մնա՞յ :» Իգսաւ Գազազ Յարութիւն ամիրայի Թուրքիոյ

մատուցած ծառայութիւնները յիշատակել վերջ՝ միամտաբար կը հարցնէ . — Միթէ կարելի՞ է հարիւր հազարաւոր Հայերը դեպի Միջագետք
բռնել : Եթէ Հայերն իրենց իսկ հաւանին , գործադրութիւնն անկարելի է :
Ի՞նչ հարկ կայ այսօր անհրաժեշտաբար քանի որ իրեն հրահարակէ :
Նպասակ մը միայն կայ , այն է միշտ դժուարութիւններ յարուցանել Օսմ .
Կառավարութեան դէմ :

Ինչ որ թուրք թերթն անկարելի կը կարծէր , այսօր իրականութիւն է սակայն : Հարիւր հազարաւոր անմեղ Հայերուն արիւնը խմող էնպէսներու եւ Թալէաթներու նման մարդկային հրէշներու համար միթէ անկարելի բան կ'ը այս աշխարհիս մէջ :

Կիրակի օր , Ապրիլ 12 , Սկիւտար կ'անցնէի այցելութեան : Սամաթիոյ կայարանը պատահաբար իմացայ թէ Շք . գիշեր կարգ մը Հայեր ձերբակալուած էին Բերայի մէջ : Իսկզբանայնքան մեծ կարիւրութիւն մը չընծայեցի , բայց երբ Սկիւտար հասայ՝ հոն իմացայ թէ գիշերային ձերբակալութիւնները կարծուածէն շատ աւելի մեծ ծաւալ մը ունեցած էին , եւ թէ Սկիւտարի մէջ Հնչակեան Ակումբին անդամներէն ոմանք եւս նոյն գիշերը ձերբակալուած էին առանց ուրիշ պատճառի : Բնականաբար խորին տխրութիւն մը զգացի , չկրնալով մեկնութիւն մը տալ այդ միահաղոյն ձերբակալութեանց շարժառիթին մասին :

Միտքս կ'զբաղեցնէր նաեւ ուրիշ իրողութիւն մը : Քանի մը օր առաջ , պատերազմական պաշտօնատան հայթայթիչներէն մին , Լուծիի պէյ (ծագումով Ալպանացի) , կըր աշխատած գրասենեակիս մէջ առանձին կը գտնուէինք , խորին վշտով մը ըսաւ . — Այս ձեր Հայերը չե՞ն ամենար կոր . հարիւր յիսունի հասաւ պաշտօնապէս արձանագրուող հայ խափիչներուն թիւը : Ձեր գլխուն վրայ դժբախտութիւն մը կը դառնայ կոր , Աստուած պահէ զձեզ : — Ի՞նչ կ'ըսէք , Լուծիի պէյ , ես չեմ հաւատար ատոր , սխալ ըլլալու է : — Հաւատացէք ի՞նչ որ կ'ըսեմ , ես Հայերը կը սիրեմ եւ կը ցաւիմ ձեր վրայ :

Աւելորդ է ըսել թէ Լուծիի պէյ նոյն ատենուան ոստիկանութեան պետ Պէտրի պէյի սերտ բարեկամն էր : Եւ խորին տխրութեամբ մը համակուած էի , քանի՞ կ'իմանայի ձերբակալուած Հայերուն անունները , որոնք որոշ դատակարգեր կը կազմէին , անուանի բժիշկներ , խմբագիրներ , գրագէտներ , դպրոցի տնօրէններ , երեսփոխաններ եւլն . :

Հօրեղբորորդուոյս Թէոդիկի բանտարկութիւնը զոր Սկիւտարի մէջ իմացեր էի , ա՛յ աւելի կը սաստկացնէր տխրութիւնս : Մեր ընթերթէն վերջ բովանդակ խօսակցութիւնը դարձաւ նախընթաց գիշեր տեղի ունեցած ձերբակալութիւններուն վրայ : Գիշերը կարծես կ'երկարէր եւ չէր լուսնար , մինչ ես քունս կորսնցուցած , անհամբեր լուսնալուն կ'ըս-

պատէի՝ Պօլիս իջնելու եւ ձերբակալութեանց մասին որոշ եւ ընդարձակ տեղեկութիւններ քաղելու համար :

Բշ. առաւօտ առջի շոգնաւուով վար իջայ , եւ ամէն ծանօթ բարեկամներուս , որոնց կը հանդիպէի, ակնարկով հարցումներ կ'ուզողէի : Վերջապէս երբ զրասնենակ հասայ , հոն լիուլի տեղեկութիւն առի թէ ո՞ր դասակարգի անձնաւորութիւնը ձերբակալուած էին , եւ այն ատեն միայն համոզուամ գոյացուցի թէ քաղաքական նշանակութիւն ունեցող դէպք մըն էր այս եւ թէ հայ մատնիչներու կողմէ նախապէս պատրաստուած ցուցակներու վրայ կատարուած էր : Նախասկիզբն էր այս Հայ տարագրութեան դժոխային ծրագրին զոր Իթթիհատական Կուսակցութեան դաւաճան պետերը պատրաստած էին Գերմանիոյ դժոխամբեր խորհուրդով :

Երեկոյեան մօտ զրասնենակէն դուրս ելած էի նամակատուն երթալու եւ հեռագիր մը յանձնելու համար : Վերադարձիս , զրասնենակին արտաքին դրան առջեւ կանգնած տեսայ անծանօթ մարդ մը , որ իսկոյն հարցուց ինձ .

— Հո՞ս Բիւզանդը ո՞վ է :

— Ո՞ր Բիւզանդը կը փնտռէք , Բիւզանդ անունով շատ մարդ կայ :

— Քանի մը ամիս առաջ Գօծաման - Օղլու խանէն հոս եկած է , ա՛յն Բիւզանդը կ'ուզեմ տեսնել :

— Ես եմ , հրամանեցէ՛ք :

— Ոստիկանութեան Ընդհանուր տնօրէնը զօնգ տեսնել կ'ուզէ , մէկտեղ պիտի երթանք :

Դիւրին է երեւակայել զգացած ներքին յուզումս , բայց իսկոյն ինքզինքս զսպեցի եւ առանց պաղարիւնս կորսնցնելու՝ զրասնենակէն ներս մտայ : Բաղրոնս դուրս ելած էր . իր որդւոյն ըսի թէ ոստիկանութեան կողմէ կանչուած ըլլալով հո՞ն կ'երթամ կոր : Ապա քաղաքային ոստիկանին հետ սանդուխէն վար իջանք եւ երբ Գայսէիի Թանին առջեւ հասանք , տեսայ որ հինգ զաղտնի ոստիկաններ խանը պաշարած էին : Անոնց պետն իսկոյն հրաման ըրաւ որ զիս ալ տանին ընդհ. ապահովութեան պաշտօնարանը , որ կը գտնուէր Հանրային Պարտուց վարչութեան շէնքին դիմացը , եւ որ ապա եղաւ Իթթիհատի Կուսակցութեան արիւնագանգ բոյնը : Հոն մասնաւոր սենեակ մը առաջնորդուեցայ , որուն պատերը զարդարուած էին անթիւ լուսանկարներով : Գրասնենակին պետը հարցուց անունս , մականունս եւ զբաղումս , եւ իր առջեւ հանգչող ընդարձակ ցուցակի մը հետ բաղդատելէ վերջ՝ հրաման ըրաւ որ տանին զիս , բայց ո՞ւր , չէի գիտեր : Երբ Այա - Սօֆիայի եւ Սուլթան Ահմէտի հրապարակը տանող ճանքան բռնեցինք , հասկցայ որ Կեղը. Բանտը կը տարուէի : Թէեւ ինձ ընկերացող ոստիկանին քանիցս հարցուցի թէ ո՞ւր կ'առաջնորդէր զիս , սակայն չյաջողեցայ պատասխան մը առնել : Հագիւ Մէհտէրհանէի արտաքին դուռնէն ներս մտեր էի , բակին մէջ կեցող պատանի մը իր ընկերներուն մօտ վազելով , գոչեց , — Ահա՛ Բիւզանդ Քէչեանն ալ բերին :

Շուրջս նայեցայ տեսնելու համար անուանակից բարեկամս, որուն ձեռքակալութիւնը լսած էի արդէն, բայց ոչ որ տեսայ, արդեօր Քիւզանդ Քէչեանին հետ կը շփոթէին զիս, կը հարցնէի իւրովի: Վերջապէս գրասենեակ մը առաջնորդուեցայ, որուն պատերն ալ զարդարուած էին դատապարտուած եւ կասկածելի անձանց նկարներով: Հոն ալ նոյն հարցումներն ու բաղդատութիւնը լայնածաւալ ցուցակի մը հետ: Յետոյ հրաման ելաւ որ վար տանին զիս: Երբ գրասենեակէն դուրս կ'ելլէի ինձ ընկերացող սատիկանին հետ, դուռ մը բացուեցաւ եւ սեւազգեստ անձնաւորութիւն մը դուրս ելլելով ըսաւ. — Այս էֆէնտին ալ վերի էֆէնտիին բով դրէ՛ք:

— Ինչպէ՞ս... հոս գիշերելու դատապարտուած եմ. եթէ այդպէս է, հրաման ըրէ՛ք որ ընտանիքիս հետագիր մը ուղղեմ եւ բացակայութիւնս իմացնեմ, որովհետեւ տանս մէջ ինձմէ զատ այր մարդ չկայ:

— Եթէ այդպէս է, վա՛ր տարէ՛ք, պատասխանեց:

Վերջապէս երբ բանտին դուռնէն ներս մտայ, վանդակորմին առջեւ շարուած տեսայ շատ մը ծանօթ դէմքեր, որոնք նոյն օրն իսկ ձեռքակալուած էին: Աղերս. Փանոսեան հեգնական ժպիտով մը ողջունեց զիս, «Օ՛, բարով եկաք, հազար բարով» գոչելով: — Ձեզ կարօտնայուս համար եկայ, պատասխանեցի:

Անմիջապէս հեռագիր մը ուղղեցի աներորդուոյս, որ հեռագրատան դրացի ըլլալով հանդերձ՝ հազիւ յաջորդ օրը ստացեր է զայն: Գիշերն անցուցինք Մէհտէրհանէի ընդարձակ պարտէզին մէջ կառուցուած փայտակերտ շէնքի մը մէջ, որ երբեմն իբրեւ դպրոց կը ծառայէ եղեր դեռատի բունտարկեալներու: Քանի մը գրասեղաններ կային, որոնց վրայ լուսուցիչներ գիշերը: Յաջորդ օրը, երկու խումբի բաժնեցիներ քանտարկեալներս. մէկ մասն ազատ թողուցին, իսկ միւս մասը նոյն շէնքին մէջ արգելափակեցին: Չկրցանք մեկնութիւն մը տալ այդ խորտութեան: Մեր հէք ընկերները գիշեր ցերեկ արգելափակուած կը մընային, մինչդեռ ես ու ընկերներս ազատ համարձակ կը ճեմէինք պարտէզին մէջ եւ բացօդեայ ժամանակ կ'անցունէինք: Փանոսեան մէկ օր միայն մնալէ վերջ, ազատ արձակուեցաւ: Ընդամենը 29 հոգի էինք, որոնցմէ 13ը արգելափակուած էին:

Մեր բնակութեան սահմանուած էր բարուկիր եւ յոյժ ընդարձակ սրահ մը, խոնաւ, ըորրոսահոտ, պատուհաններու նուազութեան պատճառաւ: Հոն էին նաեւ հինգ վեց թուրք դատապարտեալներ որոնցմէ մէկուն փորձուեցայ հարցնել հետաքրքրաբար. — Չմտն ի բուն այս ցուրտ ընդարձակ սրահին մէջ առանձին էիր: — Ո՛չ, մենք հոս 125 հոգի էինք, մեզմէ հարիւր քսան հոգին չեք գրուելով մեկնեցան: Մենք չուզեցինք չեք գրուել, որովհետեւ մեր պատիժին երեք չորրորդ մասը քիչ առնէն լրանալու մօտ է եւ կայսերական ներման արժանանալու յոյս ունինք:

Եօթն օր մնացինք Մէհտէրհանէի բանտը, անհամբեր սպասելով կա՛մ մեր ազատութեան, կա՛մ տարագրութեան: Բանտին տնօրէնը

նախորդ արտրեալներուն ընկերացած էր մինչև Էնկիւրիւ : Ուրբաթ վերադարձաւ :

Կիրակի գիշեր ճաշելէ վերջ , երբ սրահին մէջ համախմբուած՝ մեր վիճակին վրայ կը խօսակցէինք , ահա սանդուխէն վեր կ'ելլեն երկու պաշտօնեաներ , տնտրակ մը եւ ճրագ մը ձեռքերնին : Անոնցմէ մին ըսաւ .

— Ձեր մէջէն ո՛վ որ վրան դրամ կամ արժէքաւոր իրեր , ոսկի կամ արծաթ ժամացոյց եւ այլ առարկաներ ունի , արծանագրել տալու պարտաւոր է . ունեցածներնիդ ըսէ՛ք որ արծանագրենք :

Իսկզբան չկրցանք ոեւէ մեկնութիւն տալ այս պահանջումին , եւ ենթադրաբար կարծեցինք թէ գողութեան դէպք մը պատահելու պարագային՝ գողն ու գողօնը դիւրաւ գտնելու համար էր իրենց այս դիմումը , մինչդեռ իրողութիւնը տարբեր է եղեր : Կէս գիշերը հազիւ երբ 2 ժամ անցեր էր երբ նոյն անձերը յանկարծ արթնցուցին զմեզ եւ իւրաքանչիւրէս 192 զրշ. եւ 10 փարա պահանջեցին : Ի՞նչ պիտի ըլլար այս 10 փարան , թերեւս կամուրջին դրամն էր , կ'ըսէինք իրարու :

— Ի՞նչ բանի համար է այդ դրամը , հարցուցինք :

— Ձեր ճամբորդութեան ծախսն է . վաղ առաւօտ իսկ կանուխ պիտի մեկնիք դէպի Էնկիւրիւ , պատասխանեցին մեզ :

Անոնք որ կրնային վճարել՝ հատուցին , իսկ անոնք որ ամբողջապէս չունէին նոյն զումարը , իրենց ունեցածնին վճարեցին : Այլեւս չկրցանք մեր աչքերը փակել եւ մեր պատրաստութիւնը տեսանք , առաւօտուն մեկնելու կազմ եւ պատրաստ գտնուելու համար :

Հազիւ արշալոյսը ճեղքուած էր , զինուորական կարգով ճամբայ հանուեցանք դէպի կամուրջ : Մեր մէջէն Գարթալցի ծերունի մը , Վրդանէս աղա , որ արիւններթուեցնէ կը տառապէր՝ աղաչեց որ կառք մը վարձէ , որովհետեւ քայելու անկարող էր , բայց մեզ ընկերացող անոպայ ոստիկան - զինուորներէն մին չարաչար ապտակեց զայն եւ գետին տապալեց : Այն ատեն միայն վերահասու եղանք որ զազաններու հետ էր մեր գործը : Երբ ձրղալ Օղլուի զառիվայրէն կ'իջնէինք , բանի մը ծանօթ հայ լրագրավաճառներ մեր դէմ ելան , որոնք ժամանակի խմբագրատունը կ'երթային : Ակնարկներով հասկցուցինք թէ կը մեկնէինք : Վերջապէս հասանք կամուրջ , որ սակայն բաց էր նոյն պահուն : Այդ պատճառաւ նաւակներով տարուեցանք շոգենաւ : Երբ Հայտար - Փաշա հասանք , կայարանին մէջ եւս պահ մը արգելափակուելէ վերջ՝ մասնաւոր վակօնի մը մէջ տեղաւորուեցանք ոստիկան-զինուորներու հսկողութեան տակ : Կառախումբը ճամբայ ելաւ , մինչ մեր սիրտերը կ'արիւնտռէին սաստիկ՝ մեր սիրականներէն այսպէս հեռանալուս պատճառաւ :

Մութը կոխած էր արդէն , երբ հասանք Էսկի - Շէհիր ուր — կիներու սպասման սրահին մէջ , որ հազիւ 15 քառ. կանգուն տարածութիւն ունէր — 29 հոգի արգելափակուեցանք ամենախիտ հսկողութեան տակ : Յաջորդ առաւօտ մեր ուղեւորութիւնը շարունակեցինք դէպի Էնկիւրիւ : Կառախումբը ո՛ր կայարանը որ կը հանդիպէր , հայ հե-

տարրքիրներու ստուար խումբ մը կ'ողջունէր զմեզ, եւ տեղ տեղ առատածնուն անձեր ուտեստ կը բաշխէին, առանց փոխարէնը պահանջելու: Եղբայրսիրական այդ անմոռանալի ցոյցը կը սրտապնդէր զմեզ: Գշ. իրիկուն հասանք էնկիւրիւ եւ արգելափակուեցանք տեղւոյն ոստիկանական բանտին մէջ: Հոն եւս երկու խումբի բաժնեցին զմեզ եւ զատ զատ արգելափակեցին: Յաջորդ առաւօտ երբ բանտին բակն իջանք, տեսանք որ մեծ ցնձութիւն մը կը տիրէր բանտարկեալներուն մէջ: Հետարբերութեամբ անոնցմէ մէկուն մօտենալով հարցուցի .

— Ի՛նչ է ձեր այս ցնձութեան պատճառը :

— Մենք չեք գրուեցանք, վաղ առաւօտ իսկ պիտի մեկնինք :

— Արդեօք կրնամ հասկնալ թէ ի՛նչ յանցանքով դատապարտուած էք :

— Իբրեւ մարդասպան 15 տարուան բանտարկութեան դատապարտուած եմ, պատասխանեց մին ցրտօրէն:

— Ձո՞վ սպաննեցիք :

— Աղջիկ մը կը սիրէի, ծնողքը չուզեց զայն կնութեան տալ ինձ . ես ալ լեռը փախցուցի զայն եւ կիրքս յագեցնելէ վերջ սպաննեցի, յարեց յաղթական ցնձութեամբ մը :

Հագիւ 22 տարեկան երիտասարդ մըն էր խօսակիցս : Ուրիշ երիտասարդի մը մօտենալով, նոյն հարցումներն ուղղեցի եւ գրէթէ նոյն պատասխանները ստացայ: Երիտասարդ բանտարկեալ մըն ալ՝ որ կ'երգէր եւ ուրախութենէն կ'ոստոտէր, հարցմանս պատասխանելով ըսաւ անտարբերութեամբ .

— Ես ալ աղջիկ մը կը սիրէի որ սակայն սիրտն ուրիշ երիտասարդի մը տուած էր: Երկուքը մէկէն, թէ՛ սիրականս եւ թէ՛ մրցակիցս սպաննելով վրէժս լուծեցի :

Երեւակայեցէ՛ք, երբ այս կարգի եղեռնագործներ չեք արձանագրուած ըլլալուն համար Կայս. ներման կ'արժանանան, ինչէ՛ր չեն ըներ անմեղներու դէմ, կ'ըսէինք իրարու, առանց մտքէ անցունելու թէ այս մարդասպաններէն կազմուած չեքները նոյն իսկ Հայութիւնը բռնաջինջ ընելու կոչուած էին, ինչպէս իրողութիւնք անհնրքի կերպով ապացուցին ի վերջոյ :

Երկու օր էնկիւրիւի բանտը մնալէ վերջ, ուրբաթ առաւօտուն կանուխ ճամբայ հանուեցանք: Անոնք որ թէ՛ Մէհտէրհանէի եւ թէ՛ Լէնկիւրիւի բանտին մէջ առանձին արգելափակուած էին, դէպի Չանդըրի ղրկուեցան, իսկ անոնք որ Մէհտէրհանէի բանտին մէջ ազատ թողուած էին, կարծես ի վարձատրութիւն՝ ղրկուեցան Այաշ ուր բանտարկութիւն միայն կ'սպասէր իրենց, մինչ Չանդըրի տարագրուողները բազաբէն դուրս չելլելու պայմանաւ ազատ թողուած էին :

Բաց դաշտին մէջ հազիւ երկու ժամ յառաջացած էինք, եւ հասի հանդ փոթորիկ մը ծագեցաւ: Բռնաշունչ քամին մեր կուրծքերը կը ծեծէր եւ տեղատարափ անձրեւը մեր քամակները կը ծաղկէր: Անձածկոյթ սայլերու մէջ նստած, ցուրտէն կը սարսռայինք: Այսպէս

շարունակեցինք մեր համբան մինչեւ լեռան մը ստորոտը, ուրկէ վեր սկսանք մագլցիլ հետիտուն, որովհետեւ ոստիկանները հրաման ըրին որ սայլերէն վար իջնենք: Բարեբախտաբար փոթորիկը քիչ մը հանդարտեցաւ եւ հոմիս ու անծրելը մեղմացան: Երբ լեռան զագաթը հասանք, մեր առջեւ պարզուեցաւ Այաշ քաղաքը, որ ծորի մը մէջ շինուած կ'երեւէր: Եղնի Գափուի վարժարանին տնօրէնն՝ անստանալին Մարզպետ ու ես կըր լեռը կը մագլցէինք, կարծես լուելայն կը մրջէինք՝ իրարմէ առաջ անցնելու համար: Անիկա մերթ ընդ մերթ կը կատակարանէր եւ կարեւոր խոստումներ կ'ընէր զիս քաջալերելու համար, եթէ երեք օր մը Կովկաս երթար: Այլեւս սայլակ չբազմեցանք երկուքս. հետիտոնն իջանք գառիթափէն վար եւ իրիկուան դէմ հասանք կառավարական պաշտօնատան առջեւ որ լեռան ստորոտը կառուցուած էր: Պահ մը կանգ առինք, մինչ մեզ ընկերացող ոստիկան - զինուորներէն մին պաշտօնատուն կ'այցելէր: Սյո շէնքին դիմացը, հագիւ 40-50 քայլ դէպի վար, իսլամական գերեզմանատան մը ստորոտը կառուցուած կ'երեւէր միայարկ ու փայտակերտ շէնք մը, որուն պատուհաններէն քանի մը գլուխներ դուրս ցցուած էին:

Մեր մէջէն ձայն մը գոչեց յանկարծ.

— Նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք, Զարդարեանին գլուխն է, ահա՛ Խաժակն ալ, եւ դեռ ուրիշներ . . . :

Մեր ակնարկները դէպի հոն սեւեռեցան: Հասկցանք իսկոյն թէ մենք ալ նոյն շէնքին մէջ պիտի հիւրընկալուէինք: Քանի մը վայրկեան վերջ, զինուորական կարգով դէպի յառաջ խաղալու հրամանը ելաւ: Երբ հասանք դրան առջեւ, ցնձագին ողջոյններով ընդունուեցանք մեր բանտակից եղբայներուն կողմէ:

Մեր բնակավայրը 15 կանգուն լայնքով եւ գրէթէ 20 կանգուն երկայնութեամբ միայարկ շէնք մըն էր: Պատուհանները երկաթեայ վանդակներով պատած էին. տեղական իշխանութիւնը — թերեւս բարձրագոյն հրամանով — այդ երկաթեայ ծոցերը բաւական չհամարելով՝ շէնքին շուրջը մէկ կանգուն հեռաւորութեամբ փայտէ վանդակորմ մըն ալ շինած էին, փախուստը դժուարացնելու համար. շուրջը զիշեր ցորեկ կը հսկէին մասնաւոր պահակներ: Երեք կանգուն լայնքով նրբանցքի մը երկու կողմը կային երկու սրահներ, որոնցմէ մին երկու սենեակներու բաժնուած էր, մին բանտարկեալներուն՝ իսկ միւսը ոստիկան-զինուորներու բնակութեան յատկացուած:

Փոքր սրահը հաշ-չայփական կը կոչուէր, վասն զի իրենց բնակութիւնը հոն հաստատուած էին անոնք որ նիւթական կարողութեան տէր էին: Իսկ միւս սրահը ժողովրդական կը կոչուէր:

Այաշի մէջ բանտարկուած էին հայ մտաւորական զասակարգին

ամէնէն կարկառուն ղէմբերը , զոր կառավարութիւնը «քաղաքական լանցապարտ» տիպոցով որակած էր: Այդ մակդերը կը կրէին նամակատան եւ հեռագրատան ստացագիրները «Միւնիսթրիս սյասսիյիսին . . . փիլան կփհնիս» բացատրութեամբ :

Բանտարկեալներն ընտանեխումբեր կազմած էին , աւելի կամ պակաս թիւով անդամներու մասնակցութեամբ միասին կը ճաշէին՝ ծախուց լինայողութեան համար: Ամէն ընտանեխումբ իրեն յատուկ խոհարարն ունէր եւ միւս անդամները կարգաւ լուացարարի դերը կը կատարէին: Ազատաւարտ մարմինն առանձին ընտանեխումբ մը կազմած էր Խաժակի նախագահութեամբ: Ամէնէն բազմանդամ եւ պատկառելի ընտանեխումբն էր այս : Համբարձում Պոյաճեան (Մուրատ) եւ Ճանկիւլեան ուրոյն ընտանեխումբ մը կազմած էին որուն կողմէ հիւրասիրուեցանք Պէշիքթաշի Ազգ. վարժարանի տնօրէն Հիւսեան , զբաժանառ Գրլըճեան ու ես , եւ արդէն երեք անբաժան ընկերներ զարծած էինք Մէհտէրմանէի բանտէն իսկ : Եւ սակայն մեր սիրտը խորագէս վիրաւորուելով իմացանք որ յաջորդ օրն իսկ Համբարձում Պոյաճեան Կեսարիա պիտի մեկնէր կառավարութեան որոշմամբ , տեղւոյն պատերազմական ատեանին առջեւ դատուելու համար : Շահրիկեան ուրոյն ընտանեխումբ մը կազմած էր եւ իր տկարութեան պատճառաւ զուրգուրալի եւ որդիական հոգածութիւն մը կը վայելէր իր ընկերներուն՝ Օննիկ Սրապեանի , Բարթող Չօրեանի եւ Ատում Շահէնի կողմէ : Իսկ «հայայթական սրահ»ին ամէնէն կարկառուն ղէմբերն էին Բոստում Բոստումեանց (գորգի հանրածանօթ վաճառական, ռուսահպատակ պատուական ու հայրենասէր Հայր) , Տօթթ. Նազգաշեան , ազնուասիրտն Սամուէլօթի , երեսփոխան-ընտաղատ Արիստակէս Գասպարեան , զուարճարան Վրթմանէս Մարտիկեան , վաճառական Մենձիկեան , անմոռանալին Տօթթ. Տաղաւարեան (որ անձնուիրութեան մարմնացումն էր , իր բժշկական տաղանդն ու մարդասիրական ոգին աննիւազ ի սպաս զնելով բոլոր հիւանդ տարագիրներուն անխտիր) , Կէտիկ Փաշայի ազգ. վարժարանի տնօրէն Ներսէս Չաքարեան (ազնուասիրտ երիտասարդ մը , որ արարողապետի եւ միջնորդի դերը կը կատարէր ընդմէջ կառավարութեան եւ բանտարկեալներուս) : Իր հսկայ հասակն ու վառվռուն ղէմբը պատկառ կ'ազդէին , երբ երկու ռատիկան-զինւորներ իր ետին ձգած՝ պաշտօնատուն կ'երթար մեր մէկ խնդրանքը Գայմագամ պէլին մատուցանելու եւ զօհացում ստանալու համար : Միհրդատ Հայկազն ներքին կարգապահութեան եւ մաքրութեան հոգածութիւնը ստանձնած էր եւ անթերի կը կատարէր իր պաշտօնը : Առանց կուսակցական խտրութեան , եղբայրսիրական վառ եւ ընդհանուր ոգի մը կը տիրապետէր բանտարկեալներուն մէջ , ինչ որ ամէնէն միսթարական երեւոյթն էր մեզ ամէնուս համար . թէ եւ պէտք է խոստովանիլ թէ բանի մը անուպայ անձնասէրներ ալ անպակաս էին : Թղթատարին մեկման օրը , Սմբատ Բիւրատ , Սերովբէ Նորատունկեան , Համբ. Համբարձումեան եւ ես բարտուղարի դերը կը կատարէինք ,

մեր բանտակից եղբայրներուն նամակները , հեռագիրներն ու խնդրագիրները շարադրելով թրքերէն լեզուով , որովհետեւ թղթակցութիւնը լոկ այդ լեզուով արտօնուած էր :

Թղթատարին ժամանած օրը , անհամբեր ոգեւորութիւն մը կը տիրէր : Անոնք որ իրենց սիրականներէն նամակ ընդունած էին , բնական ուրախութիւն մը կ'զգային , իսկ անոնք որ չէին ընդունած՝ պահ մը կը տխրէին , բայց ապա նամակներէն ոմանց ընկերած յուսատու լուրերէն կը մխիթարուէին : Բարեբախտաբար Պօլիս հրատարակուող հայերէն եւ տաճկերէն լրագիրներ անվրէպ կը հասնէին մեր ձեռքը : Եւ ահա՛ ընդհանուր հաւաքոյթը տեղի կ'ունենար , եւ խորին լուսթեան մէջ՝ բաջալարժ ընթերցող մը կարգաւ կը կարդար օրուան թերթերուն ամէնէն կարեւոր լուրերը . յետոյ կ'սկսէին դատողութիւնք ու դիտողութիւնք : Երբ թերթերն աւետեցին թէ Իտալիա երբեակ զինակցութենէն բաժնուելով՝ համաձայնութեան կողմը յարած եւ Աւրստրիոյ դէմ պատերազմ հրատարակած էր , անսահման ուրախութիւն մը յառաջ եկաւ , այն համոզմամբ թէ այդ կարեւոր իրողութիւնը պիտի փութացնէր պատերազմին վախճանը , մանաւանդ որ իտալական նաւատորմին մասնակցութիւնը դիւրաւ յաղթանակել պիտի տար Տարտանէլի նեղուցին առջեւ մղուած կռիւին : Շահրիկեան այն աստիճան համոզուած էր անգլ. բաղաբաղանութեան վերջին յաղթանակին , որ իր անձնական տկարութեան հակառակ՝ ոգի ի բռին անգլիներէն կը սորվէր — իրեն ուսուցիչ ունենալով Լարնցը — եւ ամէն առաւօտ կը մասնակցէր մարմնամարզի փորձերուն զոր Շ. Քրիսեան սիրայօժար կատարել կուտար փառաբողներուն : Մարմնամարզի այս փորձերը պահակ պաշտօնեաներուն կողմէ մեկնուեցան իբրեւ զինուորական մարզանքներ եւ արծազանգ գտան մինչեւ կառավարութեան մօտ . թիւրիմացութիւնը դիւրաւ փարատեցաւ սակայն : Գետնայարկ ու խոնար (մանաւանդ երբ օդը անձրեւոտ ըլլար) շէնքի մը մէջ զիշեր ցորեկ փակուած երիտասարդութիւնը , — թո՛ղ ձերութիւնը , — մարզանքի պէտք ունէր քիչ շատ կազդուրուելու համար , քանի որ դուրս ելլելու , արեւի Լորես տեսնելու եւ մաքուր օդ ծծելու աստուածային պարգեւն իսկ կը զլացուէր իրեն : Ն. Ջաբարեանի միջոցաւ քանիցս դիմում կատարուեցաւ Գայմագամին մօտ , որպէս զի օրը զոնէ մէկ ժամ արտօնէ քանտարկեալներուս՝ դուրս ելլել եւ արեւի լոգանք մը ընել զինուորական հակողութեան տակ : Վերջապէս առնուեցաւ այդ ցնծառիթ այլ վաղանցիկ արտօնութիւնը որ մէկ օրուան տեւողութիւն ունեցաւ , ափսո՛ս , զիտէ՞ք ինչո՛ւ համար : Երբ բանտարկեալք իրենք զիրենք արեւին կենսատու ճառագայթներուն տակ զգացին , կարծես ամէն պատշաճութիւն մոռցան եւ անառակ տղու խաղերով սկսան զուարճանալ , մինչ «Պէյք» հեռուէն կը դիտէ նոյն ամէն ինչ : Նոր բայց անօգուտ դիմումներ . օրերը կ'անցնէին եւ մաքուր օդ ծծելու շնորհը կը զլացուէր մեզ : Շաբաթներ անցնելէ վերջ միայն՝ բացառիկ արտօնութիւն շնորհուեցաւ որ տասնական հոգի կարգաւ եւ կէս ժամ կարենանք

շէնքին առջիւ ման գալ : Իսկոյն ցուցակներ պատրաստուեցան այրութենական կարգաւ , դուրս ելլելու իրաւունք ունեցողներուն անուններով , եւ դրան բով պատերուն վրայ փակցուեցան կարգապահութեան համար :

Տեղւոյն ջուրը կաւային էր եւ նստողական կեանք վարողներու համար յոյժ վնասակար , քանի որ մարտողութիւնը կը դժուարացնէր :

Ամէն առաւօտ կանուխ օրուան ջուրի պէտքը
ԿՍՄԱՒՈՐ ՋԻԿԻՐՆԵՐԸ հոգայու համար , կամաւոր ջրկիրներու խումբ մը ձեռքէ ձեռք կը խլէր հողէ սափորները :

Ամէնէն տարիքոտներն իսկ դրան վանդակորմին առջեւ սափոր ի ձեռին՝ կ'սպասէին ջուրի երթալու հրամանին : Բուն նպատակը ջուր բերելէ աւելի՝ արեւջրուիլն էր : Աղբիւրը կը գտնուէր պաշտօնատան դէմ՝ բլուրին ստորոտը : Հագիւ մէկ երկու սափոր լեցուած , ահա յանկարծ ջուրը կը կտրէր եւ հարկ կ'ըլլար քառորդ ժամ , կէս ժամ սպասել ջուրին վերսկսելուն : Ու ատիկա բախտաւորութիւն մըն էր անոնց համար որոնց կարգն էր օրուան ջրկիրութիւնը : Որովհետեւ աղբիւրին հանդէպ , մարգագետնին վրայ եւ արեւին կազդուրիչ ճառագայթներուն տակ , ժամանակ անցընելու առիթը կ'ընծայէր անոնց :

Մաքրութեան համար տարուած հոգածու եւ մանրախոյզ խնամքներու հակառակ , ոջիլներու արշաւախումբ մը գրոհ տուաւ յանկարծ մեր սրահներէն ներս , եւ այդ՝ երկու պատճառով . ա) Կառավարութեան խնդրանք մատուցինք , որպէս զի քանի մը կապերտ հայթայթէ՝ տախտակամածները ծածկելու համար , քանի որ շատեր տախտակներու վրայ գիշերելու ստիպուած էին : Մզկիթէ մը քանի մը կապերտներ բերուեցան , որոնք ոջիլներու ճշմարիտ բոյներ են եղեր : Կապերտները նոյն օրն իսկ ետ դրկուեցան խորին շնորհակալութեամբ : Բ.) Բանտարկեալներէ ոմանք անկողիններ վարձած էին , որոնք նոյնպէս կեղտոտ ու ոջլոտ էին : Հարկ եղաւ ամէն օր արեւին հանել զանոնք եւ այսպէս ճողոպրիլ անպիտան այդ անասնիկներուն համաճարակէն :

Լուացուելու շնորհն իսկ երկար ատեն զրացուեցաւ մեզ : Բազմադիմի աղերսանքներէ վերջն էր որ հինգական հոգիի բազնիք երթալու արտօնութիւնը շնորհուեցաւ : Օրը հագիւ 15-20 հոգի կրնային վայելել այդ շնորհը : Կարգի սպասելու էր : Բայց ի՞նչ բազնիք , աղտոտութեան կեղրոնավայր մը : Աւագանները ո՛չ տաք ջուրի , ոչ ալ պղի ծորակ ունէին : Մորակը գոյութիւն չունէր Այաշի համար : Բոլորակ վայտ մը կը կատարէր անոր դերը : Պաղ ջուրը դոյլով միայն կը հայթայթուէր . ջուրին չափազանց տաքութիւնը մեղմելու համար՝ դուրսէն պաղ ջուր բերելու ստիպողութիւնն անհրաժեշտ էր :

Քաղաքը թէեւ օժտուած էր հռովմէական ժամանակէն մնացած հինաւուրց ջերմուկով մը , բայց մեզմէ հագիւ տասը հոգի առիթ ու-

նեցան մօտէն տեսնելու եւ վայելելու զայն, վասն զի այդ արտօնութիւնն ալ շուտով զլացուեցաւ: Օր նոր, հրաման նոր, այս չէ՞ միթէ մեր երկրին մէջ տիրող փոփոխական ոգին:

Ժամանակը սպաննելու համար, շատեր ընթերցանութեամբ կ'զբաղէին, մինչ ուրիշներ զանազան զբօսախաղերով կը զուարճանային, որոնց մէջ կարելոր տեղ մը կը զբաւէին աղիւսախաղն ու ճատրակը: Պարսկահայ երիտասարդ մը հացի միջուկով աղիւսախաղի քարեր, համրիչներ եւ ճատրակի քարեր կը շինէր մեծ ճարտարութեամբ: Աղիւսախաղի ամէնէն ճարտար վարպետներն էին Հայկ Թիրեաքեան եւ Սմբատ Բիւրատ որոնք իրարու հետ կը մրցէին, յաճախ հետաքրքիրներով շրջապատուած: Բանագող Լուսիւնեան ամէն օր կ'իկոյրի գեղազիր իր օրացոյցը կը ցուցադրէր զանազան սրամիտ ակնարկութիւններով: Համբարձումեան կը գեղազրէր այդ օրացոյցները: Իսկ նուագահանդէսը կարելոր տեղ մը կը զբաւէր մեր գիշերային ժամանցին մէջ: Գլխաւորաբար Նորատունկեան եւ Ժիրայր քարեացակամ յօժարութեամբ կ'երգէին զանազան ազգային երգեր, ունկնդիրներուն մէջ մեծ ոգնւորութիւն յառաջ բերելով: Ենտիք Շահէն մենախօսութիւններ կ'արտասանէր, զլխաւորաբար Սիամանթոյի հատընտիր բանաստեղծութիւններէն: Մարտիկեան նմանածայնութեան իր բնածին տաղանդով ատենաբանութիւններ կ'արտասանէր, մերթ Խաժակի, մերթ Շահրիկեանի եւ մերթ Ակնունիի ծայնը ձեւացնելով, այնպէս մը որ կարծես թէ ատենաբանողներն անոնք ըլլային. եւ այսպէս քրքիչներ ու կեցցէներ կը կորգէր ունկնդիրներէն: Ժիրայր իր թաւ ծայնով Կուռնկ Հայաստանին կը մեներգէր, իսկ Նորատունկեան երգահանդէսը կը փակէր Հոյ Նագահր՛ըր երգելով, որուն կը ծայնակցէին զրէթէ բոլոր ունկնդիրները, մեծ խանդավառութեամբ. յետոյ խորին լուսիւն մը կը տիրէր, երբ ընկողմանելու վերջին ժամը կը հնչէր:

Մերթ ընդ մերթ խորհրդակցական գաղտնի ժողովներ տեղի կ'ուննային «Հայայփական սրահ»ին մէջ. կամ Խաժակի եւ կամ Ակնունիի նախագահութեան տակ: Այդ ժողովներուն մէջ որոշուեցաւ — եւ իրաւամբ — զգուշանալ մեր բնտանեկան նամակներուն մէջ որ եւ է ակնարկութիւն ընելէ քաղաքական կուսակցութեանց դէմ: Անգամ մը, տրուած որոշման համաձայն, հեռագրով զիմում եղաւ Ներքին Գործոց նախարարութեան՝ կամ դատական ատեանի մը յանձնել զմեզ եւ կամ ազատ արձակել, քանի որ որոշ ամբաստանութեան մը ներքեւ էինք գտնուեր, այլ պարզապէս արգելափակուած էինք արտաքին ամէն յարաբերութենէ զրկուած, միայն թէ մեր բնտանիքներուն հետ կրնայինք թղթակցել թուրքերէն. զբաքննութեան բովէն անցնելու պայմանաւ. ազատ էինք նաեւ օրուան թերթերը ստանալ եւ օրուան դէպքերուն իրագեկ ըլլալ:

Եւ սակայն մեր դիմումներուն ուելէ գոհացում չէր տրուեր : Օր մը միայն Դաշնակցական Կուսակցութեան պետերէն ոմանք - ինչպէս Տօրթ. Փաշաեան եւ է. Ակնունի - մեր վրայ հսկող ոստիկանական Քօմիսէրին կողմէ խորհրդածութեան հրաւիրուեցան : Երթեւեկութիւն մը տեղի ունեցաւ եւ կուսակցութեան գլխաւոր անդամներէն խորհրդակցական գաղտնի ժողով մը գումարուեցաւ : Հակառակ շարժած բռւռն հետաքրքրութեան, գաղտնի պահուեցաւ այս խորհրդակցութեանց եւ երթեւեկներուն շարժառիթը, բայց ի վերջոյ անգաղտնապահ շրթունքներ փսրտացին թէ Իթթիհատական Կուսակցութեան կողմէ մասնաւոր պատգամաւոր մը զրկուած եւ Դաշնակցական պետերուն առաջարկած էր Իթթիհատին հետ միանալ Ռուսիոյ դէմ, ապագային համար մեծամեծ եւ հրապուրիչ խոստումներով . մինչ Դաշնակցութիւնը — յետ խորհրդածութեան — պարզապէս պատասխանած էր . «Նախ կ'արձակէք զմեզ այս արգելափակումէն եւ ապա կը խորհինք ձեր առաջարկին վրայ» : Թէ ո՞ր աստիճան ստոյգ է եղած այդպիսի առաջարկ մը եւ տրուած մերժողական պատասխանը, չենք կրնար երաշխաւորել այդ կէտը, քանի որ մենք ներկայ չէինք ժողովին : Սաչափ միայն կ'ըսէինք թէ իրականութիւն մը ըլլալու էր, որ գաղտնի պահուեցաւ, բայց ատիկա բերնէ բերան արծազանգ գտաւ : Ինչ որ ալ ըլլայ իրականութիւնը, սա ստոյգ է թէ Իթթիհատին եւ Հ. Յ. Դաշնակցութեան միջեւ բանակցութիւն մը տեղի ունեցաւ որուն գաղտնիքն, աւա՞ղ, Կուսակցութեան պետերուն քովը միայն մնաց :

Մինչ հայ ազգն ամենուրեք ընդհանուր տարագրութեան պոթած արհաւիրքին մատնուած՝ Ազգ. Սահմանադրութեան տարեդարձն իսկ միտքէ չէր անցուներ, անդին՝ Այաշի բանաւոր տին մէջ արգելափակուած Հայ մտաւորականութիւնը երբեք չվարանեցաւ ազգային ներքին ինքնավարութեան տարեդարձը տօնել մեծ հանդիսաւորութեամբ, կարծես այն նախազգացութեամբ թէ ազգ. ազատագրութեան նախախայրիք տարեդարձն էր որ կը տօնէր : Խաժակ նախագանեց եւ պարագային յարմար պերճ բանախօսութեամբ մը բացաւ հանդէսը, ատենարան փափաքողներուն խօսք տալով : Շահրիկեան իր ընդոժին քննադատական ոգիով, լայնօրէն բանախօսեց եւ սա եզրակացութեան յանգեցաւ թէ Ազգ. Սահմանադրութիւնն իրմէ սպասուած օգուտները չէր ընձեռած, մասնաւանդ գաւառաքնակ Հայութեան : Իրմէ վերջ խօսք առաւ Հրանդ եւ դարձդարձիկ խօսքերով արտասանեց թէ Ազգ. Սահմանադրութիւնը ո՞րչափ ալ իրմէ սպասուած օգտակարութիւնը չէր ընձեռած, գէթ ներքին ինքնավարութեան գաղափարը զարգացուցած էր հայ ազգին մէջ եւ թէ օրէնք մը իրական եւ նըշմարիտ գործադրութեան մէջ է որ օգտակար կրնայ ըլլալ : Այս երկու-

քէն վերջ ո՛չ որ խօսք առաւ: Այն ատեն Այաշի նոր տխակաները սկսան երգել, մեծ խանդավառութիւն առաջ բերելով: Գերասան ենովք Շահէն մենախօսութիւններ եւ Սիամանթոյէն բերթուածներ արտասանեց երգերու ընդմիջումով: Հանդէսը վերջացած էր Հոյնագահրի միանուագ երգովը, երբ սրահին դուռը յանկարծ բացուեցաւ եւ Բոստոմ Բոստոմեանց (որուն թեւերը մտած էին Սամուէլօֆի եւ Վ. Մարտիկեան) ներս մտաւ երկնադարդ եւ կոկորդալիք ծայնով մը գոչելով. — «Կեցցէ՛ Հայաստան, կեցցէ՛ Հայութիւն...»: Ծափեր որոտընդոստ ու խանդաղին՝ պատասխանը եղան Բոստոմեանցի սրտազեղ աղաղակին: . . . Ո՞վ հայրենասէր եւ ազատախօս ողի, ո՞ւր ես, ե՛լ եւ ողջունէ՛ քու պաշտած Հայաստանդ, որուն սիրովն այնքան կը խանդառուէիր եւ որուն ազատագրութիւնը ողջունելու աւելնովդ կը հրահրէիր մեր սիրտերը: Կը հաւատամ թէ երբ մարդակերպ ծիւղաներ քու բեղմնաւոր եւ խոստմնալից կեանքդ կը զրաւէին անմահ եւ անմահ ընկերներուդ հետ, քու վերջին շունչդ, քու հուսկ յետին ծայնդ դարձեալ կը գոչէր. «Կեցցէ՛ ազատն Հայաստան, կեցցէ՛ Հայութիւն»:

Հայ մտաւորականութիւնը երկրին Վեհապետին հանդէպ իր բաղաբավարական պարտականութեան մէջ չթերացաւ, թէեւ այդ Վեհապետը երկրին մէջ անցած դարձած իրականութիւններով չհետաքրքրուէր: Տարեդարձին գիշերը կառավարական պաշտօնատունն ու մինարէները լուզազարդուեցան: Առաւօտուն, արարողապետ Ներսէս Զարբեան յատկապէս պաշտօնատուն

ՍՒԻԼԹԱՆ ՌԷՇՍԻ
ԳԱՅԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ
ՏԱՐԵԴԱՐԶԸ

երթալով ի դիմաց բանտարկեալներու շտրհաւորած էր Սուլթանին տարեդարձը: Գիշերը նուագահանդէս մը կազմակերպեցինք եւ թուրքերէն ու հայերէն երգերով մասնակցեցանք տօնին: Մեր վրայ հսկող ոստիկան զինուորները մեծ ուրախութիւն զգացին իրենց Վեհապետին ի պատիւ սարքուած այս հանդէսին համար, որուն արծազանգը հասաւ մինչեւ Գայմագամ պէյին ականջը: Սա, ի նշան իր զգացած գոհունակութեան, յաջորդ օրն իսկ արտօնեց որ բոլոր բանտարկեալներս, ման գանք հանդիպակաց մարգագետնին վրայ: Այս անգամ բանտին շուրջը կազմուած հսկողութեան զօտին աւելի ընդարձակուած եւ աւելի մեծ տարածութիւն մը ընդգրկած էր: Պայծառ արեւուն տակ պտոյտ մը կատարեցինք հոգեպարար զուարթութեամբ, որովհետեւ մինչեւ այդ օր քաղաքը լոկ հեռուէն դիտելու դատապարտուած էինք: Մէկ ժամ այսպէս ազատ ու բացօթեայ ժամանակ անցունելէ վերջ՝ ուրախ վերադարձանք մեր արգելարանը, ոստիկաններ մեզ աւետած ըլլայնուն թէ քիչ օրէն ամէնքս ալ տեղերնիս պիտի մեկնէինք:

Եւ արդարեւ մէկ քանի՛ օր վերջ, մեր բանտակից ընկերներէն վեց հոգի — Խաթակ, Ակնունի, Ռուբէն Զարդարեան, Սարգիս Մինասեան,

Տաղաւարեան եւ ձանկիւրեան — կառավարութեան հրամանով մեկ-նեցան բանտէն, ըստ ոմանց էնկիւրիւ եւ ըստ այլոց՝ ղէպի Պօլիս: Այն-պէս կ'ըսուէր թէ էնկիւրիւի մէջ Պատերազմական Ատեան մը կազ-մուած էր, որուն առջեւ պիտի դատուէին բոլորն ալ երկու օր վերջը: Սիամանթօ եւս հսկողութեան ներքեւ անոնց ետեւէն ղրկուեցաւ: Այսպէս քանի մը օրեր անցան անստգութեան մէջ եւ մենք զանազան ենթադրութիւններու մէջ կը տարուբերէինք: Շարաթ մը անցնելուն, Տօրթ. Փաշայեանի հասցէին հասաւ հետեւեալ հեռագիրը, Պօզանթիէն քաշուած՝ Զարդարեան ստորագրութեամբ. — «Գրամիս սպառեցաւ, Տիգրանակերտի Առաջնորդարանին միջոցաւ ղրամ ղրկեցէ՛ք մեզ»: Ասիկա պարզապէս հասկցնել կ'ուզէր թէ իրենք հող ղրկուած էին եւ թէ անկէ ալ Տիգրանակերտ պիտի ղրկուէին: Արդէն լսեր էինք որ վեհանձն Զօ-րապ եւ արիասիրտ Վարդգէս Պօլսէն տարագրուած եւ Տիարպէքի ղրկուած էին: Այս լուրը խաբին տխրութեան մէջ ընկղմեց մեր սիր-տերը, մանաւանդ որ գաւառաբնակ Հայերու տարագրութեան լուրն ալ անուղղակի կերպով հասած էր մեր ականջին: Նոյիկ Տէր-Ստեփան-եան Չանդըրիէն կը զրէր Այաշ իր ազգականին՝ Օնիկ Սրապեանի որ հօրմէն հեռագիր մը ստացած էր ծանուցանող թէ իր ընտանիքին հետ ողջամբ Ակն հասեր էր: Այս լուրը կը բաւէր ցոյց տալու որ արեւելեան վեց նահանգներու հայ ժողովուրդը ղէպի Միջագետք տա-րագրելու ծրագիրն արդէն իսկ գործադրութեան ղրուած էր: Ամէն օր սրտատրտի կ'սպասէինք նոր լուրերու: Եւ ահա՛ Չանդըրիէն Այաշ հա-սաւ «Ազատամարտ»ի Հրաչը: Սա աննման ազնուութեամբ մը պնդած էր թէ Հայկ Թիւրքեան անունով փնտռուած անձը ինք է եւ Չան-դըրի գտնուող Հայկ Թիւրքեանը տարբեր անձնաւորութիւն մըն է: Եւ արդարեւ այս վերջինն ազատ արձակուեցաւ եւ Պօլիս վերադար-ձաւ: Նոյնպէս մեր մէջէն ուրիշ քանի մը անձեր (Տօրթ. Ալլահվերտի, Տօրթ. Նազգաշեան, Մարգպետ եւ Քրիս) Պօլսէն եկած հրամաններու վրայ արձակուած էին: Հէք Մարգպետի համար վերջէն լսեցինք թէ Պօլիս բերուելէ ետք՝ կրկին տարագրուած էր: Այսպէս օրերը կը սա-հէին եւ մենք վաղուան անստուգութեան մէջ կ'սպասէինք մեզ վերա-պահուած ճակատագրին իրականացման:

Ազատ արձակուելէս 3 օր առաջ կրկնուեր էր այն տարօրինակ երազը, — զոր ձերբակալումէս երեք օր առաջ տեսեր էի, — բայց այս անգամ սա տարբերութեամբ որ ղէպի արեւմուտք կը համբորդէի: Ընդոտտ արթնցած, անկողնի ընկերս՝ Հիւսեանն ալ արթնցուցած էի, «Գրաւ կը դնեմ որ երեք օրէն ազատ պիտի արձակուինք» ըսելով իրեն: Միւսնոյն օրը (Յունիս 12) Սարգիս Աճէմեան պաշտօնա-տուն կանչուեցաւ: Դարձին՝ իրեն ընկերացող ոստիկանը ձեռքը թուղթ մը՝ ծայնեց մեզ.

« — Աչքերնիդ լոյս, ձեր մէջէն 5 հոգի իրենց ընտանիքներուն բով պիտի վերադառնան . տարուք միւսներուն . պիտի կարդամ , մտիկ ըրէ՛ք . — Տիրգրան Աճէմեան , Գրիգոր Սիրմէեան , Մկրտիչ Կարապետեան (Կաթողիկ), Յարութիւն Ասատուրեան (մաթպատաճր) , Բիւզանդ Պօզանեան » :

Այլ կրնար երեւակայել մեր եւ մեր ընկերներուն զգացած ուրախութիւնը : Արտապնդեցինք զիրենք եւ խոստացանք հարկ եղած դիմումներն ընել Պատրիարքին մօտ, որպէս զի իր ազդեցութիւնն ի գործ դնէ՛ ընդհ. բանտարկեալներուն ազատութիւնը ձեռք բերելու համար : Խնդրեցի Քօմիսէրէն որ նոյն զիշերը ներսը մնանք , այն դիտաւորութեամբ որ թէ՛ ընդհ. խորհրդակցութիւն մը կատարենք եւ թէ՛ զուարթ զիշեր մը անցունենք , թէ՛ եւ մեր խնդրանքը մերժումով ընդունուեցաւ միայն :

Կատարեալ սրտաբեկութեամբ եւ ակամայ բաժնուեցանք մեր եղբայրներէն : Իսկոյն որոշեցինք նոյն զիշերն իսկ ճամբայ ելլել եւ յաջողեցանք ստանալ մեր ճամբորդութեան : Վիսիգան : Գայմազամը մեր անունները կարգաւ կարդաց հեռագրի մը մէջէն եւ ապա մէկիկ մէկիկ բաղդատեց ընդարձակ ցուցակի մը հետ որուն վրայ արձանագրուած էին բոլոր բանտարկեալներուն անունները : Երբ կարգն իմինիս եկաւ , յարեց .

— Սիկուրքանի Բիւզանդ . այս անձը դուն ըլլալու չես, դուն թիւճճար եւզընըսը ես, մինչդեռ հեռագրին մէջ յիշուած Բիւզանդը սիկուրքանի է :

Առանց պաղարիւնս կորսնցնելու , իսկոյն պատասխանեցի .

— Պէյիմ , թէ՛ եւ վաճառականի գրագիր եմ , բայց բաթրոնս զլսաւորաբար ապահովագրական գործերով կ'զբաղի եւ այդ պատճառաւ է որ սիկուրքանի Բիւզանդ ըստած է հեռագրին մէջ :

Պահ մը խորհելէ վերջ , — « Եթէ այդպէս է , լաւ » ըսաւ եւ սկսաւ գրել վիսիգաս , մինչ ընկերներս ապշութեամբ երեսօ կը նայէին : Պէտք է ըսել որ կառավարական պաշտօնեայք ամբողջովին մեկնած էին եւ Գայմազամն ալ ընակարանը դարձած էր : Բայց բազում աղաչանքով հաճեցուցինք զինքը մինչեւ պաշտօնատունը գալու եւ մեր թուղթերը շնորհելու , որովհետեւ զիշերանց հետիոտն ճամբորդելու ստիպուած էինք : Արդարեւ պաշտօնատունէն դուրս ելլելնուս , մեր նախորդ որոշումին մէջ ամբապնդուեցանք : Կառք մը վարձելով ճամբայ ելանք : Լիպուտսինն արդէն կը ճառագայթէր երկնակամարին վրայ : Երբ կառավարական պաշտօնատան առջևի զառիվերէն կը բարձրանայինք , հեռուն , մութին մէջ երկու մարդկային շուքեր նշմարեցինք եւ պահ մը կասկածեցանք թէ Չքեկ են անոնք : Խորհուրդ ըրինք ցրուած քայել : Երբ մօտեցանք , զարմանքով տեսանք որ մեր վրայ հսկող ոստիկան զինուորներէն երկուքն էին , անոնք որ շատ անգամ կ'ըսէին մեզի . — « Մենք գիտենք թէ՛ դուք ինչո՞ւ համար հոս բերուած էք . դուք ձեր ազգին ամէնէն պատուաւոր ու կարող դասակարգը կը կազ-

մէք. անհիծեալ ըլլան անոնք որ զծն'զ ալ կը չարչարեն, զմն'զ ալ» : Ողջերթ մաղթելու եկած էին : Անոնցմէ մին այն թխամորթ զինւորն էր որ շատ անգամ օգտակար եղած էր մեզի, երբ պահակութեան կարգն իրեն վիճակէր : Օր մը երբ աչքերս լիալուսնի պաղպաղուն սկաւառակին սեւեռած՝ պիշ պիշ կը դիտէի, հարցուցած էր ինձ .

— Ի՞նչ կ'որոնես երկինքին վրայ :

— Նախ Արդարութեան պատկերը կը կարծեմ ցոյացած տեսնել անոր մէջ, յետոյ կ'երեւակայեմ թէ անոր վրայ հեռանկարուած են անմեղ ու սիրասուն զաւակներուս լուսաշող դէմքերը :

— Իրաւունք ունիս, պատասխանեց, ես ալ ձեզի պէս զրկուած եմ ընտանիքէս եւ որդեակներէս : Արդարութիւնն ո՛ր, մենք ո՛ր . . . մեր քով Արդարութիւն մի՛ փնտռեր :

Մենէ երկու հոգի իրենց ճամբորդութեան ծախքը հայթայթելու համար Սինճանքէօյէն Էնկիւրիւ երթալու ստիպուած էին, մինչ մենք երեքս Սինճանքէօյէ (վերջընթեր կայարան Էնկիւրիւի) ուղղակի Պօլիս պիտի դառնայինք : Երբ յայտնեցինք թէ մեր ընկերներէն երկուքը դրամի չգոյութեան պատճառաւ Էնկիւրիւ երթալու ստիպուած էին, թխամորթն իսկոյն քսակը հանեց եւ ըստ .

— Որչափ դրամի որ պէտք ունիք՝ պատրաստ եմ տալու, Պօլիս հասնելէ վերջ կը զրկէք : Ես ձեր պատուաւորութեան վրայ կատարեալ վստահութիւն ունիմ :

Այդ առաջարկին վրայ ապշեցանք մնացինք եւ ա՛յն ատեն հաւատացինք թէ այդ մարդուն երակներուն մէջ զէշ արիւնը չէր որ շրջան կ'ընէր : Շնորհակալութեամբ մերժեցինք իր առաջարկը . ողջերթի մաղթանքներ փոխանակելէ վերջ բաժնուեցանք եւ սկսանք բլուրն ի վեր մագլցիլ, յետին ակնարկ մը նետելով այն տխուր շէնքին վրայ, որուն մէջ երկու ամիս արգելափակ ապրած էինք մեր բանտակից ու սիրական եղբայրներուն հետ, եւ ճամբան՝ մեր սրտին խորերէն բաղձալով որ անոնք ալ ի մօտոյ մեզի պէս վերստանային իրենց ա՛յնքան տենչալի ազատութիւնը : Կարծես թէ ակամայ կը հեռանայինք, չէ՞ մի որ ամէնուս բուռն ու ջերմագին իղծն էր խմբովին վերադառնալ մեր ընտանեկան օթեւանները : Գրէթէ ամէն օր զա՛յս կը հոլովէինք :

Սակայն ափսո՛ս, երկինք չսեց մեր ծայնը . եւ այսօր դառնագին եւ անմոռաց վիշտով մըն է որ յաւէտ կ'ողբանք կորուստն այն վեհ հերոսներուն որոնք Հայութեան մէկ լուսափողփող համաստեղութիւնը կը կազմէին :

Ո՛ր էք, ո՛վ ազնիւ հոգիներ, ո՛ր ճիւղալային ձեռքերը ձեր ա՛յնքան բեղմնաւոր կեանքը զրաւեցին եւ զմեզ ու ամբողջ Հայութիւնը զրկեցին՝ զծեզ մեր մէջ ողջունելու անասնման ուրախութենէն՝ այս փառայեղ օրերուն երբ ձեր պաշտած ու սիրած Հայաստանն այսօր կը վերականգնի Ազատութեան խորանին վրայ, ա՛յն Հայաստանը որուն համար միշտ պատրաստ էիք ձեր կեանքը նուիրելու :

Ո՛ր էք Խաժակներ, Մուրասներ, Ակնունիներ, Շահրիկեաններ,

Զարդարեաններ, Սամուէլօթներ, Նորատունկեաններ, Սիամանթօներ, Մինասեաններ, Տաղարեաններ, Զաբարեաններ, Հիւսեաններ, եւլէ՛ր եւ ողջունեցէ՛ք Հայութեան լուսապայծառ արեւը որ ահա՛ իր կենսառոյգ ճառագայթները կ'արծակէ ամէնուս սիրտերուն մէջ :

Ո՛վ հայրենանուէր Հայորդիներ որ ո՛չ եւս էք, բայց որ ձեր կենդանութեան երբեք չմուշաք Հայութիւնն ու անոր պաշտելի Հայրենիքը, ո՛վ դուք որ ձեր անձը զոհարեցիք Ազատութեան բազինին վրայ, հաւատացէ՛ք բոլոր Հայեր եւ Հայաստան աշխարհ պիտի չմոռնան զձեզ ու իրենց նոր Պանդէոնին մէջ պիտի յաւերժագրեն ձեր պանծալի անունները : Մենք ամէնքս կը հաւատանք թէ Անձանօթին ճամբուն վրայ՝ երբ հրոսախումբերու անողոք հարուածներուն տակ ձեր հոգիները կ'աւանդէիք հոռեղակին, վերջին ձայներնիդ, հուսկ յետին շունչերնիդ դա՛րձեալ կ'արձագանգէր. «Կեցցէ՛ Ազատութիւն, Կեցցէ՛ Հայաստան» : Վկայ այն լեռներն ու ձորերը, որոնք ականատես եղան այն բառմանի Տռամին որուն զոհ գացիք այնքան անողոք կերպով . վկայ այն ժայռերն ու սարաւանդները որոնք իբրև ընական ձայնագիր՝ ընդունագրած են ձեր ողբազին եւ ահասարսուռ ճիւղերը, երբ նզովք կը կարդայիք Հայութիւնն անճիտելու դիւային խորհուրդը յղացող մարդակերպ գազաններուն : Եթէ ձեր ընտանիքները, ձեր սիրասուն գաւակները զոր ամէն օր կը հողովէիք՝ զրկուեցան ձեր թանկագին կենակցութենէն, իրաւունք ունին ճակատարաց պանծալու թէ Հայութիւնը ձեզ եւ ձեր նման անմահ նահատակներո՛ւն կը պարտի այսօր իր քաղաքական ազատութիւնը :

Ձեր հոգիները թո՛ղ խայտան այսուհետեւ այն երանաւէտ օթեփանին մէջ ուր կը հանգչիք լուսապսակ-գլուխներով, դիտելով անդրըջիրմի բարձունքներէն հրճուանքը վերածնեալ Հայութեան, եւ ունկընդրելով պատգամիկ դաշներզը վերականգուն Հայրենիքին . . . :

ԲԻԻԶԱՆԴ ՊՕԶԱՃԵԱՆ

ՉԱՆՂՐՐԸ ԵՆ ՎԵՐՅՈՒՄՆԵՐ

ԱՅՍՈՐ, երբ հրաւէրը կ'ըլլայ ինձի, որ պատկերը տամ Չանղրրի իմ ընկերներուս կեանքին, անոնց նահատակութեան անթաղ Պանթէոնն է որ աչքիս առջեւ կուգայ, եւ դառնօրէն կը զգամ, թէ մ'որ հոգիներուն շիրմացումին կը սպասէ ան՝ իր վերեւ, վաղուան փառքի նամբուն մէջ: Հաւաքական փառքին տանող ամէն նամբայ, ի՞նչ նահատակները ունեցած է, եւ այսօր ամէնքս ալ կ'ընդունինք թէ գոհուածներուն հոգիները, մեզ փրկութեան նամբուն վրայ տանող կամուրջը եղան պորփիրէ:

Սիրելի բացականերու վրայ խօսիլը, դարպաս մըն է անոնց յիշատակին: Իսկ ինձի համար, Չանղրրի վրայ խօսիլը, որ ա՛լ յաւիտենական բացական է, ապրիլ է այն սարսափը որ ամէնունս եղաւ, անոնք՝ սարսափէն յետոյ, գացին կորուստի նամբան, ու ինձի, թերեւս նախասահմանութեամբ մը, տրուեցաւ վերապրիլ, եւ խղճմտանքիս մէջ սգալ անոնց կորուստը:

Հիմա, բովանդակ աղէտէն յետոյ, ամէն անգամ որ մտքի եւ սրտի կորուստներուս հաշուեկշիռը կ'ուզեմ հանել, մեծ նաւարկութենէն սակաւաթիւ ազատուածներէն մէկուն հոգեբանութեամբ կը խորհիմ թէ վերապրիլը միշտ երջանկութիւն մը չէ ննթակային համար, բանի որ կը կարծուի թէ կորսուողը կրնար, տարբեր կարգադրութեամբ մը կամ դարձուածքով մը, ազատիլ վերահաս վտանգէն: Մարդս, թերեւս նախասահմանուածին որսը, շատ անգամ կ'ուզէ անգիտանալ այդ բանը եւ ատկից էր որ յառաջ կուգայ հակամարտութիւնը իր ջանքերուն եւ տեղի ունեցող ղէպերուն միջեւ:

Խղճմտանքիս վրայ, մտածումներու այսօրինակ բեռով մըն է որ հիմա միտքս կը բերեմ Չանղրրի մեր կեանքը:

Շատերով գացինք այնտեղ, նամբան՝ Այաշին մեր ծանրածանր հարկը տալէ յետոյ: Բախտին հաւասար գաւակներն էինք դարձած ամէնքս ալ, թէ եւ ամէն որ, իր օրինաւոր ջանքերով կ'ուզէր առանձին շնորհներու ընկերանալ բախտէն: Մէկէ աւելի անգամներով, մեր ընկերներէն երեսունի չափ, (մեր ընդհանուր թիւը հարիւր յիսունի մօտ եղած էր Չանղրրի մէջ) արտօնուեցան Պոլիս վերադառնալ:

Ատոնցմէ յետոյ, Հայկական ննդրի ընդհանուր կացութիւնը այնքան վատթարացած էր արդէն, որ մեր սնուցած վախերէն զերծ մնալնիս լիապէս բաւական կը համարէինք, ինքզինքնիս բախտէն նպաստաւորուած նկատելու համար, եւ որքան ալ յանդուզն բացատրութիւն մը պիտի ըլլար ըսելը «չէինք յուսար», բայց ես մեր հոգեբանութիւնը ներկայացուցած պիտի ըլլամ երբ յայտնեմ թէ ատեն մը եկաւ ուր ա՛լ չէինք յուսար Պոլիս վերադառնալ :

Ուրեմն ի՞նչ եղան մօտ այն հարիւր բսան հոգիները, որոնք մեր խումբէն Պոլիս չվերադարձան : Ատոնցմէ հազիւ տասն եւ հինգ հոգիի չափ վերապրած են այսօր : Ուրեմն բախտը ուզեց որ մնացած շուրջ հարիւրը եղեռնին յանձնուին :

Բախտը քմահաճ նկատուած է ընդհանրապէս : Մարդիկ այնպէս կարծած են թէ ան իրենց նկատմամբ միշտ դիմագծութիւն կը փոխէ : Ես մօտէն վերահասու եղայ անոր հաստատակամութեան, անոր հետեւողականութեան :

Մենէ, երկու անգամով, երկու կարաւաններ բաժնեցին . առաջինը յիսուն երկու հոգի եւ երկրորդը բսանեւջորս : Երկու կարաւաններն ալ Տէր-Զօրի համար ճամբայ հանուեցան : Այն ատեն, դեռ ընտանի չէինք այս անունին : Առաջին կարաւանէն, եղած դիմումներու հետեւանքով վար դրուելով, բողոքական զբաժախ Պարոնեան միայն Պոլիս վերադարձած է : Միւս բոլոր ընկերները, մէջն ըլլալով նաեւ խոստմնալից, համակրելին Արմէն Տորեան, գացած են Ալպիստանի ճամբաներուն դժխեմ զոհերը ըլլալ : Երկրորդ կարաւանէն վերապրած է միայն Արամ Անտոնեան. որուն՝ Չանդրըրէն Էնկիւրի գացած պահուն, արկածով ոտքը կտորելով, վերջին քաղաքին մէջ հիւանդանոց մը նետուած է, որովհետեւ անկարելի էր զինքը քայլեցնել, եւ միւս ընկերները, հետիոտն տարած են քաղաքէն երեք ժամ հեռու, Էլմա Տաղի ստորտը, եւ առանց բացառութեան ամէնքն ալ խողխողած են :

Ամէն անգամ, երբ կը խորհիմ թէ ի՞նչպէս կազմուած են այս երկու կարաւաններու ցանկերը, բնազդական մղումով մը բախտին կը վերագրեմ այդ բանը :

Առաջին կարաւանին մաս կազմողները գլխաւորաբար, մեր մկանաւոր բախտակիցներն էին . բայց ատոնցմէ զատ, իրենց հետ առնուեցան նաեւ ուրիշներ : Կնդրոնէն՝ շատ քիչերու մասին ցուցմունքներէ զատ, մնացնալներուն ցանկը Չանդրըրի մէջ կը պատրաստուէր : Յանցապարտութեան կամ անմեղութեան մասին ամենքս ալ իրարու հաւասար էինք : Ուրեմն ի՞նչ բան կար որ կ'առաջնորդէր Չանդրըրի վատշուէրները, իրենց ցանկերը պատրաստելու ատեննին : Արմէն Տորեան մաս կազմեց առաջին կարաւանին, որովհետեւ, իբր Ֆրանսական զուարթախոհութիւնը իւրացուցած մէկը, շէնշող էր եւ երգի մը մուշտութիւն թրթռումները միշտ շրթունքին վրայ : Ես հրաւիրուեցայ մաս կազմել նոյն այս առաջին կարաւանին, որովհետեւ մեր մկանաւոր ընկերներէն մէկուն հետ, աւազանի անուան նոյնութիւն

մը ունէի : Այսօր , այդ կարաւանէն ետ մնալս , բախտով միայն կրնամ բացատրել :

Երկրորդ կարաւանը կազմուեցաւ անոնցմէ որոնք , կամ որ եւ է պարկեշտ աշխատանք կը կատարէին բաղաբին մէջ , իրենց կեանքը շահելու համար , եւ կամ թէ , չգիտցուիր ինչպէս , ուշադրութիւնը գրաւած էին ցանկը պատրաստողներուն : Այս կարաւաններու կազմութեան զլիւաւոր շարժիչ ոյժը եղած է նոյն տեղի Իթթիհատի պատասխանատու բարտուղարը Սղուզ , որուն վրայ կը ծանրանայ զլիւաւորաբար , մեր հարիւրէ աւելի կորսուած ընկերներուն արեան պարտքը :

Այն երեք զոհերը , որոնց հետ անձնական շատ մը յիշատակներով կապուած եմ , եւ որոնց եղբրական վախճանը միշտ սրտիս մէջ կ'արիւնի , եղած են Դանիէլ Վարուժան , Տիրան Քէլէկեան եւ Ռ. Սեւակ :

1915ի Յունիսի վերջերը , առաջին կարաւանին մեկնելէն եւ տասն եւինը հոգիներու ալ Պոլիս վերադարձը արտօնուելէ յետոյ , մէկուկէս ամիսի չափ , միասին ապրեցայ Սեւակին հետ : Ես ուրիշ վից հոգիներու հետ միասին կ'ապրէի : Բոլոր ընկերներս ալ , առանց բացառութեան , մաս կը կազմէին Պոլիս վերադառնալու արտօնուածներուն , Սեւակ ալ , այդ օրերուն նոր հասած էր Չանդըրը , ուրեմն անմիջապէս որոշեցինք մեր կենակցութիւնը :

Պոլսէն ծանօթ էր ինձի իր դիւրահաղորդ եւ զուարթ հոգին : Տօնական զուարթախոհութեամբը լեցուցած էր տուններին : Այդ ատեններուն , (յուլիսի սկիզբները) տակաւին չէէնք գիտեր առաջին կարաւանին վիճակուած բախտը , եւ անտեղեակ էինք տակաւին Քուրքին եղեռնի կամքին :

Իսլամին ծոմապահութիւնը սկսած էր արդէն , եւ ծայր տուած ե լեռնի ապերաստնութիւնը : Ջարդերու չարաշուք զրոյցներ սկսած էին մեր ականջը հասնիլ : Այդ միջոցներուն էր , որ մը մեծ իրարանցումի մէջ տեսայ զինքը : Այն տեսակ խօսք մը տարածուած էր արտօնականներու մէջ , թէ մահմետականութիւն ընդունողը ազատ պիտի արձակուէր : Այդ ատենները , առաջին կարաւանը մեկնած էր արդէն եւ եօթանասուն հոգիի չափ մնացած էինք : Ամբողջ երկու օր , խեղճը աշխատեցաւ , համոզելու համար տկար հոգիները , որ մահը մահմետականացումէն աւելի արդէկ է , եւ զատ զատ երդում ընել տուաւ ամէն անոնց , որոնց հոգիի ուժին վրայ կասկած ունէր , թէ հաւատարիմ պիտի մնան իրենց լոյս-հաւատքին :

Երբ մեր կարաւանը Չանդըրը հասաւ , մեր մէջը ութը բժիշկներ կային , իսկ Չանդըրը մէջ բժիշկ չկար բնաւ : Մեր բժիշկ ընկերները իրենց արուեստը , տեղւոյն ընակիչներուն բարւոյն ի գործ դրին : Պոլիս մեկնումներէ յետոյ , երեք բժիշկներ մնացած էին : Այդ երեքէն ամէնէն աւելի փնտռուածն էր Սեւակ : Քաղաքին մէջ կանոնաւորապէս բժշկութեամբ կը զբաղէր : Տօթ. Տինանեան , Պոլիս վերադառնալուն ա-

սիթով, Սեւակին յանձնած էր վիրադարմանութիւնը (pansement) թուրք աղջկան մը, որուն վրայ ինքը վիրաբուժական գործողութիւն մը կատարած էր: Այդ աղջկան հայրն էր Չէթէճի Արապաճը Իսմայիլ-այս մարզը ակոսայ ունէր Տօթթ. Տինանեանին, որուն չէր կրցած իր ուզած զինովը կատարել տալ վիրաբուժական գործողութիւնը: Եւ Տօթթ. Տինանեան, Պոլիս վերադարձի արտօնութիւնը զայուն, ամէն նախագգուշութիւն ի գործ դրած էր, վերոյիշեալին իր մեկնումի օրն ու ժամը չգիտցնելու համար:

Տօթթ. Տինանեանի մեկնումէն յետոյ, Սեւակ կանոնաւոր կերպով կը շարունակէր իր բժշկական այցելութիւնները այդ աղջկան:

Օր մը, կէս օրէն բաւական վերջը, տակաւին ճաշի չէր եկած: Ծիրշտ կէս օրին ճաշի համար տունը կը գտնուէինք իրարու չսպասելու համար: Տրուած ըլլալով իր ճշդապահութիւնը, արտատվոր բան մըն էր եղածը: Ես, գրեթէ մտահոգ իրեն կը սպասէի. ճաշասեղանին զուխը: Վերջապէս եկաւ. բոլորովին անտվոր կերպով իրեն համար, անխօս էր. տքնութեանէ դեռ նոր դուրս եկողի մը յոգնածութիւնը ունէր դէմքին արտայայտութիւնը: Յայտնապէս չարարուած էր: Սեղանի վրայ բան մը չխօսեցաւ. երրորդ մը կար մեզի սեղանակից: Երրորդին մեկնելէն յետոյ, երբ առանձին մնացինք, խոստովանելու պէտքէն ճնշուած մէկու մը երկչոտութեամբ սկսաւ պատմել ինծի թէ ի՛նչպէս դարմանուող թուրք աղջկան հօրը կողմէ տուն կանչուելով երկու ժամ վար դրուած էր: Ապիրատը նկարագրած էր թէ ի՛նչպէս հայկական ջարդերը մոլուցրով մը կատարուելու վրայ էին, թէ ամէն օր նմանօրինակ հրամաններու կը սպասուէր Չանղըրըի Հայերուն համար, հետեւաբար իր խանդաղատանքի զգացումները պարզելով Տօթթէօրին, կը համոզէր զինքը բնգունիլ մահմետականութիւնը, քանի ուշ չէր: Պտտցուցած էր զինքը իր տանը բոլոր մութ անկիւնները եւ խորհրդաւոր նկուզները, ջատուկ մօրը՝ Տօթթէօրին ճակատը համբուրել տուած էր, եւ յետոյ գրեթէ արտօնած զինքը որ մեկնի, հրաւիրելով որ մինչև 24 ժամ զինուորագրութեան ճիւղի նախագահին դիմէ, իր կրօնափոխ եղած ըլլալը յայտնելու համար: Հետեւեալ օրը Պայրամ էր: Սեւակ, ճակտի պարկեշտ բրտինքով մը պատմեց ինծի թէ ի՛նչպէս ոգորած էր, համոզելու համար այդ անողորմ թէ այդպիսի պահանջում մը չներկայացուի իրեն, թէ ինքը ո՛րքան կը սիրէր կեանքը՝ իր զաւակներուն համար, ուստի չէր ուզեր մեռնիլ: Մեկնած ատենը, հեթանոսը նորէն շեշտած էր թէ սպասուած հրամանը կրնար նոյն իսկ քսանեւջորս ժամէն առաջ հասնիլ, հետեւաբար պէտք էր անպարել, պաշտօնական դիմումը ընելու համար զինուորագրութեան ճիւղի պետին: Սպառնալիքին դէմ կարելի չէր անտարբեր մնալ, որովհետեւ տեղեակ էինք եղեռնին համատարած թաւալումին, որուն երեք չորս օր առաջ, Էնկիւրի իր երկու հազարէ աւելի լաւագոյն այրերը զոհ տուած էր: Մենք որոշումը տալու համար չմտածեցինք իսկ, որովհետեւ մէկ հատիկ էր ան: Սեւակ, երբեք իրմէ սպասուած դիմումը չըրաւ զինուորագրութեան ճիւղի

պիտին: Մեր ընկերները խուճապի չմատնելու համար, գաղտնի պահեցինք միջադէպը, մեզի գաղտնակից առնելով միայն Տիրան Քէլէկեանը:

Բայց մեր հոգիները, սկսած էին արդէն, տաժանութեան մթնոլորտին մէջ թեւածող մահուան սարսափը ծծել: Մեր տունը քաղաքին եզրն էր, գրեթէ դուրսը: Որոշեցինք քաղաքին մէջ փոխադրուիլ, եւ գացինք տեղաւորուիլ, մեր դժբախտ մեկնող ընկերներէն թափուր մնացած տուն մը:

Այս վերջիններէն մէկուն ժառանգը մնացած էր Սեւակին՝ տեսակ մը տարաշխարհիկ թռչուն, որուն տեսքը չարագուշակ կը թուէր ինձի: Երբեք չեմ տեսած թռչուն մը, որ այնքան եղբրականութիւն արտաշնչէ իր փետուրներէն, որքան այդ անհամեմատօրէն փոքր զլսով թռչունը: Մանաւանդ, զգացած էինք արդէն իր առաջին տիրոջ՝ եղևունին նշաւակ ըլլալը. ան առաջին կարաւանին հետ մեկնած էր:

Չանդրըրի Իթթիհատի պատասխանատու քարտուղարին ջանքերով, տեղւոյն միւթէսարըրը Ասաֆի պէյ, (Տէօրթ-Եօլի Ասաֆը, որ Ատանայի ջարդէն յետոյ իբր նոխազ բաւութեան հինգ տարի անպաշտօն մնացած էր, եւ անկից յետոյ իր առաջին պաշտօնն էր Չանդրըրի միւթէսարըրութիւնը) ուրիշ տեղ փոխադրուեցաւ, որովհետեւ յայտնապէս Հայերու հանդէպ բարեացակամ վարմունք մը ցոյց կուտար: Ասաֆէն վերջ, փոխանորդաբար Չանդրըրի միւթէսարըրութեան պաշտօնը կը վարէր, Քասթէմունիի վիլայէթին ռատիկան զինւորներուն ընդհանուր հրամանատարը: Բէշիտ Բաշա կուսակալութեանէ տակաւին չէր հեռացուած:

Սեւակ, միւթէսարըրի փոխանորդին հետ շատ մտերիմ յարաբերութեան մէջ էր: Շատ անգամ, իրիկունները, կառավարչատան մէջ անոր մասնաւոր սենեակը կ'երթար օդի խամլու համար: Չարագուշակ թռչունին նկատմամբ իմ թեւադրութիւններուս վրայ, իրիկուն մը գըլխատեց զայն, իր անձին չարաքախտութիւնը զլխատելու գոհունակութեամբ, եւ խորովել տալով միասին տարաւ, եւ կառավարչի փոխանորդին հետ իրենց օդիին աղանդեր ըրին զայն: Ռբքան խղճալի են մարդուս՝ իր չարաքախտութեան դէմ մաքաւելու միջոցները: Արդէն հո՛տ է բուն անօգնականութիւնը մարդուն:

Երկրորդ կարաւանն ալ տուինք մենէ, անօրէնութեան նամբաններուն, եւ անոր յուզարկ երթալէ մեր վերադարձին, կառավարչատուն հրաւիրուեցանք զեկոյցի մը տեղեկանալու համար: Երեւուն եւ եօթը հոգի մնացած էինք, մեր մէջ հաշուելով Սեւակը, Վարուժանն ու Քէլէկեանը: Երեսուն եւ եօթը հոգիներու ցանկ մը եկած էր: Ասոնք ազատ պիտի ձգուէին եւ Պոլսէ՛ զատ ուզած տեղերնին երթալու ազատ պիտի ըլլային: Այդ ցանկին անուններէն հինգին տէրերը կամ Պոլիս վերադարձած էին, կամ թէ՛ մենէ մեկնող կարաւաններէն մէկին կամ միւսին մաս կազմած: Ասոր փոխարէն, մեր ընկերներէն հինգին անունները կը պակսէին ցանկին մէջ: Այդ հինգ մեր սիրելիներուն մէջ էին նաեւ մեր սիրելագոյն Վարուժանն ու Սեւակը: Ասոնք՝ Պոլիս,

թէ՛ իրենց ընտանիքներուն եւ թէ՛ Ներքին Գործոց նախարարութեան ղեմում ըրին հեռագրով, որպէս զի իրենք ալ մեզի պէս նկատուին, առանց չարաբախտութեան կամքին, արդէն ուրիշ պատճառ մը չկար, որ անոնք տարբեր նկատուէին :

Մինչ այն, Իթթիհատի պատասխանատու բարտուղարին ջանքերով, որոշուեցաւ որ այդ հինգը մեր Այաշի ընկերներուն բով փոխադրուին : Որոշում կայացած էր, Չանդըրըի մէջ հայ արտրական չթողուլ : Քաղաքային եւ զինուորական գերիներ սկսած էին հասնիլ քաղաք: Շատ նշանակալից պարագայ մըն է վերջին տեղեկացածս թէ, մեր հինգ ընկերները Այաշ փոխադրելու որոշումը տրուած թուականին Այաշի մեր ընկերները ա՛լ չկային յաւիտենապէս :

Սեւակ օգտուելով կառավարչի փոխանորդին հետ ունեցած իր մտերմական յարաբերութիւններէն, իրենց մեկնումի օրը, երկու-երեք, անգամ յետաձգել տուաւ, եղած ղեմումներու վրայ Պոլսէն գալիք պատասխանի մը սպասելով : Ա՛չ մէկ պատասխան :

Վերջապէս Օգոստոս 13/26 1915, հինգշաբթի առաւօտ մը, նախորդ զիշերը Սեւակ հրաժեշտ առած էր կառավարչի փոխանորդէն, հինգ հոգին երկու կառքով ճամբայ ելաւ, մէկ հեծեալ ոստիկան-զինուորով եւ մէկ ոստիկանով : Միւթէսարըի փոխանորդը ամէն բարեացկամ կարգադրութիւն ըրած էր, Սեւակը եւ իր ընկերները ողջամբ Այաշ հասցնելու համար : Սեւակի կառապանն ալ, կառավարչի փոխանորդին Քասթէմունիի ամենօրեայ կառապանն էր, որ դիպուածով Չանդըրը եկած էր, եւ որուն՝ իր տիրոջը կողմէ յանձնուեցաւ Սեւակ, անոր ապահովութեանը մասին ամենախիստ հրամաններով :

Մեկնումի զիշերը, մեր տանը մէջ, բաղդատաբար ու-մուսլ անցաւ : Երկուքս ալ այն իրիկունը, օգտուելով մեր խոհարարուհիին կարողութիւններէն, Այաշի մեր ընկերներուն համար քաղցրաւենիք պատրաստելու զբաղեցանք : Մասնաւորաբար Սիամանթօ բարեկամիս պատուոյ կտորներ սահմանեցի, շատ մօտէն ծանօթ ըլլալով ինձի, ամենազգի բաղդրութիւններու համար իր հոգիին անպատում տկարութիւնը : Շատ ուշ պառկեցանք զիշերը եւ շատ քիչ քնացանք : Օրուան լոյսը տակաւին հեռու էր մննէ, երբ մենք արդէն ոտքի վրայ էինք : Չարաբախտութեան ցուցմունքն էր որ նորէն վրդոված էր մեզ : Երագին մէջ Սեւակ տեսած էր կինը բոլորովին նիհարցած ու տգեղցած, իսկ անդրանիկ մանչ գաւակը անօրինակ կերպով մեծցած ու գեղեցկացած : Երագի հաւատացողներ, միայն մէկ տեսակ մեկնութիւն կու տան այս երագին, այսինքն, ենթակային համար մեծ չարաբախտութիւն մը կը սպասէ :

Կառապանը եկած էր արդէն, շատ ժամանակ չունէինք խորհելու, եւ ճամբայ ելանք, մեկնողներու ժամադրաւայրը, քաղաքին կամուրջը փութալու : Անլուսին, օգոստոսեան պայծառ երկնքի մը տակ, դեռ չեմբրուած մութին յանձնեցինք մեր ընկերները :

Նոյն իրիկունը, ժամը 12 ին անոնց սպանման լուրը, Թիւնէյէն

հեռաձայնով եկեր էր Չանդրըրը : Տեղւոյն ոստիկան զինուորներու հրամանատար Նուրէտտին եւ Իթթիհատի պատասխանատու-բարոուզարը Օղուզ , հեռաձայնի տեղը գտնուելով , բրբիջով ընդունեց էին գոյժը : Գիշերը՝ կառավարչի փոխանորդը . եղեռնէն կատրած , մանաւանդ իր սիրական բարեկամին սպանութենէն այլայլած , ներկայութեանը կը կանչէ Նուրէտտինը եւ իր ծանր կասկածները կը յայտնէ : Այդ միջոցին Բէշիտ Բաշա տակաւին կը շարունակէր կուսակալ մնալ վիւայէթին , եւ ձեւական հետապնդումներ կատարուելով , իբր սպանիչ , տասնեւմէկ խեղճուկ զիւղացիներ բերուեցան Չանդրըրի բանտը : Հետեւեալ օրը , ուրբաթ , կառավարչի փոխանորդին մօտ մեր դիմումին , տեղեկացանք այս մանրամասնութիւններուն , ու տեղեկացանք նաեւ , մահէն դառնագոյն իրողութեան , այն թէ այդ առտուն իսկ , հինգ զոհերուն մեկնելէն 24 ժամ վերջ , Պոլսէն հեռագիր մը եկած էր , արտօնող որ այդ հինգն ալ միւս 22ին պէս նկատուին : Տրուած է երբեք մարդուն , չարաբխտութեան անողոք անխը կասեցնել :

Յետոյ ստուգապէս տեղեկացայ , որ չէթէ Արապահի Իսմայիլ , մեր հինգ ընկերներուն ժամանելէն երկու ժամ առաջ , երեւցած է Թիւնէյ , զիւղացիները գլուխը հաւաքած , բանի մը համոզելու աշխատելով , ու յետոյ իր ճամբան շարունակած է դէպի Էնկիւրի :

Վարուժան Չանդրըրի մեր ընկերներուն ամէնէն լուսկեացներէն ու բաշուածներէն եղաւ : Ինքը գլխաւորաբար զբաղած էր մշակական բանաստեղծութիւններ գրելով : Անգամ մը , մեր ամէնէն աւելի խոռվայոյզ օրերուն , նոր գրած մշակական մէկ բանի հնչեակները ինձի կարդալէ վերջ , չկրցայ զարմացումս ու հիացումս միանգամայն յայտնելու իրեն , որ այդքան արհաւիրքներու մէջ կրցած էր այնքան ջինջ ու այնքան անապական պահել իր հոգին եւ ծնունդ տալ , այնքան խորունկ հանդարտութեամբ ընտրենապաշտ բանաստեղծութիւններու : Ան պատասխանեց թէ իր այդ հանդարտամտութիւնը կը բաղէ այն հաւատքէն զոր ունի Հայուն ապագային վրայ : Ինչո՞ւ չարուեցաւ իրեն ապրիլ իր հաւատքին պակումը :

Այս հինգ զոհերուն նախնիրէն յետոյ , անշուշտ մենէ ո՛չ մէկը ուզեց օգտուիլ իրեն տրուած ազատութենէն , ուրիշ տեղ մը ճամբորդելու համար : Երեսուներկու հոգի մնացած էինք : Մեր մէջ ունէլինք տակաւին Տիրան Քէլէկեանը : Արտասահմանէն վերադարձնելի վեր , Պոլսոյ մէջ լաւ բարեկամներ էինք իրարու : Մեր ծանօթութեան տասնեւեօթը տարիներու ընթացքին , թէեւ այլապէս հայ գրականութեան համար տող մը չէ բերած , բայց իմ գրական բոլոր ձեռնարկներուս , սկսելով Կիսամետայ «Մասիս»էն , լայնօրէն աշխատակցած է , հայ գրականութեան լաւագոյն էջեր արտադրելով :

Տիրան Քէլէկեան շատ եկուն միտքով պատեհապաշտ մը եղած է : Ճանչցած եմ զինքը կորովի եւ ձեռներէց : Բան մը միայն զինքը վախցուցած է , կեանքի նիւթական դժուարութիւնները եղած են ատոնք ,

և իր տկարացումներն ալ ատոնց հանդէպ է միայն որ երեւան եկած
են: Մեր՝ Չանդրըրը հասնելէն երկու շաբաթ վերջ, առաջին Պոլիս վե-
րադարձողներուն առիթով թէևե հաղորդուեցաւ իրեն թէ Պոլսէն զատ,
ազատ է ուզած տեղը երթալ, բայց Քէլէկեան նախընտրեց մեզի հետ
մնալ: Թէև իր սեւեռեալ մտածումն էր, ծովեզերեայ տեղ մը երթա-
լով իր փախուստը հնարաւորել, բայց մտածումը երբեք զործի չփոխ-
ուեցաւ:

Չանդրըրի մէջ, մէկ բանի վրայ տարակարծիք էի իրեն հետ: Քէ-
լէկեան, իբր ամէնէն աւելի թափանցողը իթթիհատական մտայնու-
թեան և քաղաքականութեան, շատ ճիշդ կերպով կը բնորոշէր երբ
կ'ըսէր թէ իթթիհատականները գիտական ճշգրտութեամբ մը վարելու
վրայ էին հայկական հալածանքները, և յետոյ կ'ընդունէր թէ իրենց
երկրին ամէն մէկ թիզը թշնամիին պիտի յանձնէին, բուն ոգորումնե-
րէ յետոյ: Այս վերջին կէտին մէջ տարակարծիք էի իրեն. Քէլէկեան
մեծ պատիւ մը կ'ընէր իթթիհատական բախտախնդիրներուն: Իրենց
երկիրը թիզ առ թիզ թշնամիին յառաջխաղացութեան առջեւ պաշտ-
պանելու համար ահագին զոհողութիւններ հարկ էր ընել: Անոնք, ո՞ր
պիտակին տակ ալ որ ըլլան, անկարող են այդ բանին: Իսկ հայկական
հալածանքը անշուշտ մինչև վերջը պիտի տարուէր, որովհետև իրենց
ամէն քաղաքական բաժանումներու մտայնութիւնը այդ է, բրիտոն-
եաներու դէմ ընդհանրապէս, և վերջին կէս դարուն՝ Հայերուն դէմ
մասնաւորաբար, երբ ինքզինքնին անպատասխանատու շրջանի մը մէջ
կը զգան, ազատ ասպարէզ տալու համար, իրենց նախամարդկային առ-
հաւական բնագոյներու շղթայազերծումին:

Քէլէկեան Պոլսէն, ձեռքի տակէ, կնոջմէն լուր ունէր թէ գեր-
ման դեսպան Վանկէնհայմ թուրք կառավարութենէն երաշխաւորու-
թիւն առած էր իր կեանքի մասին: Ուրեմն, մեր շուրջը և հեռուն,
հակառակ տեղի ունեցող անլուր նախճիրներուն, Քէլէկեան լաւատես
էր իր կեանքին համար: Մեծ հաւատք ունէր Վանկէնհայմի վրայ, և
զիտէր թէ ան կարող է յարգել տալ, իրեն եղած խոստումը:

Չոկեանքերի աշնանային առաւօտ մը, հեռագրական գործակալու-
թիւնը կը հաղորդէր, պնդեղակութեան հետեւանքով, գերման դեսպան
Վանկէնհայմի մահը: Ժամանակ չէինք ունեցած տակաւին չափելու այդ
լուրին քաղաքական կարեւորութիւնը, կամ մեզի համար ունենալիք
հետեւանքները: Յաջորդ առտուն Քէլէկեան ձեռքակալուեցաւ արդէն,
և Չորումի պատերազմական ատեանը դրկուելու պատրուակին տակ
ճամբայ հանուեցաւ: Ընկճուած էր ինքը, վախճանը նախատեսած,
և քսոտակից եկեղեցականի մը յանձնարարած ուր կիրակի օրը իր
հոգւոյն պատարագ ընէ: Կարծեմ չորեքշաբթի օր մը մնկնեցաւ:

Իսկ ես, երբ այսօր, իր յիշատակին այս տողերը կ'արձանագրեմ,
միտքս կ'իյնայ իր մէկ խոստովանութիւնը բախտի գոյութեանը մասին
իր հաւատքին:

Ղրկուելէն մէկ ամիսի չափ առաջ էր, զրկած էինք արդէն Վա-

րուժանն ու Սեւակը : Բարտիներու ծառուղիի մը վրայ կը պտտէինք միասին : Մեր խօսակցութեան նիւթն էր բախտը , չար կամ բարի : Քէլէկեան ըսաւ .

— Բախտը իմ կեանքս , եօթը տարիներով հանգրուաններու բաժնած է : Եօթը տարին անգամ մը , կեանքի մեծ եզնածամ մը կ'անցընեմ ես , յետոյ դժուարութիւնները կը յաղթահարուին ի նպաստ ինձի : Այս անգամ նորէն եօթը տարուան շրջանս լրացած է . . .

Մնացածը չըսաւ . թէեւ գիտէի թէ այս անգամ ալ լաւատես էր , դժուարութեանց ելքի մասին : Մարդիկ կան , որոնց դէմ չարաբախտութիւնը կը գործէ ճակատ ճակտի , իսկ մարդիկ ալ կան որոնց ետեւէն կը դաւանանէ զաղտագողի :

Քէլէկեանի հեռացումէն երեք շաբաթի չափ վերջը , ես մեկնեցայ Չանդըրըէն ուրիշ եօթը ընկերներու հետ : Վերջը մեզի հետեւեցաւ մէկ հոգի եւս : Իսկ մեր ընկերներէն մնացած քսան հոգիները , Քասթէմունիի Հայութեան տեղահանութեան՝ միասին տարագրուեցան եւ իրենցմէ երեք հոգի միայն ողջ մնացած է , տասնեւեօթը հոգին զոհ երթալով դժուարագոյն պարագաներու եւ սոսկալի համաճարակներու :

ՄԻՔԱՅԷԼ ՇԱՄՏԱՆՃԵՆՆ

ՆԱՀԱՏԱԿ ՄՏԱԻՈՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐԸ

ԱՅ հոգեւորականը ժողովուրդին ծոցէն ծնած եւ ուռնացած՝ անբաժանելի եւ բաղկացուցիչ տարրը կազմած է անոր: Ծա՛տ խոնարհ ու ժողովրդական է անոր տիպարը: Հակառակ որ մեր քաղաքական կեանքին անկումէն յետոյ բարձրագոյն ղեկավարը Ազգ. Եկեղեցին եղաւ, հայ կրօնաւորութեան գերակշռութիւնը միշտ բարոյական քաղցրութիւններ ունեցաւ, եւ ծանր ու անըմբռնելի լուծի մը խորշումը չազդեց ժողովուրդին:

Հայ կղերը վճռական վայրկեաններուն պահած է իր բարձրութիւնն ու արժանաւորութիւնը: Հսկայ եւ լուսաշող դէմքերու պատկառելի շարք մը կը գեղազարդէ մեր պատմութիւնը Գ. դարէն ի վեր: Ան լիաձեռն բերած է իր մասնակցութիւնը ազգային քաղաքակրթութեան տանարին կառոյցին մէջ: Ազգին նահատագիրը դարբնող բոլոր կարեւորագոյն շարժումներուն ու հզօր նիւթերուն մէջ տիրական դեր մը ունեցած է: Ուստի, շատ բնական էր թէ Յեղին մարտիրոսութեան սրբազան սեղանին վրայ իր զոհարերութեան բաժինը մեծագոյնը պիտի ըլլար: Գժոխային ոճրագործութեան ահաւոր սպանդին մէջ հայ կրօնաւորը — եպիսկոպոս, վարդապետ, քահանայ, — առ հասարակ նահատակութեան պատկով անմահացան: Պէտք է ըսել, ի պատիւ հայ հոգեւորականութեան, որ զրեթէ չենք կրնար արծանագրել կրօնափոխութեան դէպքեր, եւ վերապրող խելակներուն մէջ հազիւ կը հանդիպինք քանի մը հոգեւորականի, մազապուծ եղած:

Կարելի չէ սուղ վիճակագրութեամբ կազմել ցուցակը նահատակ եկեղեցականներու: Ծա՛տ մեծ է անոնց թիւը, քանի որ ամենէն փոքրիկ գիւղն անգամ ունէր իր ժամն ու *skrsk*ը: Սակայն հնար է գառորոշել ասոնցմէ ոմանք որ մտաւորականի շնորհն ու դէմքն ունէին, թէ՛ իրենց խնամեալ կրթութեամբ եւ թէ՛ զրչի արդիւնբով: Այս կարգէն են տասնեակ հոյլ մը Արմաշականներու, որոնք իբրեւ առաջնորդ մեռան պատուոյ դաշտին վրայ:

Տ. Մարտի եպս. Սասնաքեան, Առաջնորդ Կարնոյ, ծանրախոհ եւ բարեհամբոյր եկեղեցական մը:

Տ. Խոսրով Եպս. Պեճիկեան, Առաջն. Կեսարիոյ, ժողովրդանուէր եւ դրական ձիրքերով օժտուած տիպար մը :

Տ. Սահակ Ծ. Վ. Օսպպաւեան, Առաջն. Պրուսայի, ժրաջան եւ անվեհեր հովիւ մը :

Տ. Արսաւազ Ծ. Վ. Գալիկեան, Առաջն. Եղեսիոյ, զգայուն եւ գեղապաշտ դէմք մը :

Տ. Գեորգ Ծ. Վ. Թուրեան, Առաջն. Տրապիզոնի, բազմահմուտ եւ գուարթամիտ կրօնաւոր :

Տ. Պարգև Ծ. Վ. Գանիկեան, Առաջն. Կուտինայի լուսէր, մեղուաջան գործող եւ խոնարհամիտ :

Տ. Շաւարշ Ծ. Վ. Սահակեան, Առաջն. Եւղոկիոյ, խանդոտ եւ քաջարթուն վարդապետ :

Տ. Պսակ Ծ. Վ. Տէր Խորհեան, Առաջն. Խարբերդի, եռանդուն եւ տրնասէր գործիչ :

Տ. Գեղամ Վ. Թեփիկեան, Առաջն. Քղիի, ինքնատիպ գրիչ, յեղափոխական խառնուածքով :

Տ. Աուրէն Վ. Գալիկեան, Առաջն. Պիթիսի, վառվռուն բնաւորութեամբ եւ յամառ աշխատող :

Նահատակներու այս շարքին պէտք է կցել .

Սասիան Ներսէս Եպս. Գանիկեանը, Առաջն. Եօզկատի, բանաստեղծ հոգի եւ փափուկ սիրտ, որուն ողելից գրուածքները միշտ պիտի պահեն իրենց թարմութիւնն ու հրապոյրը :

Մտաւորական այս խմբակին հետ՝ յաւերժական փառքի եւ անմահութեան դափնիներուն արժանի են այն բազմաթիւ կրօնաւորները, ամէն աստիճանէ, որոնք իրենց սուրբ արիւնը խառնեցին ընդառաջ ժողովրդեան մարուք արեան հետ, եւ ստուարացուցին լուսապսակ երամբ Ս. Աւետիքեաններուն :

11 Ապրիլ 1919

ՄԵՍՐՈՊ ԵՊՍ. ՆԱԲԱՅԵԱՆ

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Զ Ո Հ Ե Ր

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ե Ա Ն Միաբանութիւնն ալ ունեցաւ իր զոհերը: Մխիթար Աբբան՝ հեռատես և մտացի՝ իր վանքը հիմնեց Եւրոպայի մէջ, գիտնալով մտայնութիւնն այն կառավարութեան, որուն երկաթ լուծին տակ կը հմուէր դարերէ հետէ Հայութիւնը: Քանի՛ քանի՛ վանքեր հիմնուած՝ բայց քանդուած առեւապուռ, կապուտ կողոպուտ, բայց կործանած հիմն ի վեր: Չուզեց ան որ քանդուէր իր հիմնածը, և չքանդուեցաւ: Բայց իր աշակերտները Եւրոպան չէ՛ր որ պիտի լուսաւորէին, այլ իր ազգին զաւակները: Աւստի նոյն հեռատես խոհականութեամբ չորրորդ ուխտ մըն ալ դրաւ իր աշակերտներուն առջեւ. «մինչև ցնեղումն արեան», այսինքն երթալ ո՛ւր որ ալ դրկէ գիրենք Հնազանդութիւնը, նոյն իսկ եթէ հարկ ըլլար արիւննին թափել: Եւ այդ դժնդակ հարկը հիմնարկութենէն 213 տարի վերջ (1701-1914) եկաւ ու սաւառնեցաւ իր սեւ թեւերով՝ ինչպէս ամբողջ զաւառի Հայութեան՝ նոյնպէս և հոն գտնուող Մխիթարեան Հայրերուն վրայ:

Մխիթարեանները դպրոցներ ունէին Մուշի, Տրապիզոնի, Իզմիտի և Պարտիզակի մէջ: Մերտին ևս նոր դպրոց մը հիմնելու նախօրեակին մէջ կը գտնուէին:

Իզմիտի Հայրերը երկամեայ տառապանքներէ վերջ՝ շնորհիւ ազդեցիկ և պատուական Հայու մը միջամտութեան՝ վերադարձան իրենց արտորանքէն: Պարտիզակի Հայրերը մինչև Իզմիտ արտորուած՝ հրաշքով մը կարծես՝ հոն մնացին, ուրկէ յետոյ Պոլիս եկան ուրիշ միջնորդութեամբ: Բարեբախտաբար Մուշի մէջ Մխիթարեան Հայր չէր գտնուեր արտորանքի կամ մանաւանդ ջարդի պահուն: Իսկ Տրապիզոն գտնուող երեք Հայրերը, ինչպէս նաև Մերտին գտնուող Հայրը, նահատակուեցան դժոխասիրտ դահիճներու կաթաղաններէն:

Այդ տարածամ շիջուցուած արեւ կեանքերուն գրական համառօտ գործունէութեան պատկերն է որ պիտի ջանամ գծել հոս քանի մը տողով: Առաջին զոհն է՝

Հ. ՍՏԵՓԱՆ Վ. ՍԱՐԵԱՆ. — Տեսուչ Տրապիզոնի Մխիթ. Վարժա-

բանին, տորդոր Աստուածաբանութեան եւ Փիլիսոփայութեան, պատկուած ի Հոռով: Իբր գրական երկ՝ ունի ընդարձակ Աստուածաբանութիւն մը տեսական, հետեւողութեամբ Ս. Թովմաս Ագուինացիին, գրաբար լեզուով: Դպրոցական գիրք:

Էականերու ծագումը անունով հատոր մը, որ կը խօսի էականերու ծագման մասին, եւ

Մագնիսական ֆուն անուն հատորիկ մը, որուն՝ ինչպէս եւ վերինին մէջ՝ կը խօսի իր ուսած աստուածաբանական դպրոցին հայեացքներուն համեմատ, քան թէ գիտնականի մը գիտական հմտութեամբն ու ծանօթութիւններովը:

Բագնավեպի մէջ եւս ունի ինչ ինչ թարգմանութիւններ եւ յօդուածներ: Հմուտ էր լատիներէնի, իտալերէնի, ֆրանսերէնի, եւն:

Երկրորդ գոհն է՝

Հ. ԿԱՐԱՊԵՏ ՏԷՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ. Ուսումնապետ նոյն վարժարանին, Մշոյ դաշտէն չքնաղ ծաղիկ մը, դեռալիթիթ՝ թերաբամիկ կոկոններով: Բանասէր, լեզուագէտ եւ զգայուն բանաստեղծ: Բագնավեպի մէջ ունի բանասիրական յօդուածներ, ինչպէս նաեւ բազմաթիւ ոտանաւորներ, որոնց մէջ կայ «Լմ աստղը» վերնագրով գեղեցիկ ոտանաւոր մը, ուր կը մարգարէանայ կարծես թէ իր կեանքը պիտի թառամի ծիղէն խզուած ծաղիկի մը նման:

. . . Մայր չնաղ, Տարօն, ուր տեղ պատմութիւն՝

Բնութեան հետ մըրջի գեղոց երագոց .

Ուր տեղ յԱստղբերդ կ'ելեն իրիկուն ,

Փառք եւ Անցեալ լուսնով ոսկեզօծ . . .

Զեղ մանուկ իր մօր՝ ծոցիդ մէջ նրնջեմ,
Երկիրն ուր մահն ալ, մահն ալ անուռ է .

Լուսնկայդ իջնայ, խոսք զիս ծածկէ ,

Սրբնգր հրնչէ Բլուրներու մէջէն :

Ու սիւզդ սնցնելով դամբանիս վրայէն ,

Կեանքիս քառամած՝ ըլլայ ողբերգուն .

Հոն, հոն նրնջեմ ես յաւեժ մեղմօրէն

Ճակատքս դեպ իմ աստղը դողողօշուն :

Դժբախտ բանաստեղծ . չկատարուեցաւ իղծդ . դամբան մը չունեցար, որուն վրայէն Տարօնի սիւզն անցնելով ողբերգէր անդրան տարապարտուց, տարածամ, յախերկան եւ առաւիժ թառամած ծաղիկ կեանքդ . . . Թոց զիւզն էիր՝ երբ խուժադուժ երկաթը խոհուն ճակատդ սեղրեց . չմտար, կեանքի անուշ ընազոր ոյժ տուաւ քեզի տոկալու . ու տեսանք թե՛ ճակատդ պատանքով փաթաթուն՝ — պատանք գերեզմանի — երբ, Թոց զիւզէն՝ Տրապիզոն բերուած՝ սուխաւոր եւ դժոխականայ դժոխսերես դահիճներէ շրջապատուած, կ'անց-

նէիր՝ միւս դժբախտ ընկերներուդ հետ՝ Տրապիզոնի մէջէն, ու կ'երթայիր «իբրեւ գոչսար ի սպանդ», եւ հոն մօտերը՝ նման մեծ Վարդապետին՝ որուն աշակերտած էիր, երբ դահիճներն իրենց կիսաւարտ ոճիրը կը գլխէին, «իբրեւ գորոջ առաջի կտրի» այնպէս չբացիր, չբացի՛ք բերաննիդ, ու բոսորագուլ՝ վարդափթիթ ձեր արիւնով ներկեցիր Պոնտոսի հողն ու աւազը:

Չունեցա՛ր դամբան . . . բայց բու ասողդ անշուշտ եկաւ ու կեցաւ վերելք այն տեղին՝ ուր կը հանգչէին չարակոշկո՞ծ ու չարակոտուտ սոկորներդ . . .

Հանգիստ անոնց . . .

Կը թողու «Հայ Կայսերք» անունով երկհատոր աշխատասիրութիւն մը, որուն մէջ կը խօսի Բիւզանդական գահուն վրայ նստող հայազգի կայսերու մասին՝ հմտալից եւ աշխոյժ ոճով:

Այդ հատորները հրատարակելէ վերջ՝ Յրիպուրկի Համալսարանն յաճախելով, հետեւեցաւ գրականութեան, եւ իբր աւարտաճառ իր փայլուն ուսանողական ընթացքին՝ հրատարակեց «Chateaubriand en Orient» անուն ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մը ֆրանսերէն լեզուով: Այդ անծի մասին շատեր շատ բան ըսած էին. պէտք էր նոր բան մ'ըսել, եւ Հ. Տէր-Սահակեան ըսաւ. ապացուցուց որ Շաղոպրիան՝ զբաժ էր իր դէպ Արեւելք ուղևորութիւնը, առանց այցելելու շատերն այն տեղիքէն՝ զորս կը նկարագրէր. գտաւ աղբիւրներն որոնցմէ օգտուած էր, դէմ դիմաց համեմատեց, հակասութիւններ դրաւ իր ըսածներուն մէջ, եւ Բարիզեան մամուլին միահամուռ զովեստներուն արժանացաւ:

Արևայիս Մամիկոնեան կեղծ անունով երգած է Համիտի տապալումը, տպուած Կ. Պոլիս, 1910, «Հրատարակութիւն Մուրատ-Ռափայէլեան նախկին աշակերտաց Միութեան»: Կ'իրգէ «Վագրի հրճուանք»ը, «Դէպ ի Երևորդ», «Պատերազմ», «Ապրիլ-Համիտ գերի», «Ծեր ոճ-բագործին արտոր», «Շիյեոնի դղեակին», 23 էջերու մէջ:

Քնարերգակ բանաստեղծի խառնուածքն ունէր Հ. Տէր-Սահակեան, բայց իր արուեստը հեռու էր դեռ կատարելութեան դրոշմն ունենալէ. կան ճաշակի թերութիւններ, անհաւասարութիւններ, բառամթերքը՝ ոչ այնքան ճոխ, որմէ ինքն եւս զոհ չէր, եւ սոյն տողերը զրոյղին կ'ըսէր, որ երբ անգամ մ'աւարտէր իր համալսարանական ընթացքը, պիտի աշխատէր այդ պակասը լրացնելու. հայերէն լեզուի վրայ աշխատած չէր այնքան՝ որբան պէտք մը, հա՛րկ մըն էր իր կարողութեանն ու զրական մտքին . . .

Անողորմ հրէշներն ի դերեւ հանեցին ամէն ինչ, մեզի թողով միայն ողբ եւ աշխատանք խտա՛մնալից եւ առոյգ կեանքի մը այդքան անզթօրէն մահանալուն:

Երրորդ զոհն է Հ. ՍԱՀԱԿ ՕՏԱՊԱՇԵԱՆ, նոր ձեռնադրուած երիտասարդ հայր մը, աշխարհագրութեան հետամուտ. ունի անտիպ դասագիրք մը նոյն նիւթին վրայ:

Չորրորդ գոհն է Հ. ՊՕԴՈՍ Վ. ԴԱՍՊԱՐԵԱՆ, տորչոր Աստուածաբանութեան եւ իմաստասիրութեան, պսակուած ի Հռովմ: Տակաւին գրական գործ չէր արտադրած:

*

Մխիթարեան զոհերու մասին երբ կը խօսուի, գուցէ աւելորդ լըլայ յիշել հոս նաեւ անշունչ զոհ մը, որ շնչաւորներուն չափ եւ գուցէ աւելի զգալի է գրականութեան համար, քանի որ այլեւս անդարձ է անոր կորուստը: Այդ զոհն է՝ «Հայկական Նոր Մատենագիտութիւն եւ Հանրագիտարան Հայ կեանքի» անուն գործը, որուն առաջին հատորը Ա — Մ, լոյս տեսած եւ ծանօթ է հասարակութեան: Մնացեալ մասը որ պիտի ուրիշ նոյնաչափ երկու հատոր եւս կազմէր Լրագրագիտութեան եւ յաւելուածով, այսինքն շայ գրէն մինչեւ վերջ (Յ եւ Ն գրերը տպուած են), ամբողջ հանուած են իրենց թաքստոցէն, ուր պահուած էին խնամքով: Տողերս ստորագրողին այդ տաժանելի եւ տասնամեայ ճիգերուն անբախտ պտուղին հետ՝ կորսուած են Ողիսականի ծայրերն հասած թարգմանութիւնը, ֆրանսահայ առձեռն բառգիրք մը (համեմատութեամբ Բազրատունիին թարգմանութեանց), երկայն տարիներու գործ, եւ տրձակ մը լեզուական, եւն. անթիւ նօթերու . . .

Ողիսականը կարելի է կրկին թարգմանել. բառգիրքին ցաւն ալ յարաբերական ցաւ մըն է, աւելի իմ անձնականիս. նօթերն ալ կրնան գրբուիլ, բայց Մատենագիտութեան կորուստը անդարմանելի է. որովհետեւ հնար չէ դարձեալ միւսանգամ կտրել անցնիլ լողալով ովկիանոս մ'անձայր ու անդնդախոր: Գուցէ յանդգնութիւն ըլլայ ըսելը, բայց ըսելու զայ, որ պիտի նախընտրէի ես ինքս զոհուած ըլլալ՝ քան այդ աշխատութիւնը, որուն համար երիտասարդ՝ առոյգ հասակիս լաւագոյն մասը մաշեցուցած եմ, եւ այլեւս անկարող վերաշինելու . . . մտածելն իսկ ստակում կը բերէ վրաս:

Հ. ԱՐՄԷՆ Դ. ԴԱԶԻԿԵԱՆ

ԱՐԿԻՎԱՆԻ ԺՆՊ

ԱՅՅՅՐ կը լրանայ չորրորդ տարին այն զարհուրելի զիշերէն ետք ուր հայ մտաւորականութեան ընտրելագոյն ներկայացուցիչները ձերբակալուեցան չքացուելու համար արտորի ճամբաներուն վրայ :

Ահաւոր Աղէտէն վերապրող խումբ մը մտաւորականներ այս առթիւ պարտականութիւն զգացին իրենց դժբախտ եղբայրներուն յիշատակին յարգանքի եւ սուգի արտայայտութիւն մը ընել :

Այս նպատակով կազմուելիք յանձնախումբին անդամակցելու հրաւերին պատասխանեցին հետեւեալները .

Տիկիներ. Եւփիմէ Աւետիսեան, Զարուհի Գայէմբարեան, Պերնուհի Պարսամեան, Մարի Սթամպուլեան եւ Օր. Արփիար: Պարոններ. Տիգրան Զաւէն, Մերուժան Պարսամեան, Յ. ձ. Սիրունի, Դէորգ Մեսրոպ, Շահան Պէրպլեան, Յովհ. Պօղոսեան, Թազուր Սուքիասեան եւ Տօթ. Բարսեղ Տինանեան :

1919 Ապրիլ 12ի ուրբաթ օրը սարքելով հանդերձ եկեղեցական եւ աշխարհական փառաւոր սգահանդէս մը, Յանձնախումբս յաւերժացնելու համար իր յարգանքի եւ սուգի արտայայտութիւնը, ձեռնարկեց ներկայ «Յուշարձան»ին հրատարակութեան, Պոլսէն արտորուած եւ նահատակուած մտաւորականներէն ու գործիչներէն զատ՝ տեղ տալով նաեւ զաւտոի այն մտաւորականներուն եւ հանրային գործիչներուն որոնք միեւնոյն ոճրապարտ նպատակին համար զոհուեցան:

Ներկայ պարագաները նկատի առնելով՝ արդար պիտի չըլլար Յանձնախումբին վերագրել լիակատար եւ անթերի գործ մը մէջտեղ բերած ըլլալու յաւակնութիւնը :

Նախախորձ մըն է ասիկա, եթէ կարելի է ըսել, առաջիկային աւելի նոխացած եւ լիակատար ձեւի մը տակ ներկայացնելու համար այս Յուշարձանը, որուն հասոյթը յատկացուած է Մտաւորականներու Ֆոնտըր կազմելով մասնաւորապէս օգնելու Մեծ Զոհերու այրիներուն եւ որբերուն :

ԱՊՐԻԼ, ՏԱՍՆԸՄԷԿԻ ՍԳԱՀԱՆԳԷՍԻ

ՅԱՆԶՆԱԽՈՒՄԸ

12 Ապրիլ 1919

ԿԻՍ

1 ռուպլ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Օ. ԱԼԶՈՒՄՆ

Կ. ՊՕԼԻՍ

//

